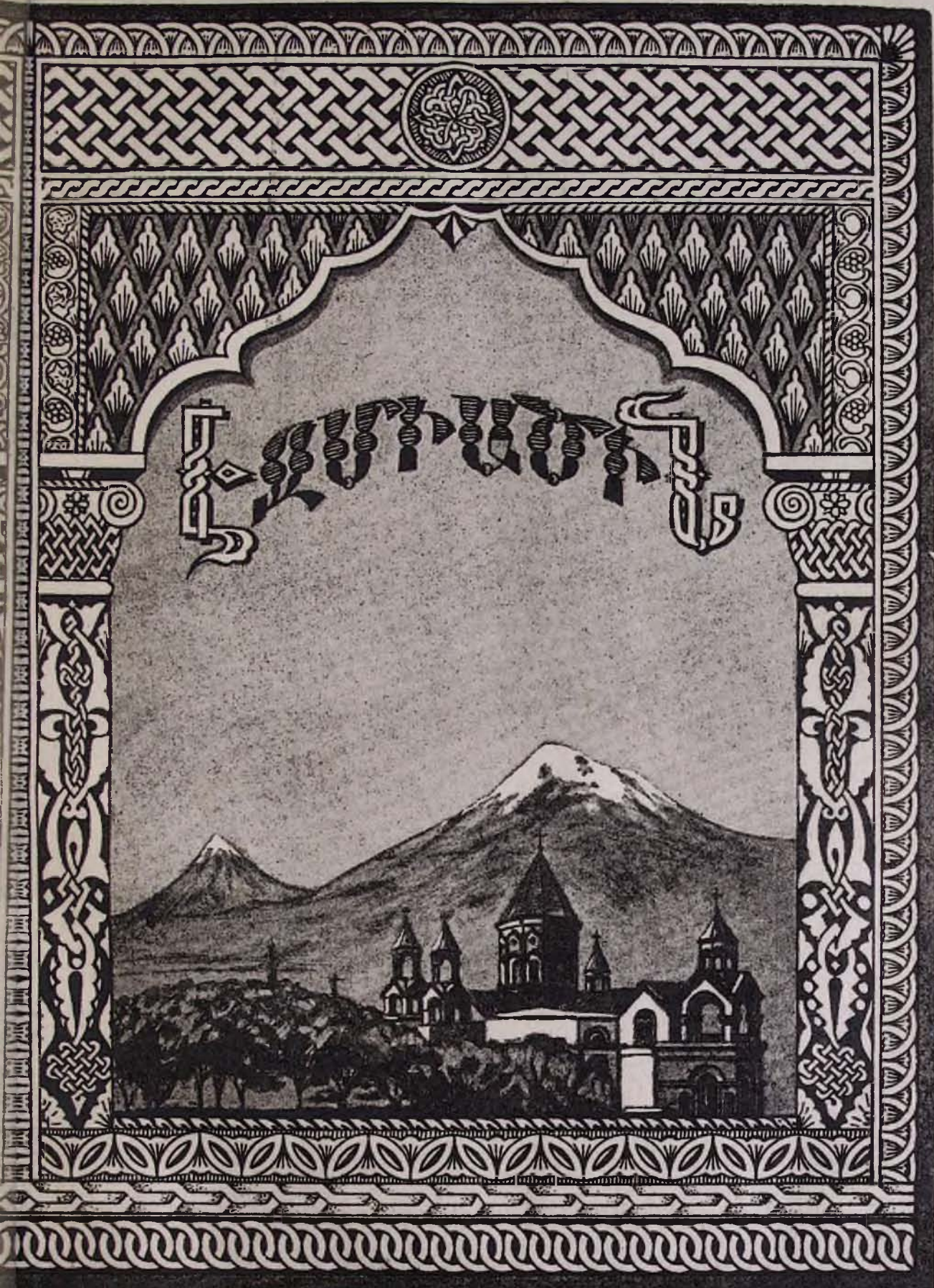

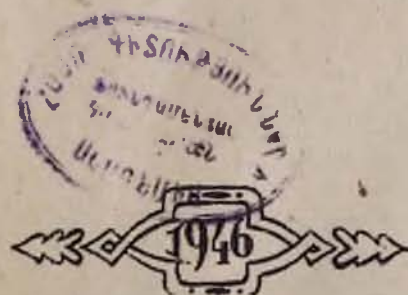

Օգոստոս-Ապրիլի Գրքեր

ԶԱՐԻԱԾԻՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԲՈՌՈՅ
Ա. Է. ԶԱՐԻԱԾԻՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Արտասամանյան քեմերի առաջնորդներին	էՋ 3
2. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գեվորգ Զ-ի կոնդակը Հայրապետական Աթոռը Սահգ էջմիածին տեղափոխելու 500-ամյակի առթիվ	5
3. ԲԱՐԳԵՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ.— Որ ունիցի ախանջա... լուիցե	8
4. ԱՐՏԱՎԱԶԴ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ.— Հայ ժողովրդի վատիկանն էջմիածինն է	11
5. Վ.— Թուրք ընդդեմ Հայրենիքի և ներգաղթի	13
6. Հ. ՎԻՒ. ԹԵՔԵՅԱՆ.— Ի սպաս հայրենյաց	23
7. Մայր արքա	25
8. ՀԵՄԱՐԱՆՅԻ.— Պաշտոն առաքյալի կյանքը և դոժուենությունը	27
9. ՌՈՒԲԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԴՐԱՄԲՅԱՆ.— Մեսրոպ Մաշտոցի անմահական գյուտը	32
10. Հ. ԱՃԱՌՅԱՆ.— Երեք հարց մեսրոպյան այբուբենի շուրջը	35
11. ԳԱՐԵԳԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ.— Ինքեռորդ դարի ձեռագրական մի հատակոտոր և Ա- տոմ Անձեկացյալ իշխան	40
12. Ա. ԱՐԱՎԱԶԱՄՅԱՆ.— Դավիթ Բաղիշեցու տարեգրությունը և նրա արժեքը հայ մատենագրության համար	55
13. Ե. ՇԱՀԱԶԻԶ.— Կարապետ Նզյան, Մկրտիչ Սաճաարյան, Լևոն Տիգրանյան	60
14. Հայաստանի Սովետական գրողների երկրորդ համագումարը	65
15. Վ. ՄԻՐԱՔՅԱՆ.— Իմ տպավորությունները	70
16. Զ. ԹԱԹՈՒԼՅԱՆ.— Հայրենիք	72
17. Դ. ԿՅՈՒԼՅԱՆ.— Հայրենադարձի տպավորություններես	75
18. Օտարները հայերի և Հայաստանի մասին	78
19. Սովետական Հայաստանում	83
20. Դադուբախյ կյանք	91

ԽՐԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԸՆԴՈՒՆՈՒՄ Է ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ ԹԵ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԵՎ ԹԵ ԱՐՏԱՎԱԶՄԱՆԻՑ

ԽՐԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅԵՆ

ՀԱՅԵԱԿԱՆ ՍՍՏ

ԷՋՄԻԱԾԻՆ, «ԷՋՄԻԱԾԻՆ» ԱՍՏԱԳՐԻ ԽՍՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Армянская ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала „Эчмиадзин“

Redaction of the magasin „Echmiadzin“, Armonia, USSR

Պատվեր 460

ՀՍՍՐ Մինիստրների Սովետին Կից Պոլիգրաֆ. և Հրատ. վարչության
№ 2 տպարան, Երևան

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. Գ Է Ո Ր Գ Ա Յ Զ

**ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ
ԿԱՔՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ**

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՑԱՆ ԹԵՄԵՐԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐԻՆ

ՇՐՋԱՔԵՐԱԿԱՆ

Հայոց բեմի Գերապատիվ Առաջնորդին.

Գերաշնորհ Տ. հոգեծին օրդվո Մերում,

հարազատի Մայր Աթոռոյս Ս. Էջմիածնի օղջոյն Հայրապետական.

Խորհրդային Հայաստանի Կառավարութիւնը, Կեդրոնական Խորհրդային Իշխանութիւնի համաձայնությամբ, հայրենասիրական բնույթ կրող, խոշոր և մեծարժեք գործի է ձեռնարկել. նա բացել է ի սփյուռս ցրված Հայության առաջ իր երկրի դռները:

Ներգաղթը հայրենասիրական բնույթ է կրում, որովհետև օտարության մեջ, ձուլման փաղափակներով հետևանքով, հետզհետե հյուծվող և անէացող Հայ ժողովուրդը ոչ միայն ազատվում է այդ վտանգից, այլ՝ Հայրենիք գալով, ավելացնում է ժողովրդի թիվը, նպաստելով նորա ֆիզիկական զորացման:

Ներգաղթը խոշոր և մեծարժեք գործ է, որովհետև Հայ ժողովուրդը գալիս է բոլոր ասպարեզներում վերելիք նամբան բռնած կուլտուրայես խոշոր ֆայլերով հառաջադիմող և ազգային մշակույթը զարգացնող մի երկիր՝ իր Հայրենիքը, ուր ոչ միայն պիտի նաշակե արդեն պատրաստի Հայ կուլտուրան, այլև իր մասնակցությամբ պիտի նպաստե Հայ մշակույթի զարգացման, երկրի ու ժողովրդի ֆիզիկական զորացման և նորա կյանքի ու գոյության ապահովության:

Խորհրդային Հայաստանի Կառավարութիւնը ոչ միայն օտարության մեջ ցաֆ ու ցրիվ բնկած Հայ ժողովրդին բույլատրում է վերագառնալ իր Հայրենիքը, այլ և իր երկրում՝ Խորհրդային Հայաստանում կազմակերպում է ներգաղթը, որպեսզի Հայրենիք

եկողները դժվարությունների չհանդիպեն, այլ՝ իրենց աշխատանքի շնորհիվ, հանգիստ ապրել կարողանան: Նա հազարավոր բնակարաններ է կառուցել ու կառուցում է այլ և այլ օդասուն վայրերում՝ հողագործ ու պարտիզան ժողովրդի համար ապրելու և աշխատելու նկարագրություն ստեղծելով. իսկ արհեստավոր ժողովրդին և ինտելիգենցիային աշխատում է տեղավորել ֆաղափներում որպեսզի համապատասխան աշխատանքներով ապահով լինեն:

Ժողովրդի ներգաղթի գործը խոշոր գործ է և պահանջում է ամենատեսակ ուժերի լարում: Շնորհիւ է, Խորհրդային Հայաստանի Կառավարութիւնը իր ուժերից վեր ջանքեր է քսիփում ներգաղթի հարցը իդեալականորեն լուծելու համար, սակայն այդ՝ Հայ ժողովրդին իրեն, բոլոր դասակարգերով առած, չի ազատում իր բարոյական պարտքը կատարելու պարտականությունից, հատկապես նյութական խոշոր աշակցություն ցույց տալուց. որի կազմակերպությունը Մենք հանձնարարում ենք Հայ Հոգեւորականության:

Իմ սիրելի Հայ ժողովուրդ, Քեզ եմ դիմում, առանց դասակարգերի խտրության, դո՛ւ, որ քո պատմության ամբողջ ընթացքում սիրելիս քո Հայրենիքը. նվիրվելիս ես նորա զարգացման և արյուն թափելի նորա անկախության համար, դո՛ւ, որ սիրելիս քո Ազգը. նորա պատմի և ազատության համար մարտիրոսացելի, կասկածից դուրս է, որ այսօր, երբ Ազգը ու Հայրենիքի կարոտում են քո

աշակցության, դու չես գլանա և բարոյական և նյութական աշակցությունը տրամադրել նորան, համոզված լինելով, որ այդ աշակցությունը պիտի նպաստե Ազգիդ և Հայրենիքիդ զորացման ու զարգացման:

Դերաշնորհ Տ. . . Սրբազան, Քե՛զ եմ ղիմում, և Քո միջոցով թեմիդ ամբողջ Հոգևորականության, որ ամեն ջանք գործ դրվի նյութական աշակցության գործը կատարելությանը կազմակերպելու, որպեսզի ներգաղթի գաղափարական և սուրբ գործը, անդամ փոփոխի չափով, շտուժե և հանցանքի ապագայում ձեռ խղճի վերա չծանրանա:

Մենք խորապես համազգլած ենք, որ այս խոշոր գործի հաջողությանը ամեն Հայ մարդ պարտք կհամարե նպաստել և՛ իր խելով և՛ իր դրամով, առանց թերահալու իր բարոյական պարտքի հանդեպ և իր խղճի ծայնի առաջ:

Մեր առաջարկն է՝ շաապ կարգով, տեղական պայմաններին համապատասխան, կազմակերպել նյութական աշակցության հարցը և գործի անցնել: և Ձեր ձեռնարկների ու նոցա ելքի մասին պարբերաբար իրազեկ անել Մեզ ի գիտություն, ի միամտություն և հաջակցություն: Մեր կողմից կառաջարկենք ի գործադրություն հետևյալ միջոցները.—

1. Տեղիդ ֆաղափական իշխանության գիտությամբ Թեմիդ Նրեսփոխանական ժողովն ու Կեդրոնական Վարչությունը Ձեր նախագահությամբ կարգում ենք ԽՆԱՄԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ, որ ժամանակավորապես ի պան ընդունե գաղթող ընտանիքների անվանաժամացած անդամ կալվածները, որպեսզի այդ հանգամանքը արգելի չհանդիսանա ներգաղթի հապաղման, և ի հաշիվ խնամակալությանը հանձնված վանառելիք կալվածքի

հնարավոր չափով ավանսավորել: Նոցա, ապագայում վանառված կալվածքի դրամից գանձելու պայմանով:

2. Ավանս տալու համար՝ ժամանակավորապես թեմիդ բոլոր եկեղեցիների դրամը փոխարինաբար գանձել: Վանառվելիք կալվածների հաշվին գանձելու և վերադարձնելու պայմանով:

3. Տեղիդ հարուստներից կազմակերպել Հանձնաժողով, իրենց ներքին համաձայնությամբ պատկառելի դրամագլուխ գոյացնելու համար, ուրի նպատակը կլինի ավանսավորել գաղթողներին, ապագայում նոցա կալվածների վանառումից գոյացած դրամից ետ ստանալու պայմանով:

4. Լայն հանգանակություն կազմակերպել, որից գոյացած դրամը անվերադարձ նպաստ տալ կարիքավորներին:

Ավարտելով խոսքս՝ մաղթում եմ Փրկչին, նեղյալների, վշտացյալների և հալածյալների միակ նշմարիտ բարեկամին, ի սեր այս սուրբ գործի հաջողության, ույժ և եռանդ պարգևե Ձե՛զ և Ձեր աշակիցներին՝ հաջողությամբ պսակելու այս մեծ և ազնիվ գործը:

Մաղթում եմ Բարձրյալին, որ մեր բոլորիս զուրբ շարժե, մեր հոգու ազնիվ զգացմունքները հուզե՝ արձագանք տալու այս սուրբ գործին:

Մաղթում եմ Տիրոջը, որ իր հովանին տա՝ րածե գաղթող ժողովրդի վերա և ներգաղթող հաջողությամբ պսակե:

Մաղթում եմ Բարձրյալին, որ գաղթականություն հանող պետությունների տրամադրությունը ի բարին ուղղե, որպեսզի Հայ պատմական ժողովրդի դարավոր տառապանքները գոնե մասամբ բուժվին:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԳԵ. . . Գ

1 Հունիսի 1946 ամի

Ս. ԷՋՄԻԱՍԻՆ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԳԷՈՐԳ Զ-Ի ԿՈՆԴԱԿԸ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌԸ ՍՍԻՑ ԷԶՄԻԱԾԻՆ ՏԵՂԱՓՈԽԵԼՈՒ 500-ԱՄԵԱԿԻ ԱՌԹԻԻ

ԳԷՈՐԳ ԾԱՌԱՅ ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

ԵՒ ԿԱՄՕՔՆ ԱԶԳԻՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊԵՏ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ, ԾԱՅՐԱ-
ԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՀԱՄԱԶԳԱԿԱՆ ՆԱԽԱՄԵՍԱՐ ԱԹՈՌՈՅ ԱՅՐԱՐԱՏԵԱՆ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ
ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՍՐՔՈՅ ԿԱԹՈՒԼԻԿԷ ԷԶՄԻԱԾԻՆ

Շնորհազարդ Կաթողիկոսի Տաճն Կիլիկիոյ
Տ. Գարեգնի Ա, Ամենապատիւ Պատրիարքի
Հայոց Ս. Երուսաղիմայ Տ. Կիրողի Բ, Ամենա-
պատիւ Տեղապահի Պատրիարքութեան Հա-
յոց Թուրքիոյ Տ. Գէորգսւյ Սրբազան Արքե-
պիսկոպոսի Արսլանեան, Գերշնորհ Առաջ-
նորդաց, Հոգեշնորհ Փոխանորդաց, Բարձրա-
պատիւ վանաճարաց և միաբանական Ուխ-
տից, Ամենայն Աստուածաճանոյ եկեղեցա-
կան, բարեգործական և ուսումնական Հաս-
տատութեանց և համայն ժողովրդեան ի մալ-
րոնի երկրի բնակելոց և՛ նժդեհութեամբ
սահեալ՝ ի տար աշխարհ սփռելոց ռդրոյն
սիրոյ և խաղաղութեան հասցէ ի Միածնաէջ և
փրկական Ս. Կաթողիկէէս և Ս. Լուսաւորչին
մերոյ Աջէս:

Դարձ հինգ և տարիք հինգ անցին ի վերայ,
յորմէ յետէ Աթոռն Հայրապետութեան Հայոց
փոխեցաւ ի Սիս Բաղաթէ Կիլիկիոյ անդրէն ի
բնակ տեղին իւր ի Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ, ի Վաղար-
շապատ Բաղաթ, ի կայս Բագատրաց մերոց
Արշակունեաց. ուր զառաջինն հիմնեցաւ ձե-
ռամբ սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ
ըստ տեսլեանն, որպէս աւանդէ Ագաթան-
գեղեայ պատմութիւնն:

Բայց ոչ ընդ երկար և հաստատուն մնաց
Աթոռն ի Վաղարշապատ Բաղաթի, քանզի
ազգի ազգի ճանգամանք հարկ ի վերայ դնէին
Կաթողիկոսացն Հայոց փոփոխել զտեղի բնա-

կութեան իւրեանց, էր զի վասն հաճապազորդ
բանակցութեանց ընդ տիրոջս աշխարհին
մերոյ և էր զի յերեսաց արշաւանաց հիւնից.
որ ստէպ ստէպ գային: Ըստ այսմ տեսա-
նեմք, զի անդէն ի վախճան դարուն հինգե-
րորդի փոխեցաւ Աթոռ Հայրապետութեանն
ի Դուին, յորում նստէին մարգարեք Հայոց.
և անտի ընդ ժամանակս ժամանակս փոխեալ
յԱրամոն և յԱղբամար, ի Վարագ և յԱնի.
ի Մոփս և Հոռմկլայ և հուսկ ուրեմն յամբն
1292 ի Սիս Բաղաթ Կիլիկիոյ, յաթոռանիստն
Բագատրացն Հայոց Ռուբինեանց, ուրանօր
եկաց մնաց մինչև ցամն 1441:

Այլ կարի աղէտալի եղև այս վերջին փո-
խադրութիւն Աթոռոյն զի մինչ Կաթողիկոսն
Հայոց ի Սիս փութային ակն ունելով հաս-
տատութեան իշխանութեան իւրեանց օգնա-
կանութեամբ մերազնեայ իշխանաց և Բա-
գատրաց Ռուբինեանց, սոքա ինքնին ուրա-
ցան զմայրենի եկեղեցին իւրեանց և յայտ-
նապէս ընկալան զդասանութիւն եկեղեցոյն
Հոռմկլայ, զոր յանձն առին նոքա վասն Բա-
ղաթական ակնկալութեանց, յուսացեալ երէ
օժանդակութեամբ արքայիցն Երուսղիոյ յա-
ջողեսցի նոցա պահել զիշխանութիւն իւրեանց
ի Կիլիկիայ, որ շուրջ պատեալ էր մահմետա-
կան սուլթանօք և առ այս հարկ էր հանել
զմիտս պապիցն Հոռմկլայ, ըստ որոց հրամար-
ոչ իշխէին արքայք Երուսղիոյ առնել ինչ յո-
գուտ Բրիստոնեայ իշխանաց Կիլիկիոյ, որ՛

հերձուածողքն էին յաշս եկեղեցւոյն Հռովմայ: Թէպէտ և ի դերև ելին յոյսք թագաւորացն Ռուբինեանց և ոչինչ նպատ օգնականութեան գտին յաւեմտից կուսէ. սակայն օր ըստ օրէ յաւելուին քան միաբանելոյ զեկեղեցիին Հայոց ընդ Հռովմայ, հայթայթանօք միաբանողաց հաւատարսից, որք ունիթօր կոչին: Զքանա՛ ըստ օրինակի թագաւորացն Ռուբինեանց՝ Կաթողիկոսք ոմանք Սոյ թուրք հպատակութեան գրեցին առ պապս Հռովմայ. որպէս և շատ եպիսկոպոսք սրտի մտօք թիրեալք էին զկնի միաբանողացն մինչև ժողովոյ ինչ լինել ի Սիս, ուրանօր ընդունէին ինչ ինչ ձէսս և զբան դաւանութեան կատինացոց: Այսպէս օր քան զօր վատթարէր և նուաստանայր կաթողիկոսութիւնն Սոյ և մերձ էր ի սպառ կործանումն:

Զայս աղէտ տարակուսի ուշի ուշով դիտէին վարդապետն Հայոց արևելեայք, ի վանիցն Հաղբատայ և Սանահին և Սիւնեաց, որք յաւուրց անտի Ներսիսի կամբոնացոյ տեսանէին զվտանգ եկեղեցւոյ մերոյ ի նորասիրաց և ցանկացողաց միաբանութեան համօրէն եկեղեցեաց քրիստոնէից և ել՛ հնարս խնդրէին զհրծուցանել զանկախութիւն եկեղեցւոյ մերոյ ի հալքից կեզծաւոր միաբանողացն:

Եւ իբրև ամենևին բարձաւ իշխանութիւնն Հայոց ի Կիլիկիոյ, ժամ պատեն համարեցան վարդապետն արեւելից ձեռն ի գործ արկանել փրկել զեկեղեցի մեր: Ի ձեռն նուիրակաց ծանուցին նոքա ամենայն վանօրէից Հայաստանեայց, «Եթէ ի մտի ունէին ընդ հուպ հրաւիրել զնոսա ի խորհուրդ մի բարի և օգտակար»: Առաջնորդ այսր խորհրդոյ էին Յովհաննէս վարդապետ Հերմոնեցի, յաշակեռաց և յաջորդ մեծի վարդապետին Գրիգորի Տաթևացւոյ, որ զառաջնորդութիւնն իսկ ունէր զՏաթևայ վանից, Թովմաս Մեծփեցի, առաջնորդ սրբոյ Ուխտին Մեծփայ. նախանձախնդիր իշխանութեանն Ս. Էջմիածնի: Առ յամ մի լոնալ մնայր գաղտնի խորհուրդն, մինչև հնարիւք իմն, ձեռնաւորութեամբ ոմանց հաւատարիմ եպիսկոպոսաց Սոյ յաթողեցաւ կորգել ի կաթողիկոսարանէն Սոյ զԱլ Սրբոյ Լուսաւորչին, քանզի ըստ վաղեմի սովորութեան Աջն համարեալ էր իբրև կնիք և երաշխաւորութիւն օրինաւոր հշմարիտ Հայրապետութեան, զի որ հշմարիտ հայրապետն իցէ առ նմա անկ էր լինել և Աջոյ Ս. Լուսաւորչի կամ որպէս ասէ Առաքել պատմագիր— (Գլ. Ժէ)— «Ի վերայ Աջոյն և

Էջմիածնի ամենայն ազգն Հայոց կապեալ կան»: Երև ծանեան վարդապետն. եթե Աջն հանեալ էր ի Սոյ և գտանի ի Ս. Էջմիածնի, ապա յայտնի հրաման ետուն ամենայն եպիսկոպոսաց և վարդապետաց գալ հասան ի Ս. Էջմիածին յամին 1441 ի խորհուրդն սուրբ և օգտակար: Եւ ժողովեցան յամենայն կողմանց Հայաստան աշխարհին եկեղեցական և անլի քան զերիս հարիւս, եպիսկոպոսունք, վարդապետք, վանահարք, առաջ երիզունք, այլ և բազում արք, որոց ոչ էր հնար գալ՝ թղթով ծանուցին զմիաբանութիւն իրեանց: Եւ յաշխարհական կարգէ բազմութիւնք ազատաց և ազատորդեաց և տանտեաց: Եւ եղև ի Վաղարշապատ քաղաքի ժողով մեծ Ազգային-եկեղեցական:

Ի ժողովի անդ միաբան հաւանութեամբ ամենեցուն հաստատեցաւ, քանզի չէր հնար ի Սիս քաղաքի գերծ պահել զեկեղեցիին Հայոց, զդաւանութիւն և զկարգս եկեղեցւոյն Հայաստանեայց յաթողեցութենէ Յոաննկաց և չէր այլ ևս պատեալ ինչ պահելոյ զԱթոռ Հայրապետութեան Հայոց ի տար աշխարհին, հեռի ի ժողովուրդէն Հայոց, ապա հարկ անհրաժեշտ կայր փոխել զԱթոռն Հայրապետութեան ի Սոյ անդէն ի Վաղարշապատ՝ ի բնակ Մայր Աթոռն Հայոց: Եւ քանզի ոչ հաւանեցաւ Կաթողիկոսն Սոյ գալ ի ժողով անդ, յոր հրաւիրեցան, ապա հարկ էր ընտրել նոր կաթողիկոս: Ըստ այսմ մեծի հաւանութեան միաբան ամենեքեան ընտրեցին զՏէր Կիրակոս Վիրապեցի, յաստիճանէ քանանայութեան, զայր սուրբ և բարեպաշտօն. հեզ և խոնարհ, ի Վասպուրականէ, որ ի վերջին ամս միայնակեցութեամբ կեայր ի վանս Վանաստան մերձ Ակոռի գեղջ յոտն Մասեաց: Զկնի միաբան ընտրութեան համօրէն ժողովոյն ետուն նմա նախ զգաւազան վարդապետութեան, ապա ձեռնադրեցին եպիսկոպոս և յաւուր տօնի Համբարձման Տեառն, յամին 1441, օծին զնա կաթողիկոս Ամենայն Հայոց և Պատրիարք Աթոռոյն Ս. Էջմիածնի:

Զէ կարգ բանիս յիշատակել զանցսն որ անցին ի Ս. Էջմիածնի ի վերջին հինգ դարս, զաւուրս նեղութեանց և հարկապահանջութեանց, զշինութեանց և բարեկարգութեանց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ. զայս ամենայն ըստ խնդրոյ Մերում գրէ հանգամանօրէն եղբայրն Մեր ի Քրիստոս Տէր Գարեգին Ա. Կաթողիկոս Տանն Կիլիկիոյ, յորմէ գամնայն ինչ մարք է ուսանել:

Զայս և եթ հարկ է ասել, զի այս վերջին

փոխումն Հայրապետական Աթոռոյն ի Ս. Էջմիածին կարի իմն նմանութիւն բերել էլիցն Խորաշէյի յնգիպառուէ. զի որպէս անդ յառաջ-
հումն Խորաշէյացիք փրկեցան ի դառն ծառա-
յութենէն և գերութենէն եզիպտացոց, ըստ
սմին օրինակի և դարձն կարողիկոսարանին
ի Ստոյ ի Ս. Էջմիածին փրկեաց զեկեղեցի
մեր ի գերութենէն և ատրիանացոց եկեղեցւոյն և
հաստատեաց անվկանդ զազատութիւն և
զանկախութիւն եկեղեցւոյ մերոյ և նորին
Հայրապետաց յորոգայթից բանսարկութիւն:
Որում քաջ հասու եղեալ ռմն ի պատգամաւո-
րացն եկեղեցական ժողովոյն, որ զումարեցաւ
ի Ս. Էջմիածին յընտրութիւն նորոյ կարո-
ղիկոսի՝ առաջի աբար ժողովոյն՝ յաւերժացու-
ցանել զայս տօն յիշատակի արժանավայել
իմն եղանակաւ: Ընդ որ հանեցյալ ժողովոյն
սահմանեաց զամս վեց (1941—1946)
անուանել ամս յաբելիւնի և կառարել հանդէս

յամենայն եկեղեցիս Հայոց: Ի տիպ արձանա-
ցուցանել զպատմութիւն եկեղեցւոյ մերոյ յա-
մէ փոխման Աթոռոյն ի Ս. Էջմիածին մինչև
ցայսօր: Ընդ սմին և Մեքարժանի համարիմք և
պատուիրեմք, զի յայսմենտէ յամենայն օրա-
ցոյցս եկեղեցւոյ մերոյ յառուր տօնի Համ-
բարձման Տեառն յաւելցի յիշատակս այս
Տարեդարձ փոխման Հայրապետական Աթո-
ռոյն Հայոց ի Ստոյ ի Ս. Էջմիածին յամի
Տեառն 1441, և պաշտել յեկեղեցիս զայս
տօն ազգային հանդիսի և մաղթանօք և եր-
գով «Էջ Միածինն ի Հօրէ» շարականին:

Աղաչեսցուք զԱմենակալն Աստուած, զի
անսասան պանեացէ զեկեղեցի իւր սուրբ
յամենայն բշխամեաց երևելաց և աներևու-
րից, և կարդացցուք առ նա ըստ հանապազօր
մաղրանաց մանկանց եկեղեցւոյն՝ «Բարեխօ-
սութեամբ վերին քո զօրաց միշտ անշարժ
պահեա զԱթոռ Հայկազնեայց»:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՅԷ- 119 283

Տուաւ կոնդակս ի 20-ն սեպտեմբերի 1946 ամի
յերկրորդում ամի Հայրապետութեան Մերոյ

Ի Ս. ԷԶՄԻԱՄԻՆ

ԲԱՐԳԵՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ՈՐ ՈՒՆԻՑԻ ԱԿԱՆՋՍ ԼՈՒԻՑԵ

Կռնակաճ բանավեճերն ու կոիվները
Սատանայիճ ճնարհներեն են:

ԺՈՂ. ԱՌԱՄ.

իլիկիո կաթողիկոսարանի ժո-
ղովրդային խորանի վերջին
դասախոսութիւնը տեղի ու-
նեցավ մարտի 8-ին Մեմորիըլ
Հոլի մեջ: Օրվան Հոգը, դասախոսը՝ Տ. Տա-
ճատ վրդ. Ուրֆալյան— «Հայաստանյայց
եկեղեցվոյ յերբ Գաղութներու պանպանման
մեջ» նյութին շուրջ: Դասախոսութենէն ետը
խոսք առավ Ն. Ս. Օծուքիւն կիլիկիոյ Շնոր-
հազարդ Հայրապետը և այդ առթիւ իր տըր-
տի խորքեն պատգամ մը ուղղեց իր հոտին:

Ահա այդ հրաշունչ և բարձր Պատգամն
է, որ կուզեմ գրին հանձնել, որպեսզի
ապիլի բազմաթիւ հայեր իմանան այդ
պատգամը:

Ահա նորին Ստեփան Օծուքիւն խոսքերը.

«Միտելիք, օղման նյութը շատ վարետը մի
նյութ էր. նա ալժմէական մի նյութ էր.
վասնզի ուղղակի կապ ունի մեր առօրյա
կյանքի հետ:

«Դուք չողորդ պետք է լավ իմանաք, որ
մեր անցյալի գոյութիւնը ուղղակի կախում
ունի Հայ եկեղեցու գոյութիւնից: Երբ հե-
ռացել ենք նրանից, կտրել ենք ընդմիջտ,
ինչ որ պատմութիւնը ցույց է տալիս մե-
զի: Ով որ այս իրողութիւնը չի հասկանում,
նա պատմութիւն, Հայոց պատմութիւն
լիովին հասկացողութիւնից զուրկ է:

«Սխալ չպետք է հասկանաք, ամենք նպա-
տակ չունինք հուզելու կրօնական վեճեր և
կամ գրգռել այս կամ այն հատվածին, որ
կրկնալին այն երևույթները, որոնք գործա-
դրվել են համայնքները հուզելու կամ քնն-
նադատելու. դրանք համաստրապեա դատա-

պարտելի երևույթներ են:

«Կհարգենք ու կսիրենք մեր ալեւորա-
նական և կաթողիկ եղբայրներին, բայց
կմնանք Հայաստանյայց եկեղեցու հարա-
զատ զավակներ. Գործակցութիւն կարող
ենք ստեղծել նրանց հետ բարեփոխական,
ազգային նպատակների շուրջ. բայց դա չի
նշանակում, որ մենք պետք է հրաժարվենք
մեր եկեղեցու ըմբռնումներից: Քրիստոնեա-
կան ոգին ջատ լայն, վեհ և բարձր ոգի է,
ուրեմն և կարեւի է այդ տգիւղ համագոր-
ծակցութիւն ստեղծել համայնքների մեջ:
Բայց երբ մեր վստահութիւնը ի շարն գոր-
ծածեն և իրենց եկեղեցու հաշվուն միսիո-
նարութիւն դիմեն և հետամուտ լինին եկա-
մոտներ որսալու, վաղարարդենք նրանց
պետք եղածը:

«Մեզ համար անըմբռնելի երևույթ է, որ
մի եկեղեցի ալլ եկեղեցու մեջ միսիոնարու-
թիւն կատարե. դա ուղղակի դեմ է քրիս-
տոնեական ոգիւն և ըմբռնումին. հետեա-
բար բողոքում ենք եկեղեցի եկեղեցու
մեջ միսիոնարութիւն կատարելու դեմ:
Տարաբախտաբար այդ կատարվել է անց-
յալում. պետք է դադարի հայ ժողովրդի և
Հայ եկեղեցու մեջ տար եկեղեցիների մի-
սիոնարական գործը: Մեր հոգու բոլոր գո-
րութիւնք բողոքում ենք հայ ժողովրդի և
Հայաստանյայց եկեղեցու զավակների մեջ
կատարվող օտար միսիոնարական գործու-
նեութիւնների դեմ (ծափեր). պետք է վերջ
գտնի մարդորութիւնը, մտքերը պղտո-
րելը, եղբայրական վեճ և ատելութիւններ
ստեղծելը...»

Օգնութիւնը պետք է կատարվի եղբայ-

րական սիրո վերա և ոչ դարձի բերելու բողոքական դամ կաթոլիկ մտքով: Հին եկեղեցու մեջ փոխադարձ օգնություն այս հիմունքներով է կատարված, որից բազմաթիվ փաստեր ունինք:

«Եթե իմանամ, որ իմ վարդապետներից մեկը կամ մյուսը գնացել է ուրիշ եկեղեցու կամ համայնքի մեջ, կամ նյութական օգնությունը ծառայեցրել է և աշխատել որսարու կամ մարդ դարձի բերելու մտքով, ես խիստ կերպով կհանդիմանեմ նրան՝ պարսավելով այդպիսի հակաքրիստոնեական ձեռնարկը: Քաղ լիցի քաղվելով քույր եկեղեցիով և համայնքի մեջ կատարել այդպիսի գործ. դա կնշանակի ամենամեծ անհասկացողություն քրիստոնեական ոգու հանդեպ: Քրիստոնեական ոգին չի կարող մարտել մարդորսական այս երևույթը. դա է՛նչ ազդի բան է, համառոտ, հավատք և դավանություն ծախու առնել, դրամական, նյութական օգնության փոխարեն: Դարձյալ ուզում եմ, որ լավ հասկանաք և սխալ չըմբռնեք, մենք դեմ չենք մեր հայ բողոքական և կաթոլիկ եղբայրներին, մենք հարգում ենք նրանց գաղափարի ազատությունը, նրանք մեր եղբայրներն են, մենք չենք կամենա, որ եղբայրական ատեություններ և վեճեր ծագեն մեր հայ ժողովրդի մեջ, բայց ուրիշի կարծիքն ու դավանությունը, գաղափարի ազատությունը հարգել չի նշանակում, որ հրաժարվենք մեր հայրերի ըմբռնումներից, մեր Մայր Եկեղեցու ուղղությունից և ավանդություններից:

«Հայաստանյայց Եկեղեցին ոչ միայն քրիստոնեական, այլև մեր ազգային և ազգապահպանության եկեղեցին է:

«Եթե այստեղ գտնվում են այնթափցիները և վեսարիացիները, նոքա կիմանան, որ ինչպիսի մեծ դեր է կատարել Հայ Եկեղեցին իրենց կյանքի մեջ: Այդ քաղաքների մեր հայրենակիցները ոչ մի ձևով վարողացած են պահել հայ լեզուն, բայց կարող եմ ասել, որ նոքա մեզ չափ ու մեզինք ավելի հայ են մնացել, որովհետև հավատարիմ են մնացել ազգային եկեղեցուն: Գնացեք Մ. Աթոռ Ս. էջմիածին, գնացեք մանաթանդերուսդեմ և կոնսնեք, որ ամենաթանկագին զգեստներն ու նվերները մեր կենսաբացի հայրենակիցներն են նվիրել: Սրանով ուզում եմ ասել, որ եկեղեցին, Հայաստանյայց Եկեղեցին մի մեծ նախախնամական դեր է կատարել Հայ Ազգի պահպանման գործի մեջ: Տեսեք ուրեմն սիրելիք, կորցրել ենք մեր լեզուն, կորցրել ենք մեր պետականությունը, նույնիսկ հեռացել ենք մեր հայրենիքից, բայց հայ ենք մնացել:

շնորհիվ Հայաստանյայց Եկեղեցու փրկարար գերին (երկար ծափահարություններ):

«Պետք է լավ իմանաք. մեր Հայաստանյայց Եկեղեցին է մեր լեզուն ու գրականությունը. պարզեցե՛ք մեզ. նա տվել է հայուն հայերեն Ս. Գիրքը. նրան կպարտինք մեր փառավոր ու դարավոր մշակույթը: Ոչ բողոքականությունը և ոչ հոռմեական եկեղեցին են զաստիարակել մեր ժողովուրդը քսան դարեր, այդ արել է Հայաստանյայց Եկեղեցին. և մեր պատմության բոլոր մեծ մարդիկ մենք կպարտինք Հայաստանյայց Եկեղեցու շունչին, որ հարցուցեր է նրանք: Մենք պետք է հպարտ լինինք նրա զավակները լինելով (բռնա ծափեր): Հայ բողոքականներն ու կաթոլիկները մեր ազգակիցներն են, մեր եղբայրները. բայց Հայաստանյայց Եկեղեցու զավակների սիրտը պետք է բաբախի մեր Մայր, պատմական և դարավոր եկեղեցու համար, որ հայի ամենամեծ ստեղծագործությունն է ծագմամբ. գաղափար և հարստությունը կապված Հայ ժողովրդի կյանքի հետ:

«Մենք հպարտ պիտի զգանք մեզ, որ այդ եկեղեցու զավակներն ենք (բռնա ծափեր) սակայն ո՛չ հայ կաթոլիկները և ո՛չ հայ բողոքականները չեն: Հայ Եկեղեցին նաև մատակարարում է հոգևոր փրկությունը լավագույնս, դրանով չենք ուզում ասել, որ արտաքին Հայ Եկեղեցու չիք փրկություն, ինչպես կաթոլիկներն են հավաստում հոռմեական եկեղեցու համար: Այլ թե՛ Հայ Եկեղեցին ազգային տեսակետից յուր ունեցած բոլոր առավելությունների հետ յուր զավակներին կարող է ցույց տալ հոգևոր փրկության ճամբան, որ Ավետարանի սկզբունքներն են, որ մեր Փրկիչ Հիսուս Քրիստոսի կյանքն ու վարդապետությունն է:

«Ինչպես այսօրվա դասախոսության մեջ պարզվեց, Հայաստանյայց Եկեղեցուց հեռանալով մեր գաղութներին մի քանիսր կորած են ընդմիջտ, կորած են թե՛ Հայոց Եկեղեցու և թե՛ մեր Ազգի համար: Այդ երևույթի ամենահետաքրքրական մի օրինակն է Նախիջևանի հայության մի հատվածի պատմությունը, որոնք հատկապես Տոմինիկյանների քարոզությանը և հոռմեական միսիոներների ջանքերով բաժանվեցին Հայոց Եկեղեցուց և առանձին հպիսկոպոսություն կազմեցին. արդյունքն այն եղավ, որ երբ նեղության օրերն եկան, պարսկական հարստահարությանը, հայաժանքի և բռնության հետևանքով թուլացան և անկարող եղան իրենց հայությունն ու հավատը պահպանելու և արվաղ տախպիս:

եղան կարևորագույն մասով մահմեդական կրոնն ընդունելու և բոլորովին կորան մեզ համար: Մինչդեռ իրենք՝ միսիոներություն կատարողները ամենից առաջ փախան Եվրոպա...

Նախիջևանի շրջանում գլուխը կան, որոնք պահել են դեռ իրենց հայկական դիմագիծը, հայու արտահայտությունը. մեզ հետ իրենք ևս գիտեն, որ իրենց նախնիքը հայ են եղել. ահա ժողովրդական շարժման հետևանքներից մեկը, լատին միսիոներների և հայ լատինամոլների աշխատությունը, նույնիսկ բուն հայրենիքում նոքա կորան մեզ համար:

Նույն տեսակը երևույթը տեսնում ենք և Լեհաստանի հայ գաղութի մոտ: Մի լավ կազմակերպված, բարգավաճ և զորավոր գաղութ. ոչ միայն կրոնական, այլև դատատանական ազատություն էր ձեռք բերել. իրենց դատերը իրենք էին տեսնում, բայց ափսոս, որ չիք-Նիկոլ եպիսկոպոսի մը պատճառով, որ փառասիրությունը դավաճանեց Հայ Եկեղեցուն, և հատկապես Հիսուսյան կարգի կրոնավորների ձեռքով հաջողեցավ վերջի վերջո այս պատվական գաղութը բաժանել Հայ Եկեղեցուց, ու դրանք ևս կորան թե Հայաստանյայց Եկեղեցու և թե Հայ Ազգի համար:

Շրջորդ անգամ կրկնում ենք և խնդրում, որ սխալ չհասկանաք. մենք չենք ուզում վիրավորել հայ բողոքականներին և կաթոլիկներին, նրանք մեր եղբայրներն են, ոչ մի խնդիր և վեճ չունինք նրանց հետ, պատմական իրողությունները նկատի ունինք:

Այլ մեր զավակներին հորդորում ենք սիրել իրենց Մայր Եկեղեցին: Հարգեցե՛ք դիմացինի համոզումը և Եկեղեցին, բայց մեր հայ դավանությունն չընդիլ և տեղի չտալ. լավ պետք է հասկանանք, որ Հայ Եկեղեցին է մեր գոյության պահպանը եղել, նա է մեզ մխիթարել, նա է մեզ հոգով ծնել և դատարարակել, տառապել մեր ժողովրդի հետ, նահատակվել և քամել յուր զավակների հետ վշտի ու տառապանքի բաժակը մինչև մոտորը:

Մենք հորդորում ենք մեր զավակներին երախտապարտ լինել Հայ Եկեղեցու հանդեպ, և հավատարիմ մնալ նրա օրենքներին, դավանության և սկզբունքներին:

Օրհնյալ լինիք ամենքդ. ամենա:

Կրիկիո Վեհափառ Հայրապետի խոսքերը քրիստոնեական ապրումներու և հայրենա-

սիրական զգացումներու արտահայտություններ են:

Հովվապետական իր լրիվ դերին մեջ է Վեհափառ Հայրապետը: Իր հոտի պաշտպանության համար ան մեզ յուրաքանչյուր հայու համար կուտա գերազանցողին նվիրական պատգամ մը: Մեր սրտերու լավագույն անկյան մեջ պահենք այս պատգամը, ըմբռնելով մեր Շնորհազարդ, ալեփառ և գիտնական Հայրապետին քրիստոնեական ու հայրենասիրական բարձր ոգին:

Բայց մենք պարզ հոգևոր հովիտի, և անարժան մի վարդապետի, (իբր սպասավոր Հայոց Ս. Եկեղեցվո), պիտի ուզեինք խոսքը ըսել կարգ մը հարցերու մասին, ուր ոտնձգություններ կ'տեսնենք մեր պաշտելի և Ողջափառ Հայաստանյայց Սուրբ Եկեղեցվո դեմ:

Պատերազմի անցնող մի քանի տարիներու ընթացքին, մեր այս փրկիրներուն մեջ շատ բաներ տեսանք, լսեցինք ու տակավին կ'լսենք, որոնք հայության ու մանավանդ Հայոց Ս. Եկեղեցվո դեմ ելույթներ էին, ընդվզեցուցիչ ըլլալու աստիճան...: Բայց կապար թափեցինք մեր ականջներուն ու երկանքաբար իջեցուցինք մեր սրտերուն վրա... վասնզի պատերազմի շրջան էր...:

Այժմ սակայն նպատակ չունինք հաշվհարդարի ենթարկել բոլոր մեզի դեմ մեզ հասածներն ու չհասածները, որոնցմով հասկանալի է ոմանք հայ ժողովուրդին ու Հայց. Եկեղեցվո հոտին «բան մը կորզելու համար» շատ առաջ դացին:

Մեր հայ ժողովուրդը հաջորդաբար պետք է տեսնի և լուսաբանի, որ Պատմությունը քանի՞ հատ Կիլիկիո ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹՅՈՒՆ կճանչնա: Պատմական իրողությունները պետք է խոսին, որ տակավին երկու դար առաջ միայն հնարվեցավ Կիլիկյան երկրորդ և կեղծ «կաթոլիկոսություն» մը, արգրենք՝ փառասիրությանց և շահամոլ մղուցակցությանց: Պետք է մեր ժողովուրդը տեսնե մերկացումն ու մերժումը այն բոլոր փաստարկությանց, որոնք մեր Ազգին և Եկեղեցվուն հիմքերը կ'փորեն:

Մեզի՝ բոլորիս անխտիր ուրիշ ճամբա չէ մնացած, ուսց միայն դառնալ, դառնալ դեպի արևելք, դեպի Արտագծի գագաթին նշույթով Լուսավորչի կանթեղին կողմը և դեպի Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, ուր իջավ Աստուծո Միածին Որդին՝ հիմնելու համար հայ ժողովրդի միակ և ճշմարիտ, սուրբ և ողջափառ Հայաստանյայց Եկեղեցին:

ԱՐՏԱՎԱԶԻ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ ՎԱՏԻԿԱՆԸ ԷԶԱՒԱԾԻՆՆ Է

Արտավազդ արքեպիսկոպոսի սույն ֆառզը, արված Պեյրուքի ռափոնեն Վեռն և Լուսին-յան և Մանվել Բ Պալեոլոկ» թեմայով դասախոսութենեն հետո, պատասխանն է Արհի. Տեղ Հովնանեն Արքեպիսկոպոս Նազկանի ռափոնեն տված և «Ազդարար» մարտ 1-ի թվին մեջ տպագրված դասախոսության:

Ա հատկապես ընտրած էի այժմեական կարևորությունն զերծ չեղող ներկա պատմական նյութը, ցույց տալու համար թե որպիսի ճակատագրական ճախտ-դուլթյան մատնվելու դատապարտված էրն Արևմտյան պետությանց մոտ հայկական ու հունական արքունիքներուն կատարած դիմումները, ասկե վեց դար առաջ:

Նյութիս հետ զարմանալի զուգադիպու-թյամբ մը կարդացի, երկու օր առաջ, Նազ-լըյան Գերապայծառի մեկ դասախոսությունը և չկրցի երբեք ըմբռնել թե Հայ Կաթողի-կե հասարակության Սրբազան Պատրիար-քին, Հռոմի մեջ, օտար հողի վրա և օտար Բահանյապետե մը կարտինալական տու-չությունն ու անվանումը մեր ԱԶԳԱՅԻՆ կա-ցության նկատմամբ ինչու՞ պիտի կրնար բարեգուշակ նկատվիլ: Իր նախորդներեն մե-կուն՝ Հասունի 1880-ին Նուլյանպես Հռոմեն կարտինալ անվանումը, չեմ գիտեր թե ո՞ր-քան բարեգուշակ եղավ մեր ազգին համար՝ որ այս մեկն ալ գաղափար նույնքան բարե-գուշակ:

Նմանապես ո՞չ մեկ հայու համար ըմբռ-նելի եղավ թե ի՞նչպես ավետաբեր և հուա-տու ծիածանի մը, կամ ծիրանի գոտիի մը բարեգուշակությունը կրնար ունենալ հայազգի՝ բայց լատինամետ ու Հայաստան-

յայց Եկեղեցիի դարավոր ու՝ հաստատահիմն արմատեն բաժնվող Հայրապետի մը ուսե-րուն վրա՝ օտար հայրապետարանին մեջ ձգված ծիրանազգեստ պատմության մը:

Սրբազան եղբայր և եղբայրներ՝, բավա-կան չէ՞ որ 800 երկար տարիներն ի վեր այդ միևնույն ակնկալություններով ուզեց սնանիլ անհեռատես փոքրիկ մասը մեր եկեղեցա-կանության ու մեր ազգին, սրտն ամբողջու-թյունը սակայն՝ իր առողջ նախնիքներուն ազնվասիրտությանց հավատարիմ, իրեն հասած ամենեն աղետալի պահներուն ու մղած ան-հավասար, դուրսազնական պայքարներուն մեջ իսկ, ամենևին միտքեն չանցուց ՎԱՏԻ-ԿԱՆԵՆ ԽՈՍԵԿՈՒ՝ ճամեն պետություններու և ազգերու հայ անցյալ քաղաքակրթության մասին», ու միայն Ս. ԷԶՄԻԱՍԻՆՆ էր՝ որ իրեն ենթակա պատրիարքներով ու ժողո-վըրդի իշխաններով, ջատ մը պետություն-ներու և ազգերու առջև ներկայացուց հայ-կական զուլումներու գրված ու չգրված գիր-քը:

Ներկա Հայաստանի Խորհրդային, իմաս-տուն ու հեռատես պետությունը, իր ճե-սունացած զարգացումին ու քաղաքակրթու-թյան աստիճանին վրա, պետք չունի երբեք ՎԱՏԻԿԱՆԻ բերնով ու ծիրանազգեստ պատ-մությանով, հայ հոգևորականն մը ներկա-յացվելու ամերիկյան և անլոպական պե-տություններու Հայ եկեղեցիի վերին հոգևոր տերն ու Հայ Ազգին Լուսավորչաշավիղ Հայ-

րապետը անցյալ 1945-ի մարտին, լրան առանց ծիրանի զգեստ ու պատմունճան և շքեղ պատվաստիճաններ կրելու, այլ սև կապալով մը ու սև վեղարով մը՝ կոտրծքին միայն մտալինյան շքանշանը, Քրեմլի պալատին մեջ, ժամանակակից ազգերու և պետութիւններու կարգին՝ իր փառափոր, անման ու դյուցազն տեղը դրավող հորհրդային Միութեան հայասեր ու մարդասեր ներկայացուցիչ՝ Սպարապետ Ստալինի առջև, պատմական ունկնդրութեան մը փրջանիկ պահու, ո՛չ միայն Ստալինական Մեծ Պետութեան ու նաև բովանդակ մարդկութեան ճայ ՓՈՔՐ պետութեան ընծայած ռազմական Մեծ ծառայութիւնները պարգեց, այլև հանուն Հայաստանի և արտասահմանի բովանդակ հարկութեան, արդարութեան և իրավունք խնդրեց, դարմանելու համար դարերի ի պէր հայոց եղած անիրավութիւնները և պաշտոնական խոստում ստացավ, պետք չձգելով ամերիկյան և եվրոպական ազգերու և պետութիւններու հայոց անունով ՎԱՏԻԿԱՆԵՆ խոսելու. վասն զի հայուն միակ Վատիկանը Ս. Էջմիածինն է:

Հայութեան միասնականութիւնը, անցյալ տարվա հունիսին, անգամ մըն ալ պայծառորեն ապահովուեցավ Հայաստանի Հոգեւոր Մայրաքաղաք Ս. Էջմիածնի դարավոր Մայր-Տաճարի ըստաշող կամարներուն տակ: Դարձյալ կուզվի հայուն դատը երկճյուղ ու երկճ ճյուղ անհաջող կերպով ներկայացնել, ինչպես դժբախտորեն եղավ 1919-ին ու 1920-ին, Փարիզի ու Լոնտոնի մեջ, հայուն կարծեցյալ «անմիաբանութեան»-ը ծաղրի առարկա դարձնելով օտար պետութիւններու առջև:

Տեղը չէ՝ միթե հարցնելու թե ի՞նչ արդիւնք ունեցան ԺԳ և ԺԴ դարերու երբեմնի մասնակի ու փառատենչ դիմումները Յփրոպայի կրօնական ու աշխարհիկ պետութիւններու և ազգերու մոտ, որոնց ուղի են ընթանալ կուզուի ԱՅՍՕՐ ալ, անհեռատես ու ձախորդ մտայնութեամբ մը: Ի՞նչ է զաղտնիքը «ծիրանազգեստ պատմաստիճաններու շքեղութեամբ» Վատիկանի պալատներու մեջ ե-

րեւելուն ու ՄԻՔԱՅԵԼ ԱՆՃԵԼՈՒ խոսուն նկարներով հարուստ կամարներու տափնէ, ՄԻԿՈՏՅԱՆ մատրան մեջ հայկական պատարագի մատուցումին, ԵԿՄԱԼՅԱՆ քառածայնով, երբ ութը ամիս առաջ հայ ազգի բանաստեղծ ու նկարիչ ՆԱԶԱԷ ՀՈՎՆԱԹԱՆԻ խոսուն որմանկարներով ու սեղանազարդ անստղուտ մանրանկարներով հարուստ Ս. Էջմիածնի քրիստոսահիմն անման Մայր-Տաճարի մեջ, Եկմալյան քառածայն Ս. պատարագով, տեղի ունեցավ, բոլորիս ներկայութեան հայրապետական և օծման փառավոր հանդես, անհամար հայ հավատացյալներու հուզումին, հուշախն ու ուրախութեան մեջ:

Մենք բոլորս, Կաթողիկոս, Պատրիարք, Եպիսկոպոս, Վարդապետ, Քահանա ու աշխարհիկ պատգամավորներ, ուխտով ու տեսիլքով, մեր հարազատ ՄԱՅՐԸ ու մեր նվիրական հայրենիքը տեսնելու գացինք, մեր Լուսավորչածին ՄՈՐԸ աչը համբուրելու. Կարելի՞ էր հարցնել թե ուրիշներ, մեզմե հետ, Ո՞ՒՐ գացին և ՈՐՈ՞Ւ աչը համբուրելու և «Կարտինալական հաշգուտակ, Թիկնոցակ և Միքանագուլն գտակ» ստանալու, երբ մենք ՄԵՐ ՄՈՐԸ տունը թողուցինք մեր սև գտակներն ու կապանները:

Հայաստանի ամբողջական բնագավառին և իրավունքներուն վերստացումը Կարտինալական դիրքերը չէ՝ որ պիտի ապահովեն, «ազգային տեսակներով իբր աշխարհի ԿՈԶ մը», այլ համաշխարհային վերջին պատերազմի բազմաթիւ դաշտերուն վրա իրենց հերոսի արյունը տվող հայ ռազմիկներու և հայ զորապետներու հոգիին լուռ ԿՈԶԸ...:

Սրբազան եղբայր ու եղբայրներ, Հայուն պատմութեան հորիզոնը՝ Վաղուց ճշատագունած է՝ ու մեր ապագայի պայծառ աստղն ու արևը՝ արդեն իսկ փայլուն: Մեզի կը մնա ՄԻԱԿԱՄ սիրով ու հավատքով անձամբ ողջունել այդ արևը, լուսախորհուրդ Արարատի և Լուսավոր Ս. Էջմիածնի հովանիին տակ, Երախտագիտութեամբ փառավորելով Աստուծո անհասանելի կամքը, հալիտյանս հալիտենից. Ամեն:

ԹՈՒՂԹ ԸՆԴԴԵՍ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ԵՎ ՆԵՐԳԱՂԹԻ

պատական-արդարացնում է մի-
ջոցները:

Մարդիկ կան, որ իրենց նպա-
տականներին հասնելու համար
այս տիգրունքն որդեգրելով, խտրութիւն չեն
դնում միջոցների միջև և պատրաստ են
միշտ աչք փակելու պատմական իրողու-
թյունների հանդեպ և պատմական անցքերն
ու ռեպրերը շրջված ներկայացնելով աղա-
վաղելու իրականութիւնը:

Այդպիսի մարդկանց թվին են պատկանում
Հոռմի պապ Պիոս ԺԲ և կարդինալ Աղաճա-
յանը, որոնք ճգնում են շրջել հայոց դարավոր
պատմութիւնը և Վատիկանի, այսինքն
հոռմեական իկեղեցու, քահանայապետներին
ներկայացնել որպէս հայ ժողովրդի մշտա-
կան «պաշտպան» ու «փաստաբան» քրիստո-
նեութիւն ամենահին դարերից սկսած: Վա-
տիկանում հապենա կերպով փաստաբանած այս
«հայտնադոժութիւն» հեղինակները խու-
սափել են իրենց «հայտնադոժութիւնը»
պատմական անհրաժեշտ փաստական տվյալ-
ներով ամրապնդելու, որովհետև այդպիսի
առհասարակ բացակայում են, թե՛ ելնելով
«պապի անսխալականութիւն» դրույթից
կարծել են, որ պապի ստակ հայտարարու-
թիւններն ու հյուսած առասպելները կրն-
դունեն անառարկելիորեն:

Հայոց պատմութիւն փոքր ի շատե իրա-
զեկ մարդկանց մոտ Հոռմի պապերի «հայա-
սիրութիւն» այս անակնկալ փողահարումը
միայն կասկած կարող է առաջացնել. հարց
է ծագում, թե՛ ներկա պահին ի՞նչն է ջար-
ժառիթ ծառայել Վատիկանի «հայասիրու-
թիւնը» թմբկահարելու:

Այս հարցին պատասխանելու համար
հարկ կլինի ծանոթանալ Միջին ու Մերձա-
վոր Արեւելքի հոռմեաբանական բոլոր եկեղեցի-
ների պետ՝ կարդինալ Աղաճաճյանի 1946 թ.

հուլիս 6-ի թվահիւր շրջաբերականին: Կար-
դինալական իր այս անդրանիկ շրջաբերակա-
նում Հոռմի պապ Պիոս ԺԲ-ի «հայասիրու-
թիւնը» տարփողելուց զատ, Աղաճաճյանը
շոշափում է հայ ժողովրդի ազգահավաքման
համար կենսական մեծ կարևորութիւն ներ-
կայացնող ու չափազանց հրատապ մի խըն-
դիր, այն է Ենթադրի խնդիրը: Սակայն իր
հիմնական դիտարկութիւններն ու նպա-
տականները սքողելու համար կարդինալ Աղա-
ճաճյանը ներգաղթի խնդիրը կապում է նախ
կրոնի ազատութեան և ազգի ու հայրենիքի
պաշտպանների մշուշապատ բնորոշման հետ,
որպեսզի կարողանա Սովետական Հայրենի-
քի ու ներգաղթի հանդեպ ունեցած իր թշնա-
մական դիրքավորումն արդարացնել հերյու-
րանքներ շարահյուսելով և գրապարտութիւն-
ների մեթոդին դիմելով:

Սովետական Հայրենիքում կրոնի ազա-
տութեան չգոյութեան մասին մինչև ուղն ու
ծուծը գրապարտութիւններով ներթոժված այս
շրջաբերականը, որը վրում է «Թուղթ հո-
ւմաւորան» խորագիրը, ամբողջապէս ուղղ-
ված է ներգաղթի դեմ, այդ պատճառով էլ
ավելի ճիշտ կլինի կոչել այն «Թուղթ ընդ-
դեմ հայրենիքի և ներգաղթի»:

Չնայած կարդինալ Աղաճաճյանը շրջաբե-
րականում շոշափված խնդիրներն ամենայն
զգուշութեամբ աշխատում է ներկայացնել
սքողված, կրոնական շղարշով պարտադրած,
մշուշապատ ձևով, սակայն դժվար չէ կոա-
հել նրա իսկական դիտարկութիւնները.
խնդրի կրոնական զգեստավորումը և վարա-
գորումը չեն կարող փրկել կարդինալին,
որովհետև կրոնական դիմապի տակից ական-
հայտ կերպով երևում են Վատիկանի քաղա-
քական նպատականներ, որոնց վնասագործու-
մը Միջին ու Մերձավոր Արեւելքում իր ու-
սերի վրա է առել կարդինալ Աղաճաճյանը:

Շրջաբերականի սկզբում կարդինալ Աղա-
ճաճյանը ազդարարում է, որ իր բաղձանքն

է «Կաթողիկէ Սուրբ Հաւատքի. հրկնային լույսով դիտելու և դատելու աշխարհի և միջավայրի ներկայ խառնաշփոթ կացութիւնը»։ այս խորհրդավոր ազդարարութիւնը վերծանելու համար պետք է քայլ առ քայլ և ուշի ուշով հետեւել կարդինալ Աղաճանյանի շրջաբերականում շարադրված մտքերի հետևողական զարգացմանը։

Նշված ազդարարութիւնից անմիջապես հետո կարգինալը շրջաբերականում նկարագրում է Պիոս ԺԲ պապի կողմից իր «հայրական սիրով առանձին ունկնդրութեան» արժանանալը, միաժամանակ շնորհակալով փառաբանել ու խնկարկել պապի «հայասիրութիւնը»։ «... մինչ Ինքը, Հովուապետ աշխարհասփիւռ Քրիստոսեան շօտին, պահը իր համակրալից ուշադրութիւնը կը կեդրոնացնէր քիչ Հայազգի զաւակներուն վրայ և անոնց ու բովանդակ Հայութեան վերայ կը հրաւիրէր երկնային օրհնութեանց առատութիւնը»։ Օ՛հ զարմանք, Հռոմի պապը ճերմկային օրհնութեանց առատութիւնն է հրաւիրում ճրովանդակ Հայութեան վրա։ «Զինի» թե Հռոմի պապ Պիոս ԺԲ զղջացել և ցանկանում է քափել իր բոլոր նախորդների հանգանքները, որոնք դարերի ընթացքում թշնամական քաղաքականութեան են վարել Հայ Եկեղեցու և հայ ժողովրդի հանդեպ, Հայ Եկեղեցին հերձոսածող համարելով. իսկ այսօր Պիոս ԺԲ պապն օրհնում է ճրովանդակ Հայութեան, որին, ինչպես քիչ հետո կ'տեսնենք, անատված և հերձածող են համարում դարձյալ։

Պապի «հայասիրութեանը» ճերմկային օրհնութեանց առատութիւնը բովանդակ Հայութեան վրայ հրավիրելով չի սահմանափակվում. դրան հետևում է 32 նոր կարդինալների անվանումը՝ «...որոնց շարքին և Կիլիկիոյ Տան Հայ Կաթողիկէ Պատրիարքը», — գրում է Աղաճանյանն իրեն կարդինալական ծիրանի շնորհելու մասին։ Այս քայլն, ինչպես պապի, Աղաճանյանի, այնպես և ումանց կողմից դիտվում է որպէս հայ ազգին արված մեծ պատիվ և Վատիկանի «հայասիրութեան» ցուցանիշ։ Այնուհետև պապի «հայասիրութեան» ավելի ընդգծելու և ցայտուն դարձնելու համար կարդինալ Աղաճանյանը ցուցամոլութեան արտառով բռնված շարունակում է։

Այս անդուդական պատուոյն կը յաջորդէր, պարագաներու զեղեցիկ զուգարդարութեամբ, Ս. Պապին ուրիշ մեկ աննախընթաց կարգադրութիւնը։ Նորին սրբութիւնը կը հրամայէր որ իր Գահակալութեան եօթներորդ տարեդարին, Մարտ 12-ին, հայրապետական Ս. Պատարագը մենք մատուցանէինք մեր հայրե-

նի ծէսով, իր օգոստափառ ներկայութեան... Սրբազան Պապը Ինքը երկիցս հայ լեզուով արտասանեց Ս. Աւետարաններու ընթերցումէն առաջ «խաղաղութիւն ամենեցուն» մաղթանքը։ Այդ նշանակալից օրը հայ ծէսը փառատուեցաւ յաշտ Աշխարհի և Եկեղեցւոյ, ինչպէս թերևս բնաւ եղած չէր իր բազմադարեան յովուլութիւն ընթացքին։ Վատիկանի ձայնասփիւռը օրեր շարունակ զովքը հիւսեց Հայ ժողովուրդին և զանազան լեզուներով հաղորդեց մանրամասնութիւններ հայ պատարագի մատին և երգերէն ալ ինչ ինչ կտորներ»։

Կարդինալ Աղաճանյանն իրոք որ իրավունք ունի պարծենալու Հռոմեական եկեղեցու պատմութեան մեջ նախընթացը չունեցող այս հրաշքի առթիւ։

Արդ հարց է ծագում, թե ի՞նչ ներքին նպատակ կ'ա թաքնված այս աննախընթաց արտաքին կարգի արարողութիւնները տակ։

Պատարագից հետո էլ, ինչպես իմանում ենք շրջաբերականից, «...Պապը բարեհաճեցաւ ընդունիլ հանդիսաւոր ունկնդրութեան Հռոմի հայ գաղութը և տօնակատարութեանց պատճառաւ Իտալիոյ, Ֆրանսայի, Պոլսի և զանազան քաղաքներէ եկած Հայերը»։

Այս առթիւ, — շարունակում է կարդինալ Աղաճանյանը, — Ս. Քահանայապետը համառօտ բայց համայնապարփակ ճառ մը խօսեցաւ որուն նկատմամբ ամեն Հայ քրիստոնեայ ուրիշ զգացում չի կրնար տածել բայց եթէ խորունկ երախտադիտութեան և հաւանութեան»։

Ապա շրջաբերականում շարադրում է պապի արտասանած ճառի ամբողջական տեքստը, որից մի մեջբերում բավական կլինի պարզելու, թե ինչպես է հշուտվում Վատիկանի «հայասիրութեան» առատակը։

«Կարդինալ ընկելով բարձրամեծար Պատրիարքը Կիլիկիոյ Հայոց, Մենք դիտում ունեցանք անշուշտ վառատրելու գերազանց արժանիքները յոյժ արժանաւոր և ամենահաւատարիմ առագ եկեղեցականի մը, բայց կոչելով զայն անդամակցելու Հռոմեական Եկեղեցւոյ Մերակոյաին և Հայրապետական պատարագ մատուցանելու Սիբոտեան մատրան մէջ իր մեծախան ծէսին ամբողջ շքեղութեամբը, ուզեցինք միևնույն առեւ շնորհով մը շարժի փաստերու հոգածութեան և սիրոյ, որ բոլորուն երեւան ամենահին օրերէն՝ դարերու ընթացքին մինչև այսօր չէ դադրած երբեք Պետրոսի Գահը տածելէ Հայաստանի և իր ժողովրդեան հանդէպ։ Կըրնանք աղաքեւ մենք իրաւամբ ըսել թէ այս

գերագնիւ Ազգը, իր ձախողաբեմերուն և տառապանքներուն մէջ ունեցած է միշտ պաշտպան և փաստարարն Հոռմէական Քառանգայալտը: (Ընդգծումները Աղանջանյանինն են):

Պիոս ԺԲ պապի այս պերճախոսութիւնը, ինչպես տեսնում ենք, փաստարկումներով հիմնավորված չէ և անհնարին էլ է այդ անել, որովհետև Հռոմի Եկեղեցին և նրա քահանայապետները կրեկեցե հանդես չեն եկել հայ ժողովրդի շահերի «պաշտպանի» կամ «փաստարանի» դերում, մանավանդ նրա պատմութեան ձախորդ օրերին. պապի ստակ հայտարարութիւնները այն մասին, որ իբր թե քրիստոնէութեան ամենահին օրերէն՝ դարերու ընթացքին մինչև այսօր, Պետրոսի Գահը, այսինքն Հռոմեական եկեղեցին, «չէ դադարձ երբեք»... սեր և հոգածութիւնն «տաժել է Հայաստանի և իր ժողովրդեան հանդէպ», հեռու է իրականութիւն լինելուց. ընդհակառակը, հայտնի է, որ դարերի ընթացքում Հռոմեական եկեղեցին անհաշտ դիրք բռնելով Հայ Եկեղեցու հանդէպ և նրան հերձվածող համարելով շարունակ հալածել է Հայ Եկեղեցին ու նրա հետևորդներին: Հռոմեական եկեղեցին ջանք չէր խնայում ոչնչացնելու հայ պետականութեան անկումից հետո հայ ժողովրդի ազգապահպանման նեյտկը հանդիսացող Հայ ազգային եկեղեցին, այն եկեղեցին, որն իր հիմնադրման օրից մինչև այսօր հայ ժողովրդի թե՛ երջանկութեան և թե՛ դժբախտութեան օրերին՝ անբաժան է եղել իր ժողովրդից և քանիցս հայութեան փորձութեան խաչն ուսած նրա հետ միասին բարձրացել է մինչև Գողգոթա, խաչվել, հարուստիւ առել, մեծ արհաւիրքների բովից անցել, մինչև հատակն ըմպել թուշի բաժակը, բայց միշտ էլ անբաժան մնալով իր ժողովրդից՝ պատվար է հանդիսացել նրա ազգային ինքնութեանը: Եկեղեցին, մաքուր և նրան ձուլելու փորձերի դեմ. մինչև Հռոմի եկեղեցին հայ ժողովրդից մասնատված հատվածներին պապականութեան գիրկը ներգրավելով նպաստել է նրանց օտարացմանը, խորթացմանը և ազգի համար անդարձ կորստեանը. — ահա վասիկ ձեզ Լեւոնտանի հայաշատ գաղութը և այլ հայկական հին գաղութները, որոնք շնորհիվ Հռոմի եկեղեցու վարած քաղաքականութեան զոհ են գնացել ճեղքման ջարդին» և վաղուց արդեն դադարել են որպես հայկական գաղութներ գոյութիւն ունենալուց:

Նման անդամ, երբ հայ ժողովրդի հա-

մար ստեղծվել են փորձութեան օրեր, երբ նրա առաջ ծառացել են կենաց և մահու խնդիրները, Հռոմեական եկեղեցին նրա նկատմամբ հանդես է բերել ոչ թե քրիստոնեական մարգասիրութիւն, այլ նվաստեցուցիչ առևտուր, նողկալի սակարկութիւն: Դարերի ընթացքում, երբ հայ ժողովրդը խեղդում էր իր խկ արցունքի ու արյան ծովում, Հռոմի քահանայապետները սառնասիրտ կերպով սակարկութեամբ էին զբաղվում: Թող ներքի մեզ հարցնելու Պիոս ԺԲ պապին, թե ո՞ւր էին Հռոմի այդ քահանայապետները, երբ Բովանդակ հայութեան Ֆիզիկական գոյութեանը վտանգ էր սպառնում, երբ մահվան սպառնալիքը դամոկլյան սրի պես կախվում էր նրա վրա, երբ Հայաստանի դետերը, լճերը, բոսոր էին ներկվում հայ բազմատանջ ժողովրդի զավակների արշուկով, իսկ նրա լեռնալանջերին ու լեռնահովիտներում մահվան գերանդին իր անողոք հուռն էր անում, երբ հաղարավոր անմեղ մանուկներ ձերբի սմբակների տակ էին նետվում և նիզակների ծայրին ճռճվում, իսկ բաղմահ ազգը կանայք ու կույսեր վայրագորեն լլկվում ու բռնաբարվում, երբ շեն գլուղներն ու քաղաքները հրդեհի բոցերով էին բռնվում ու մի ամբողջ քրիստոնեայ ժողովուրդը քաղաքակիրթ Եվրոպայի աչքի առաջ բնաջնջման էր ենթարկվում: Ո՞ւր էին, այդ «պաշտպան» քահանայապետները, մի՞թե չէին տեսնում, որ Հայաստանը, քրիստոնեականութեան այդ արևելյան միջնաբերդը, որ դարեր շարունակ պատվար էր հանդիսացել արևմտյան քրիստոնեայ ժողովուրդներին, ետ մղելով ու դիմադրաբերով մահամեղաբան աշխարհի գրոհները, արնաքամ էր լինում խորը վերքերից:

Թե ե՞րբ և ո՞ւր եղ Հռոմի քահանայապետները իրենց ազդու ձայնը հնչեցրին հայ ժողովրդի մասնալական կոտորածները կասեցնելու, զարհուրելի ոճիրների առաջն առնելու համար, այս մասին Պիոս ԺԲ պապը լուռ է:

Բայց մենք չենք լռի: Եկեք կասենք. Հռոմեական եկեղեցին այդպիսի պահերին հանդես է եկել ոչ թե «պաշտպանի», այլ դաժան սակարկողի դերում:

Հայ ժողովրդի գոյամարտի պահերին Հռոմի եկեղեցին աճուրդի առարկա էր դարձնում մի բովանդակ մողովրդի ֆիզիկական գոյութեան խնդիրը և նրա օրհասական ճիւղերին, օգնութեան կանչներին ու աղերսներին պատասխանում էր առևտրականի սառնասիրտութեամբ, փրկագին պահանջելով. «Ընդունեցեք կաթոլիկացում և կերպարավորվի ձեր ֆիզիկական գոյութեանը».

ինչպես էին «գաղտնականում» հայերին «արժանահիշատակ» քահանայապետները Հոռմի: Ասացե՛ք խնդրեմ, իսկ ի՞նչով էր տարբերվում այս վարմունքով Հոռմի քրիստոնյա եկեղեցին հայ ժողովրդին ֆիզիկական ոչնչացման ենթարկող անօրինակ նախնիների հեղինակ մահմեդական արյունոտ լուծարող թուրքերից, չէ որ նրանք էլ նույնն էին պահանջում: «ընդունեցե՛ք իսլամը և ապահովված է՝ ձեր ֆիզիկական գոյությունը»:

Այսպես է չսեր ու հոգածություն տածել Հայաստանի ու հայ ժողովրդի նկատմամբ «Պետրոսի Գահը»: քրիստոնեական մարդասիրության, գթության փոխարեն — առետուր: «Ժախեցե՛ք ձեր հոգիները Հոռմեական եկեղեցուն, հանուն ձեր ֆիզիկական փրկության»:

Փաստե՛ր են հարկավոր. որքան շատ ու որքան անողոր են այդ փաստերը. նրանք դրված են հայ մարտիրոս ժողովրդի բոսոր արյունով, և ոչ ոքի չի հաջողվի պատմության այդ արյունոտ էջերը արբազարել:

Այդպես էր հաշվարաց արշավանքների ժամանակ, այդպես էր Զեթունի հերոսական ապստամբություն օրերին, և միշտ:

Իսկ ո՞ւր էր Հոռմի «գթաբար» քահանայապետը առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ, հայկական Մեծ Նղեռի, օրերին, երբ հայ ժողովրդը թյուրքիայում ենթարկվեց համատարած շարժերի, տեղահանման, բնաջնջման ու մասսայական տալիսպիան, երբ Հայկական Բարձրավանդակը ծածկվել էր հրկիզվող շեն ու բարգավաճ հայկական քաղաքների ու գյուղերի թանձր ծխով, երբ մորթում էր տղամարդկանց, կանանց և մանուկների ճիշն ու աղաղակը երկինքն և բարձրացել, երբ եկեղեցիները մարդկային սպանդանների էին վերածվել և երբ դիակույտների տակ ողջ մնացածների օգնության կամչերն անարձագանք էին մրնում: Ի՞նչ էր անում Հոռմի քահանայապետը, հայ ժողովրդի «պաշտպանն ու փաստաբանը» մարդկային մեծ ոճիրի ադր օրերին, երբ հայ ժողովրդի բազմահազար զավակները անեծքի և նզովքի բառերը շրթներին ու մահվան ուրվականը աչքների առաջ, գլխահակ ու խուռանգված քայլում էին տալիս քաղաքների դիմածով ճամբաներով դեպի Միջագետքի անապատները, որպեսզի ավազուտներում սփռված իրենց զանգեղով հուշարձան կանգնեցնեն մարդկային անգթության: Փորձե՛ց արդյոք նա իր ձեռքի տակ եղած միջոցներով դեթ մասամբ մեղմել

հայ ժողովրդի տառապանքները, կասեցընել նրա նկատմամբ գործադրվող անլուր վայրագությունները: Այո, փորձեց...: Հոռմի պապը դիմեց Ավստրիայի թագավոր Ֆրանց Իոսիֆին, որպեսզի կոտորածից փրկեն... ի՞նչ եք կարծում, «ըզմանդակ Հայություն», որի անունը այդպես սիրում է հոլովել Պիոս ԺԲ պապը. «Տ, ո՛չ, ո՛չ, այլ... միայն կաթոլիկ հայերին: Ահա ձեզ քիստոնյա քահանայապետի «քրիստոնեական» վարմունքը. վարմունք. որ ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհի նսլկանքը կարող է շարժել: Ահա այսպես են լսեր ու հոգածություն տածել Հոռմի քահանայապետները «Հայաստանի և Հայության» նկատմամբ:

Ո՛ւր էր Հոռմի պապը երկրորդ համաշխարհային պատերազմի օրերին. դարձյալ հայ ժողովրդի թշնամիների՝ նացիստական-ֆաշիստական վանդալների ճամբարում, ֆաշիստների, որոնք հայ ժողովրդին անբարեհույս հուշակելով դավեր էին նյութում նրա դեմ:

Ինչ վերաբերում է նրան, որ Հոռմի քահանայապետները իսկ «փաստաբան» են հանդիսացել հայ ժողովրդի համար, նույնպես չի համապատասխանում իրականությանը: Այն ժամանակ, երբ Հայ եկեղեցու պետերն ու նրա լավագույն ներկայացուցիչները քրիստոնյա պետությունների դռներն էին բախում շարունակ ու հայ ժողովրդի արյունով գրված աղերսագրերով միջազգային դիվանագիտության սեղանին դնելով աղերսում, խնդրում, որ հայ դատին արդար լուծում տրվի, որ հայ ժողովրդի համար ըստեղծվեն ֆիզիկական գոյություն ու խաղաղ աշխատանքի պայմաններ, որ հայ ժողովրդին աղատեն ծամանյան մեղձավանդից, նրա բռնակալ լծի տակից, Հոռմի քահանայապետներից և ոչ մեկը չի ձայնը չբարձրացրեց, չաղաղակեց և լուր աշխարհի թյուրքիայում տիրող դժոխքի մասին, չնայած Հոռմեական եկեղեցին ավելի զորեղ ու ազդեցիկ կապեր ուներ քրիստոնյա բոլոր պետությունների հետ և իր տրամադրության տակ եղած լծակները շարժման մեջ դնելուց անապառ հնարավորություններ ուներ իր ձայնն ազդու ու լսելի դարձնելու համար: Հետևաբար Հոռմի քահանայապետները երբեք հայ ժողովրդի «փաստաբանը» չեն եղել և Պիոս ԺԲ պապը չի կարող նշել որևէ պատմական փաստաթուղթ, որ ապացուցի Հոռմի այս կամ այն քահանայապետի հայկական արդարացի պահանջների, հայկական դատի «փաստաբան» լինելը: Ո՛ւր էին

«փաստաբան» քահանայապետները Հոռմի, երբ դարավոր կուստուրայի տեր մի՝ քրիստոնյա ժողովուրդ մահմեդական օղակի մեջ սեղմված ուղղակի դիմում էր խարույկի վրա միայն նրա համար, որ քրիստոնեական ուսմունքի շահը անշեջ ու ամուր պահելով իր ձեռքերում և դարերի թմրից անցնելով չէր ցանկանում վար ղենի այն իր ձեռքից Հոռմի քահանայապետները հայ ժողովրդի աղեկտուր ճիշդի հանդեպ նախադասեցին խույ ու մունջ ձևանալ: Այս է զարքը փաստերու հոգածութեան և սիրոյ, որ..... չէ դադարած երբեք Պետրոսի Գահը տածելէ Հայաստանի և իր ժողովրդեան հանդէպ:

Հոռմի պապ Պիոս ԺԲ-ի «հայասիրությունը» որվատեցուց հետո կարդինալ Աղաճանյանը առիթը չի բաց թողնում Հոռմի եկեղեցին զովորեցնու. համարելով նրան «բայ մի և միակ» քրիստոնեական ճշմարիտ եկեղեցի, որը պայքարում է «անաղարտ պահելու քրիստոսաւանդ վարդապետութիւնը իր ամբողջութեամբ և սրբութեամբ»:

Այստեղ կարդինալ Աղաճանյանը դարձյալ հանդես է բերում Հոռմի անցիջող ու անհաշտ տրագիցիոն քաղաքականութիւնը մյուս եկեղեցիների հանդեպ, որոնց նա շարունակում է հերձուածող համարել. և ինչպիսի՝ արհամարական տոնով է խոսում նա արք մասին, — «խմբակցութիւններ որ իրենք զիրենք Քրիստոսի Եկեղեցի կը յորջորջեն». ապա այդ եկեղեցիների հասցեին լուսանքներ է, որ ջուլլում է. «Ավա՛ղ, քանի քանի խմբակցութիւններ որ իրենք զիրենք Քրիստոսի Եկեղեցի կը յորջորջեն, հրաժարած են պատգամաւոր ըլլալէ այդ ամբողջական քրիստոնէական հաւատքին որ սակայն անբաժանելի է: Քանիներ դիւրաւ... Կը յարմարին օրուան իշխողներուն որ յանուն քաղաքականութեան կը տքնին հիմերը քանդել ամեն կրօնքի և աստուածաբաշտութեան»: Դժվար չէ կուահել. թե դեպի ու՛ր է ուղղում իր սլաքները կարդինալը:

Ինչպես ասացինք, կարդինալ Աղաճանյանը իր շրջաբերականում հարեանցիորեն շոշափում է նաև ազգի ու հայրենիքի գաղափարները, տալով դրանց մշուշապատ ձևավակերպում կամ ամբելի ճիշտը աղճատելով այդ նվիրական գաղափարների իմաստը: Կարդինալին հայտնի են, որ ներկայումս գաղութահայ մթնոլորտը էլեկտրականացած է ազգ ու հայրենիք գաղափարներից, որ հայրենիքի սիրով տոգորված մամուլի էջերում և հայրենակարոտ հայերի շրթներին

այսօր մի առանձին թովշանքով, քաղցրութեամբ ու հպարտութեամբ են հնչում ազգ ու հայրենիք բառերը ու նրանց համալքը շատ մեծ է: Այս նկատառումներով կարդինալ Աղաճանյանը ցանկացել է այդ քառերով տրտահայտվող նվիրական գաղափարներն իր շրջաբերականում աղճատել ու աղավաղել, Երբ ամենաբնական խոսվում է հայ ազգի իր հայրենիքում համախմբման մասին, կաթոլիկ եկեղեցին լուծկամբ անցնել դրա կողքից չէր կարող, քանի որ «այնքան այլախոսակ, օտարամուտ և կործանարար մոլորութիւններ ապերասանօրէն կը հրապարակուին ամենուրեք և որոնցմէ կրնան վարակուի և թունաւորուի մերիներն անգամ»: Ահա հենց այս նպատակով էլ կարդինալը ազգ ու հայրենիք գաղափարներին յուրահատուկ մեկնաբանում առաջով ցանկացել է վարակազերծ ու թունազերծ դարձնել: Նա մի կողմից ուշում է ցույց տալ, որ կաթոլիկ եկեղեցուն խորթ չեն եղել ազգի ու հայրենիքի գաղափարները, որ «կաթոլիկ կրօնքը ոչ մէկ ատեն ուրացած է հայրենիքի և ազգութեան գաղափարականները», բայց մյուս կողմից իր իսկ բերած օրինակներով ժրխտում է ազգի ու հայրենիքի գաղափարները, նախ աղավաղելով ու նույնացնելով հայրենիքի գաղափարը ծննդավայրի հետ և ապա շաղակրատելով «երկրաւոր ու երկնաւոր» հայրենիքների մասին. ըստ Աղաճանյանի ստացվում է, որ մարդն ունի «երկրաւոր»

հայրենիք և ա՛յ «երկրաւոր» հայրենիքն անտեղ է, որտեղ ծնվել է նա. առաջիկայում ըստ կարդինալ Աղաճանյանի ստացվում է, որ հայկական բազմաթիվ գաղութներում ծնված հայ մատաղ սերնդի հայրենիքը հանդիսանում են հենց այդ գաղութները. ուրեմն լավ լսիր, պանդուխտ հայր՛րդի, գու. ուրիշ հայրենիք չունես, քան այն «երկրաւոր» հայրենիքը, ուր ծնվել ու սնվել ես դու, և մոռացիր քո իսկական հայրենիքը, որտեղ քո հաւաքատեղաբայրներն այսօր իրենց երջանիկ կյանքն են կենդանու, մոռացիր քո պապենական օջախը, որ քո նախնիքների հաղափարով հայրերի ու մայրերի, թույլերի ու եղբայրների արյունով է ներկվել: Կարդինալ Աղաճանյանը, դեռ նախքան «երկրաւոր ու երկնաւոր» հայրենիքների մասին շաղակրատելը, իր շրջաբերականի սկզբում ժրխտում է այն, ինչ որ հետագայում ասում է ազգի մասին. այստեղ նա պարտավոր է ներբանց, որոնք «հակառակ Քրիստոսի պատգամին..... մի հօտ և մի հովիտ» լինելու փոխարեն «կամա՛փոփոխ ազգի մը, պետութեան մը սեղմ սահմաններու մեջ». ապա հորդոր է կարդում հանուն աստուծո մոռա-

նալ ազգ ու հայրենիք, «ոտովհետև Աստուծոյ հանդէպ պարտականութիւնները աւելի նուիրական են քան մարդկանց հանդէպ եղածները»:

Բայց մի՞թէ հայրենիքը սիրել, Աստուծուն մոռանալ է նշանակում կամ Աստուծուն սիրելու համար հարկ կա մոռանալ հայրենիքը, որ կարդինալը պահանջում է «նախադասել հոգւոյն բարիքը մարմնոյ բարիքին»:

Այնուհետև որպէսզի ընթերցողները հանկարծակի չգան իր հետագա հայրենատուաց առաջարկներից, նա աշխատում է նախապատրաստել նրանց՝ հարց պատմութիւնն աղավաղելու և մեր նախահայրերի հայրենասիրութեան վրա թանձր ստվեր նետելու միտքով. «Մեր դարուստը պատմութեան աւր ընթացքին, մեր հայրերը, քաղցր հայրենի հողին վրայ, յաճախ գտած են իրենք զիրենք ահաւոր երկրնախառնքի առջև, կամ ուրանաւ ճշմարիտ Աստուածը, զՔրիստոս և անոր Ս. Եկեղեցին, և կամ, եթէ ոչ միշտ արիւնով մկրտով, գէթ պանդխտութեան ցուպը ձեռք առնել, օտարութեան և անոր պարտադրած զրկանքներուն մէջ ապրել: Անոնք սակայն Ս. Աւետարանի լուսով հոգեզմայլ և անկեղծ ու խորունկ հաւատքով սնած ու զրահաւորուած, շվարանեցան հրաժարելու ամէն բանէ միայն թէ Աստուծոյ շօտարանային»:

«Այս է մեր հայրերու մեզի ձգած օրինակը և կտակը, Վարդանանց օրերէն մինչև վերջին տեղահանութիւնները»:

Եթե ոչ զրպարտում, ապա սխալվում է կարդինալը: Մեր նախահայրերը Վարդանանց օրերից սկսած մեզ չեն կտակել, որ առանց վարանման պանդխտութեան ցուպը ձեռքներս առնենք ու օտարութիւն դիմենք Աստուծոյ շօտարանալու համար, այլ ընդհակառակը նրանք հայրենի հողի վրա մարտնչել տե պայքարել են ոչ միայն Աստուծոյ, այլ և իրենց հայրենիքի անկախութեան, ազատութեան ու թշնամուց՝ ոտնակոխ չարվելու համար: Անմահ Վարդանը Ավարայրի դաշտում իր դողը պարզեց ոչ միայն հանուն Աստուծոյ ու քրիստոնեւորութեան, այլ և հանուն հայրենիքի: Հանուն քրիստոնեւորութեան և հանուն հայ ազգի ու հայրենիքի ազատութեան ու ինքնուրույնութեան Ղևոնդ Երեցի կողմից Ավարայրի դաշտում պարզած փաշն էր, որ դարերի ընթացքում զորավիգ հանդիսացավ հայ ժողովրդի ազգապահպանմանը:

Իսկ ի՞նչ կասի կարդինալը՝ այն մասին, երբ բազմաթիւ ազգերը հանում հայրենիքի

պատերազմում են իրենց իսկ կրօնակից ազգերի դեմ. ի՞նչու նրանց էլ նման խորհուրդներ չի տալիս: Բայց թողնենք այդ երևում է խնդիրն այս հարթութեան վրա դնելը նրա դիտավորութիւնների սահմանից դուրս է:

Պարզվում է, որ այս բոլոր շաղակրատանքները ազգի ու հայրենիքի մասին արվում էր կանխամտածված նպատակով. երկար ու բարակ դատողութիւններից, մանվածապատ ճանապարհներ անցնելուց հետո, վերջնականապես կարդինալ Աղաճանյանը ձեռնամուխ է լինում իր բուն նպատակի շարադրմանը.

«Ահաւոր պատերազմի ընթացքին ուրեմն, երբ Դաշնակից Պետութիւնները կը յայտարարէին որ իրենց յաղթանակով պիտի ապահովուէր մարդկութեան, ի մէջ այլոց, Կրօնքի կատարեալ ազատութիւն, իրավունքով և անձկանօք մենք ալ ակնդէտ կը մնայինք այդ օրոշան, որ հնարաւորութիւն պիտի տար մեզի, անխախտ պահելով մեր կրօնական համոզումներն՝ ու կարգերը, երթալու Մայր Հայրենիք մեր բաժինը բերելու անոր վերաշինութեան և բարոյական ու կրօնական վերելքին»:

«Բայց տչ սակաւ Եղաւ մեր յոռախաբութիւնը երբ հայրենադարձի բանբերները և անոնց մոնետիկները համազգային այս գործին յարանուանական շեղուած բնույթ մը տուին, և Հայ Կաթողիկէութեան հանդէպ որ Զարեհում բռնատիրական ժամանակ անգամ, կը վայելէր իր ազատ կազմակերպութիւնը հայրենի գաւառներու մէջ, կը զլացուէր արդար և լիովին արժանացած ազատամիտ վերաբերում մը»:

Ահա թե ինչի համար էր արվում այդ երկար ու բարակ շաղակրատանքները պապի «հայասիրութեան», ազգի, հայրենիքի, եկեղեցու մասին: Կարդինալ Աղաճանյանը դժգոհ է մնացել ահաւոր պատերազմի վախճանից. երևում է նրա սպասելիքները չեն արդարացել. նա «Կրօնքի լիակատար ազատութիւն» էր ակնկալում և այն էլ դաշնակից պետութիւնների հաղթանակից հետո. կարդինալ Աղաճանյանը չէր կարող չմանալ, որ Հայրենիքում անհատները և համայնքները չեն հալածվում իրենց կրօնական համոզումների համար և որ ոչ միայն քրիստոնեական, այլ և մահմեդական և ուրիշ կրօններ դավանողները համահավասար արտոնութիւններ են վայելում: Եկեղեցու պետութիւնից անջատված լինելը դեռ չի նշանակում կրօնի ազատութեան չզոյւն-

թյուն. ուրիշ երկրներում էլ եկեղեցին անշատված է պետությունից, բայց ոչ ոք չի կարող ասել, որ օրինակ Ֆրանսիայում կրոնի ազատությունը գոյություն չունի: Եթե կարգինալ Աղաճանյանն այդչափ նախանձախնդիր է կրոնի լիակատար ազատության, ինչու՞ ապա չի խոսում այն կրոնական հալածանքների մասին, որ կատարվում են Հոռմի Եկեղեցու հովանավորությամբ. ինչու՞ նա լուր է Եթովպիան Բալարայի կողմից օկուպացվելուց հետո այնտեղից բողոքական միսիոներներին դուրս վտարելու, Իսպանիայում բողոքական եկեղեցիները փակելու ու ավետարանները բռնագրավելու, Սեկերիայում բողոքականներին գանակոծելու, սպասելու, նրանց կրոնական շենքերն ապրելու, Հարավային Ամերիկայի շատ երկրներում բողոքականներին հալածելու մասին և այլն:

Կարգինալ Աղաճանյանն ի հարկե չի կարող իրազեկ լինել Հայրենիքում տիրող կարգերին. բայց նրան անհրաժեշտ է իրականությունը շրջված ներկայացնել, փաստեղծ աղավաղել, բամբասել, զրպարտել, որովհետև նպատակն արդարացնում է միջոցները: Վերոնքի լիակատար ազատության» չգոյություն չունի: Հյուսիս Կոստանտինոպոլիսում ցանկանում է վախեցնել ոչ միայն իր հոտին, այլ ընդհանրապես հայ հավատացյալ ժողովրդին: Այս բոլորը նա կատարում է մի հիմնական նպատակ հետապնդելով. հայրենիքը մոայլ գոյություն ունեցող ներկայացնելով, կասեցնել հայ տարագիր ժողովրդի ներգաղթը Հայրենիք:

Ուրեմն մեզի՞ կը պարտադրուի տակավին պանդխտության մէջ մնալ որպէս զի անաղարտ պահենք մեր Կաթողիկէ Ս. Հաւատքը: Եվ ամբողջ ջրջաբերականը գրվել է այս մի հատիկ նախադասության համար. ինչպէս ընդունված է ասել Վրդ. Դանապարհները դեպի Հոռմ են տանում, այնպէս էլ կարդինալ Աղաճանյանի բոլոր շաղակրատանքները այս մի նախադասությանն են հանգում:

Լավ լսի՛ր, հայ պանդուխտ հավատացյալ ժողովուրդ, դու դեռ փրկար պետք է դեգերես պանդխտության մեջ, չկա դարձ դեպի Հայրենիք. կարդինալը քարոզում է ամուր պահել գաղթացույթը և Հայրենիք չերթալ, որ պետքի ճանաղարտ պահես ըստ Ս. Հաւատքը. նա հորդորում է հեռու մնալ Հայրենիքից, որովհետև այնտեղ Վրդ տքնին հիմերը քանդել ամեն կրօնի և աստուածապաշտությանը:

Բայց հարց է ծագում, թե մինչև ե՞րբ պետք է հայ ժողովրդի աստանդական հատ-

վածները մնան հայրենի ափերից հեռու ու իրավագործ ապաքաղաքացու վիճակում թափառեն երկրներ կիր. այս հարցին ջատ անորոշ, մշտապաւտ, մոայլ ակնարկներով հղի պատասխան է տալիս կարդինալը. նա առաջարկում է ապասել մինչև Հայրենիքի ռարձը քրիստոնէական արշալոյսի..... գեղեցկութեան և հուադրում է թէ պիտի հնչէ Աստուծոյ որոշուած այդ ցանկալի ժամը, իսկ մինչ այդ հորդորում է մնալ Սփիւռքի մէջ, վայելելով ազնիւ և լայնամիտ ասպնջականութիւնը գաղթավայրերու.....»:

Այսպիսով, երբ իրականացել են գաղթացույթը ձեռնարկն դեքորող բազմահաղար հայրենադարձ հայերի իղձերը, երբ նրանց առաջ լայն բացվել են Հայրենիքի դռները, կարդինալ Աղաճանյանը, կեղծ դիմակ հագած, այդ դռների առաջ Աստուծո անունից կուրծքը ծնծում, հավատացնում, համոզում է ետ կանգնել Հայրենիք մեկնելուց: Սակայն նա անգոր է հայրենակարտ մարդկանց խորաթափանց հայացքից ծածկելու Արարատի ստորոտում ծաղկող Հայրենիքը:

Ներգաղթի գործը ձախողելու համար կարդինալ Աղաճանյանը մյուս կողմից ներկեր չի խնայում գաղթավայրերում կյանքը, մնալ նաւանդ Մերձաւոր Արեւելքի մէջ, վառ գույներով ներկայացնելու. նա գրում է. Վրդի ճշմարիտ ազատութեան հետ ունեցանք և ունինք հասարակական կեանքի և մշակույթի ամեն դիւրութիւններ, և որոնց ջնդհիւ այս գաղութները համեմատաբար քիչ ժամանակաւ մէջ հասան նախանձախ վիճակի: Սակայն նա դիտավորյալ կերպով նախ աչքաթող է անում հայ մշակույթի զարգացումը թում Հայրենիքում և երկրորդը՝ մոռացության է մատնում այն հանգամանքը, թե որոնք են այն ակունքները, որ թե՛ սնում ու թե՛ խթանում են հայ մշակույթի զարգացումը գաղութներում: Հայտնի է, որ ոչ մի հայկական գաղութում հայ մշակույթի զարգացումը պայմանավորված չէ պետական օժանդակութեամբ և նրա փոքր ի շատե գարգացումը հանդիսանում է լոկ հասարակական կազմակերպութեանների ու հայրենասեր անհատների ձեռնարկութեան աղբյուրը, մինչդեռ բուն Հայրենիքում պետութեանը բոլոր միջոցներն ստեղծել է հայ մշակույթի ծաղիման համար, որի հետեանքով էլ հայ մշակույթը ներկայումս Հայրենիքում ապրում է իր նոր ու փառահեղ Ոսկեդարը. միաժամանակ պիտի ասել, որ այս կամ այն հայկական գաղութում եթե հայ

մշակույթը զարգանում, աճում է, ապա շրմորհիվ Սովետական Հայաստանի գոյության փաստի, որը ուղեցուց աստղ, ոգևորության ու ներշնչման աղբյուր է հանդիսանում գաղութահայ մշակույթի զարգացման համար, խթանելով նրա առաջընթացը: Սովետական Հայրենիքի գոյության փաստը ջերմացնում, կենսատու հյութով ներարկում է գաղութահայ մշակույթի անխոնջ մշակների երակները, դուրս մղելով նախկինում նրանց մոտ իշխող լքվածությունը, հոռետեսությունը, անկումային տրամադրությունները և նոր թափ հաղորդելով, նորաստոր խիզախումների մղում նրանց: Իսկ եթե հայկական գաղութներում բարյացակամ վերաբերմունք գոյություն ունի դեպի հայերը, ապա այդ էլ մասամբ շնորհիվ նրան, որ ամենուրեք հայ ժողովուրդը անվերապահորեն իր բոլոր ֆիզիկական ու հոգեկան կարողությունները ի սպաս դրեց ազատասեր ժողովուրդների հաղթանակի գործին, մեծապես նպաստելով ֆաշիստական վանդալների ջախջախմանն ու խտրականության քարյացակամ վերաբերմունքն ստեղծվել է քառորդ միլիոնից ավելի հայ քաջարի մարտիկների ու մի քանի տասնյակ տաղանդավոր հայ գրավարների շնորհիվ, որոնք իրենց արանչելի սիրագործություններով անմահ փառապատկ հյուսեցին հայ ժողովրդի համար. այդ վերաբերմունքը ստեղծվել է աշխարհի բոլոր ռազմաբեմերում մարտնչող հայ ռազմիկների և բազմաթիվ երկրների ընդհատակում պայքարող հայ պարտիզանների շնորհիվ:

Ինչ վերաբերում է ճափոնական վիճակին», ապա կարողինալ Ադամանյանն այստեղ ևս հավատարիմ է իրեն, արտահղ ևս նա փնդաթյուրում է իրականությունը: Ամենայն Հայոց Հայրապետը հայկական զանազան գաղութներից բազմաթիվ դիմումներ է ստացել, որոնց մեջ նկարագրված է պանդուխտ հայ ժողովրդի գրկանքներով լի կյանքը, նրա իրավագույն վիճակը, գործազուրկությունը, իսկոյն աստիճան ծանր կացությունը: Դիմողները խնդրում, աղերսում են Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին միջնորդել կառավարության առաջ փութացնելու իրենց օր առաջ ներգաղթը, Հայրենիքը:

Կարդինալ Ադամանյանը իր շրջաբերակալնում խոսում է նաև Հայ Կաթողիկոս Պատրիարքարանի մասին, որը բերած է և կր բերել յաճախ ազդու իր աշակցութիւնը Հայ Ազգի և անոր դատին և զաւակներուն ի նը-

պաստ, թէև իր միջամտութիւնները շատ անգամ կը մնան քողարկուած և հետու փողահարուել:

Հետաքրքիր է, թե այդ ինչ «միջամտութիւններ» են, որ «շատ անգամ կը մնան քողարկուած և հետու փողահարուել»: Երբ որինակ է, թե ինչու նրանք քողարկված են պահվում, ի՞նչ իրող արժանի են հրապարակման. թույլ տվիք, կասկածելու, որ այդ քողարկված «միջամտութիւնները» արվում են ոչ թե հօգուտ հայ ազգի ու հայ դատի, այլ հօգուտ վատիկանի քաղաքականության և ի վնաս հայ դատի: Անցյալը մի կողմը թողնենք և խոսենք այն մասին, թե ինչ է այսօր հայ ազգի ու դատի համար Կաթողիկոս Պատրիարքարանի կողմից: Այսօր, երբ բովանդակ հայությունը միակամ պահանջում է, որպեսզի թյուրքիայի կողմից անարդարացի կերպով բռնագրավուած հայկական նահանգները միակցվեն Սովետական Հայաստանին, որպեսզի այսպիսով հնարավորություններ ստեղծվեն սփյուռքով մեկ ցրված պանդուխտ ժողովրդի հայերի համար իրենց Հայրենիքում համախմբվելու ու այստեղ եղած եղբայրների հետ միասին իրենց երջանիկ կյանքը կերտելու, երբ Միավորված Ազգությունների Կազմակերպությանը և այլ տեղեր բազմաթիվ դիմումներ են արվում, երբ օտարազգի քաղաքական, հասարակական, զիտական գործիչներն անգամ դիմումներ են անում հայկական պահանջները հարգելու համար, Կաթողիկոս Պատրիարքարանը թշնամական դիրք է բռնում ներգաղթի հանդեպ և լուծկյան մատնելով հայկական պահանջները, ջուր է լցնում հայ ժողովրդի թշնամիների ջրաղացի վրա: Պատրիարքարանը դեմ լինելով ներգաղթին, դեմ է ընդհանրապես նաև հայկական պահանջներին, հայկական գերված հողերի վերադարձին: Սա է Ձեր աշակցությունը հայկական դատին կամ Դուք աշակցություն ե՞ք համարում հայ դատին այն, որ զբաղուելով ու վարկարկելով Հայրենիքը, կոչ եք անում հրաժարվել այնտեղ մեկնելուց: Թույլ տվեք ասելու, որ Պատրիարքարանի «միջամտությունները», որոնք «կը մնան քողարկուած», նպատակ ունեն երկի գաղտնի դիվանագիտական ճանապարհներով հայ ժողովրդի թշնամիներին տրամադրել արգելակելու հայկական արդարացի պահանջների կենսագործումը:

Իսկ ինչ է արել հօգուտ հայ դատի հայաստան Պիոս ԺԲ պապը: Երբ Ամենայն Հայոց Հայրապետ Գևորգ Զ, հարազատ թարգմանը հանդիսանալով բովանդակ հայ ժողովրդի իղձերի, նվիրական Արարատի ստո-

րոտից իր հաղթ ծայնն է հնչեցնում, հրավեր կարդալով իր պաղտկոտ դավակներին հայրենիքում համախմբվելու և երեք մեծ տերությունների ղեկավարներին խնդրում «ճանաչել հայերի իրավունքը իրենց պատմական հայրենիքի վրա, որ նոքա սրբագործել են իրենց արյունով ու քրտինքով և ծածկել հիշատակաց արժանի հարուստ կոթողներով», Հռոմի Պիոս ԺԲ «հայասեր» պապը խոսելու է պահպանում՝ հրաժարվելով հոգևոր հայ դատի իր ծայնը հնչեցնելու Վատիկանի այն «ձայնասփիռում» արիքների միջից, որը «ճրեր շարունակ գովքը հիւսեց հայ Եղորդիին», առասպելներ հյուսելով պապի «հայասիրության» շուրջը, բայց խստիվ լուսվյալն պահպանելով Հայ Հայրենիքի, հայ դատի ու հայկական պահանջների մասին:

Կամ նշենք, ինչ է արվում Միջին ու Մերձավոր Արևելքի հայաշատ գաղութներում. այն ժամանակ, երբ Գարեգին կաթողիկոսը ապրում, շնչում է Հայրենիքով, ամենուրեք սատարում է ազգահավաքման մեծ գործը իր մեծագույն սեփականությունը բերելով ներգաղթի կազմակերպմանը և կոչ է անում գաղութահայությանը արևածաղկի նման երեսով դառնալ դեպի հայ ժողովրդի՝ «կենդանության արևը, որ մեր Հայաստանն է թանկագին», կարդինալ Աղաճանյանը քարոզում է երես դարձնել Հայաստանի, հրաժարվել այնտեղ ներգաղթելուց:

Կարդինալ Աղաճանյանի ներգաղթի դեմ զենքեր ձեռնելը, պանդխտության մեջ մնալու հիստերիկ կոչերը և հայկական պահանջները ձախողելու փորձերը մի ընդհանուր պիտանքից են բխում և այդ պիտանքը հանդիսանում է Վատիկանը. կարդինալ Աղաճանյանի հակաձեռնադրության այս գործունեությունը սերտ փերպով կապված է Վատիկանի քաղաքական գործունեության հետ, քաղաքական գործունեություն, որը բանադրվել է Հայ Եկեղեցու կողմից:

Իզուր է ճգնում կարդինալ Աղաճանյանը ամենայն զգուշությամբ թագցնելու իրողությունը, որ «Հռոմայ Ա. Աթոռը քաղաքական բեռն մը չէ, այլ սոսկ կրօնական» և որ ինքը քաղաքական նպատակներ չի հետապնդում, այլ սոսկ նկատի ունի «խղճի ազատություն», «կրօնական վերելք», և այլ շահակրատներ:

Այսպիսով կարդինալ Աղաճանյանը ջանք չի խնայում հայ վտարանդի ժողովրդի բնկորները պապի քաղաքականության զոհասեղանի վրա ողջակիզելու:

Ասկայն հայ աստանդական ժողովուրդը, լինի նա կաթոլիկ, բողոքական, թե լուսավորչական, այլևս ոչ մի մտադրություն չունի անարդի առարկա դառնալու:

Այս բոլորն արձանագրելով, մենք բնավ մտադրություն չունենք կրոնական վեճեր հրահրել ու կրքեր քրքրել. մեր նպատակն էր պատմական իրողությունների ճշտությունը վերականգնել ու գերծ դարձնել այն աղավաղումից և միաժամանակ նշել այն դրապատճառները, որոնք առիթ են ծառայել այդ աղավաղմանը:

Այժմ, երբ մեր առաջ ծառացած են Հայրենիքի էլ ալիլ ժողովման ու հզորացման և սփյուռքում ցրված հայությունը նրա մեջ համախմբելու փնդիթները, ժամանակը և տեղը չէ կրոնական կամ այլ վեճերով զբաղվելու: Հայ ժողովրդից այժմ քան երբեք պահանջվում է միասնական կամք:

Մեզ սխալ չպետք է հասկանալ, մեր բոլոր ասածները ուղղված չէին մեր կաթոլիկ եղբայրների դեմ. Հայ Եկեղեցին թշնամության նշույլ անգամ չի տաժում կաթոլիկ կամ բողոքական իր եղբայրների հանդեպ: Հայ Եկեղեցուն, հակառակ Հռոմի Եկեղեցու, խորթ են հղել կրոնական հալածանքները, անհամբերատարությունը կամ ուրիշներին իր գիրկը ներգրավելու ձգտումները. նա մյուս Եկեղեցիներին համարել ու համարում է քույրեր: Ինչպես Գեորգ Զ Հայրապետն է ասում, «Հայոց Եկեղեցին ունի վերին աստիճանի ներդրումներ ոգի. նորա տարեգրությունների մեջ չի կարելի գտնել կրոնական հալածանք, ժողովուրդը ստրկացնելու ձգտում, աններողամտություն և անհամբերատարություն»:

Մենք համոզված ենք, որ կաթոլիկ հայությունը չի բաժանում կարդինալ Աղաճանյանի տեսակետները ազգի, հայրենիքի և հատկապես Սովետական Հայրենիքի նկատմամբ. այդ են վկայում Հայրենիք ներգաղթող կաթոլիկ հայերի խմբերը և կաթոլիկ հայերի նույնիսկ: Մենք չենք կարծում, որ կաթոլիկ հայերի մեջ մեռած լինի հայրենասիրական ոգին նույնչափ, որչափ կարդինալ Աղաճանյանի մոտ. հայրենասիրական զգացմունքները համամարդկային են, ապա և նրանք խորթ չեն նաև մեր կաթոլիկ եղբայրներին: Համար Բիշ բան չեն արել նաև մեր կաթոլիկ եղբայրները հայ կուլտուրայի զարգացման համար. մենք մեծ գոհունակությամբ ու անհուն երախտագիտությամբ կարող ենք նշել այնպիսի կաթոլիկ հայերի անուններ, ինչպիսիք են Մխիթարյան միաբանության անդամները,

որոնք խոշոր ներդրումներ ևն արել հայ կուլտուրայի, հայ մշակույթի զարգացման գործում, ու բոլորքն ի հայի սրտում հայրենասիրական սրբազան զգացմունքները:

Կաթոլիկ, բողոքական և լուսավորչական հայերը ամենից առաջ եղբայրներ են և կապված են միմյանց հետ բազմաթիվ անբաժանելի կապերով: Նրանք կազմում են մի միասնական ընտանիք և ինչպես ընտանիքի անդամները ապրաբեր համոզումներ ունենալով չեն դադարում մի համերաշխ ընտանիք կազմելուց, այդպես էլ պատմական դեպքերի բերումով հայ ժողովրդի տարբեր հատվածների տարբեր կրոնական համոզումներ ունենալը չի խանգարում նրանց մի ընդհանուր համահայկական ընտանիքի մեջ համախմբվելուն, հայրենի օջախի շուրջը բոլորվելուն: Ինչպես հայ ժողովրդի մյուս հատվածները, այդպես էլ հայ կաթոլիկները հեռու լինելով հայրենի օջախից, օտար հորիզոնների տակ չեն քաղարել իրենց սիրաբոլորով հայացքը դեպի նվիրական Արարատն ուղղել: Հայ ժողովուրդը, ներառյալ նաև հայ կաթոլիկները, շարքի շարունակ տենչացել է հայ պատմականութունը վերականգնված տեսնել և

այսօր, երբ իրականացել են նրա դարավոր իղձերը, չի կարող նա սփռուքում մնալ ու իր Հայրենիքը չդառնալ:

Բովանդակ հայ ժողովուրդը փրկության մի հանգրվան միայն ունի և դա Սովետական Հայրենիքն է, դեպի ուր ձգվում են բոլոր գաղութահայերի ուղիները: Հայ ժողովուրդը Միության ժողովուրդների եղբայրական ընտանիքում միայն կարող է ապրել հաճեցողիս ու զարգացնել իր ազգային մշակութային:

Իզուր են կարգինալ Աղաճանյանի փորձերը՝ ետ պահելու հայրենադարձներին և նրանց փրկության նավը դեպի Վատիկանի խուֆեթով ու ծանծաղուտներով հարուստ, մոռյալ անակնկալներով հղի ու պղտոր նավահանգիստն ուղղելու ջանքերը:

Հայրենադարձ հայությունը, հայացքը հառած Արարատի ստորոտում վառ փայլող, ժպտուն ու գերող և գաղութահայության ուղին լուսավորող աստղին, իր փրկության նավի առաջատները լայն բացած, կյանքի ալեծուխ ծովի ալիքները ճեղքելով ու Ղովտի նման առանց ետ նայելու, դեպի Հայրենիք, Գեպի Սովետական Հայաստան է շարժվում:

Վ.

Ի ՍՊԱՍ ԶԱՅՐԵՆՅԱՆՑ*)

«ՈՐՊԵՍ ՄԱՅՐ ՈՐԴՎՈՎԹ ԲԵՐԿՐՅԱՆ», ա-
հա բացատրություն մը, որ Աստվածաշունչը
կգործածեն արտահայտելու համար քերական
դպրոցումը այս խանդակաթ ուրախության, որ
մայրերը կունենան անք իրենց շուրջ հավաք-
ված կտեսնեն իրենց զավակները: Միթե
մայր Հայաստանին չէ՞ որ ամենին ավելի
կհարմարի այդ ասածվածքը, և որ սուգի քո-
ղերը վերցուցած թևերը կբանա ընդունելու
ու իր ծոցին մէջ գողտրորեն գրկելու համար
դարձրեն ի վեր սփյուռս աշխարհի ցրված իր
զավակները:

—Այո՛, Մայր, պիտի գանք ամենքս ալ,
որքան դուռն մեր, նույնքան ալ մենք քո կա-
րոտդ ունինք: Դո՛ւն, փունիկի մը պես, քու
աճյուններդ հարություն առի՛ր, ավելի ա-
ռույգ ու ավելի գեղեցիկ քան երիտասար-
դությանդ օրերուն, փակ մենք, Սփյուռքի զա-
վակներդ, ջանացինք, յուրաքանչյուրը իր
կարողության շահով, վառ պահել քո սերդ
ու հիշատակդ մեր սրտին մեջ ու մեր երի-
տասարդ կուրծքերու տակ:

Ներգաղթի շնիորը կհնչե ու վերջապես կի-
րագործվի դարձրու երազը հայրենիքի միտ-
քյան ու մեծության՝ որուն համար մեր հայ-
րերը ամեն տառապանք հանձն առին, աքսո-
րի, բանտի ու անապատներու մեջ ամենին
անարգ մահով մեռան: Այսպիսի նվիրական
մեկ պահուն, սրբապղծություն ու քրեական
հանցանք պիտի ըլլար ամենադուրս կեր-
պով իսկ արգելք հանդիսանալ անոր իրա-
կանացման:

Ընդ առաջ երթալով Հայ Կաթողիկէն Երի-
տասարդաց Միության անդամներուն հայտ-
նած բաղձանքին, կուզենք այս տողերով լու-
սաբանել մտքերը Հայ Կաթողիկէներու շուրջ
հարուցված տարակարծությանց մասին, որ
սկսած շրջիլ այն օրեն ի վեր, որ Անգարայն

եկած հեռագիր մը կըսեր թե Պոլսո Հայ Կա-
թողիկէները կմերժեն Եդիբ Հայաստան վե-
րադառնալ:

Կհասկնանք ժողովրդական բնական հու-
զումը այդպիսի արտահայտության մը առ-
ջև, երբ այդ լուրը զարմանք ու զայրույթ
պատճառեց նախ նույն ինքն կաթողիկէ
հայերուն:

Բայց հեռագրին վերլուծումը բանականու-
թյան լույսին տակ, ցույց կուտա, որ կամ
թուրքի քաղաքական պայմանները չեն նե-
րել Հայոց ազատորեն շարժելու և կամ թե
այդ հեռագիրը անհիմն է, ինչ որ ավելի
ճիշտ կթիւն, եթե նկատի առնենք այդ առթիւ
թրքական մամուլին ըրած կարգ մը բողոքնե-
րը, առանց հաշվելու ուրիշ ստույգ աղբյուր-
ներն առած մեր տեղեկությունները՝ արձա-
նագրվողներու բազմության շուրջ: Ապա
Պոլսո հայ կաթողիկէներու միտքը հասկնա-
լու համար պետք չէ դիմել օտար աղբյուրն
բխած հեռագրի մը, այլ անոնց հա-
մայնքին պետեցուն, կամ գեթ հայ աղբյուր-
ներու:

Բայց ահա ուրիշ հարցում մը: Ի՞նչ է հայ
կաթողիկէներու դիրքը ներգաղթի նկատ-
մամբ իրանանու ու Սուրիո մեջ: Կպատաս-
խանենք. անվերապահ գործակցություն ազ-
գային բոլոր մարմիններու հետ, որ այդ
ուղղությամբ կաշխատին: Եվ այս՝ Սասուն-
ցի Դավիթ զոհասպանեն սկսյալ մինչև երեկ-
վա Անթիլիասի ժողովը:

Որով և իրենց բաղձանքն է՝ ամբողջ հայու-
թյունը ամփոփված տեսնել ընդարձակված
Հայաստանի մը սահմաններն ներս, ուրկե
դուրս ազգային փրկություն չիլա: Ապա ար-
ծարձել փակ ամենուն սրտին մեջ ներգաղթի
բուռն փափաք մը: Ուստի և խրատել, ինչ-
պես տր ըրալ պրոֆ. Աշոտ Աբրահամյան,
բացարձակ ու անկեղծ հավատարմություն
մեր քաղաքացիական պարտականություն-
ներուն հյուրընկալ և փրկներու մեջ մինչև
ներգաղթի ժամը:

—Որքան եռանդով, նույնքան ալ հանդար-
տությամբ գիտնանք սպասել մեկնումի մեր
կարգին:

*) Մեր տրամադրության տակ եղած բազ-
մաթիվ նյութերից գետեղում ենք միայն մե-
կը, որպես ապացույց, որ կաթողիկէ հա-
յուկանը չի բաժանում կարգինալ Աղա-
ճանյանի հայրենատյաց տեսակետներու:

Հայաստանի ներկա սահմանները անբավարար ըլլալով արտասահմանի մեկ ու կես միլիոն հայութիւնը ընդունելու, տարակույս չկա թե, մինչև այդ սահմաններուն ընդարձակումը (և մաղթենք որ շաբաթներու խնդիր ըլլա ան) Հայաստանի փմաստուն և իրազեկ կառավարութիւնը ձեռք պիտի երկարե նախ ամենն ավելի զրկյալ իր զավակներուն: Մեր պարտականութիւնը պիտի ըլլա ամեն գնով օժանդակել Հայաստանի կառավարութեան ծրագիրներուն գործադրութեան և կարգապահութեամբ սպասել մեզի տրվելիք հրամանին:

Հայ կաթողիկոսները ոչ մեկ տարակույս ունին թե Հայաստանի մեջ պիտի վայելեն մյուս կրոնքերու համասար իրավունքներ,

որովհետև հոն հայը հայ է միայն: Կրոնքը խղճի ազատութեան ձգված խնդիր մըն է: Եվ անոնք պիտի մեկնին Հայաստան վայելելու իրենց հայրենիքին բարիքները և ի սպաս անոր դնելու իրենց բազուկը, տաղանդն ու կարողութիւնները:

Ահա մեր գաղափարը: Երկրի մը մեջ ուր լեզու սանձ չունի, եթե ասկե տարբեր մտածումներ արտաբերվին, հայրենասիրութիւնը կպահանջե քաղցրութեամբ լուսաբանել մոլորողը, փոխանակ մատի փաթթոց ընելու անոր լսածները և փոխադարձ սիրով պատրաստվիլ եղբայրաբար ապրելու մեր իղձերուն առարկա Մայր Հայրենիքին մեջ:

Հ. ՎՐԴ. ԹԵՔԵՅԱՆ

(«ԱՌԱՒՈՏ» հունվ. 4 1946 թ.)

ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ

Մ Ա Յ Ր Ա Թ Ո Ռ

— Սեպտեմբերի 28-ին, Վեհափառ Հայրապետի անվանակոչության օրը, տեղի ունեցավ հանդիսավոր պատարագ և Հայրապետական մաղթանք Մայր Աթոռի ողջ միաբանության մասնակցությամբ և հավատացյալների խումբ բազմության ներկայությամբ:

Վեհափառ Հայրապետի անունով շնորհավորական հեռագրեր են ստացվել Տանն Գիլիկո Շնորհազարդ Կաթողիկոսից, Երուսաղեմի Պատրիարքից, Միութենական և արտասահմանյան թեմերի Առաջնորդներից, ՀՍՍՌ-ի Մինիստրների Սովետին կից Հայ եկեղեցու Գործերի հորհրդից և բազմաթիվ հավատացյալներից:

— Օգոստոսի 5-ին Աթենքից ստացվեց առաջիկա մեռնորհնության համար Տ. Կալփակյանի նվիրաբերած ձիթապտղի յուղը: Վեհափառ Հայրապետը գոհունակության և օրհնության հեռագիր և կոմիտակ է ուղարկել նվիրատուին:

— Վեհափառ Հայրապետի կոնդակով պարգևատրվեցին Տ. Կարապետ քահ. Գալֆայանը՝ (Նդեմ, Կալիֆորնիա) ավագության պատվով, Տ. Պսակ քահանա Սարգսյանը՝ (Սան-Ֆրանցիսկո) լանչափաշով և Տ. Պետրոս քահանա Հակոբյանը՝ (Սան-Ֆրանցիսկո) լանչափաշով:

— Աստրախանի հայ հավատացյալների համախոսական դիմումի համաձայն, սեպտեմբերի 24-ին Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարում Գեր. Տ. Ներսես եպիսկոպոս Աբրահամյանը քահանա ձեռնադրեց ընծայացու Գրիգոր Անանյանին՝ նույն քաղաքի հայոց եկեղեցու համար:

— Գերագույն Հոգևոր հորհրդի որոշմամբ 1946—47 ուսումնական տարում Ս. Էջմիածնի Հոգևոր ճեմարանի Ա. Կուրան են ընդունվել 35 ուսանող: Ճեմարանի սաների ընդհանուր թիվը, անցյալ տարվա սաների հետ միասին, ներկայումս կազմում է 60 հոգի:

Թեհրանի թեմի Առաջնորդ՝ Գեր. Տ. Ռուբեն Կալիսկոպոս Դրամբյանը հայտնել է թեմական պատգամավորական ժողով գումարելու համար 110 պատգամավոր հավաքելու դժվարությունը և խնդրել է թույլատրել հիշյալ թիվն իջեցնել 55-ի: Վեհափառ Հայրապետը հեռագրով քաջադարձել է ալդ խնդիրը:

— Սեպտեմբերի 16-ին Մայր Աթոռ այցելեց ՍՍՌՄ-ի հետ կուլտուրական կապի անգլիական լրենկերության նախագահ, անգլիական պարլամենտի անդամ պ. Գ. Ն. Պրիտտը՝ նույն լրենկերության քարտուղար տիկին Զուդիտ Տոդդի ընկերակցությամբ: Հյուրերը ընդունվելու գտան Վեհափառ Հայրապետի կողմից:

Մայր Աթոռ այցելեցին Սովետական Հայաստանի գրողների համագումարի մի խումբ մասնակիցներ, որոնք Մայր Տաճարը դիտելուց հետո ընդունվելու գտան Վեհափառ Հայրապետի կողմից և զրույց ունեցան նորին Սրբության հետ:

Սեպտեմբերի 22-ին Հյուսիսային Կորեայի կուլտուրական-հասարակական կազմակերպությունների գործիչների պատվիրակության ղեկավարները այցելեցին Ս. Էջմիածին:

Մայր Տաճարը դիտելուց հետո նրանք արժանացան Վեհափառ Հայրապետի ընդունելությանը:

— Իրանա-Հնդկաստանի թեմի Առաջնորդ Գեր. Տ. Վահան եպիսկոպոս Կոստանյանը խնդրել է թուլատրել ներգաղթի հետևանքով թափուր մնացած եկեղեցական ու դպրոցական շենքերի և եկեղեցական հողամասերի վաճառումը: Գերազույց հոգևոր խորհուրդը որոշեց խնդիրը հարգել և առաջարկել վաճառումը փութացնելու:

Նույն թեմի Սյրբազան Առաջնորդը հայտնում է, որ ձեռնարկել է փր թեմի եկեղեցիներում գտնվող ձեռագրերը, ինչպես նաև ներգաղթի հետևանքով մնացած եկեղեցական գույքը Առաջնորդարանում հավաքելու գործին՝ հետագայում Մայր Աթոռ փոխադրելու նպատակով:

— Հարավային Ամերիկայից Դիարբեքրյան եղբայրները հայտնել են իրենց մտա-

դրությունը՝ Հայաստանում մի ընդարձակ մանարան կառուցելու իր սարքավորումներով և այն Հայաստանի կառավարությանը նվիրաբերելու մասին, խնդրելով Վեհափառ Հայրապետին կառավարության հաճությամբ ստանալու: Հարավային Ամերիկայի Հայրապետական պատվիրակ՝ Գեր. Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոսի միջոցով Վեհափառ Հայրապետը հայտնել է Դիարբեքրյան եղբայրներին ՀՍՍՌ-ի կառավարության համաձայնությունը իրենց արած առաջարկության առթիվ:

— Վեհափառ Հայրապետի անունով Ամերիկայի Հայոց Բարեգործական Ընկերության Խաղարկած 47 հակ գործածված հագուստեղենը և կոշիկեղենը, ինչպես նաև Հարավային Ամերիկայից ուղարկված 65 հակ հին ու նոր հագուստեղենն ու կոշիկեղենը ստացվել են և Վեհափառ Հայրապետի հաճությամբ հանձնվել ՀՍՍՌ-ի կառավարությանը՝ կարիքավորներին բաշխելու համար:

Ս. ԳԵՎՈՐԳ ԶՈՐԱՎԱՐԻ ՏՈՆԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ Ս. ԷԶՄԻԱՇՆՈՒՄ

Աշնանային առավոտ է. ամպամած երկրներից մեղմորեն մաղում է անձրևը: Բազմաթիվ տղամարդիկ ու կանայք շտապում են ժամ առաջ հասնել սուրբ էջմիածնի վանքը, հայ հավատացյալների հինավուրց պատմական սրբավայրը:

Ս. Գևորգ զորավարի տոնակատարության օրն է: Այդ օրը առավոտյան ժամը 9-ից ուխտավորների խումբերամ ջարանը դիմում է դեպի Ս. էջմիածնի տաճարը: Տաճարում արդեն սկսվել է ս. պատարագը: Վանքի բաղկում տիրում է աննկարագրելի խրախճանք:

Ուխտավորների խումբ բազմության մեջ առանձնապես աչքի են ընկնում Իրանից Մայր Հայրենիք վերադարձած հայերը իրենց վաղեմի հայկական տարազով: Դրանք այն հայերն են, որոնց պապերը Շահ Աբբասի օրով գերվել են Պարսկաստանի խորքերը:

Օտարության մեջ տառապող այս ժողովուրդը զուրկ էր մարդավայել կյանքի պայմաններից: Այժմ նրանք վախճում են հարազատ պետության հոգատար խնամքը: Նրանց մի մասը տեղավորվել ու վերաբնակվել է էջմիածին քաղաքում ու շրջակայքում:

Վանքի բաղկում ետևդեռ է տիրում: Բազմաթիվ ուխտավորներ զոհ են մատուցում. նրանցից շատերը ուխտ են արել զոհ մատուցել պատերազմից ողջ վերադարձած հարազատների համար, մայրերը՝ զավակների, քույրերը՝ եղբայրների, կանայք՝ ամուսինների ու զավակների՝ հայրերի համար:

Տաճարի ներսում պատարագից հետո հավատացյալ ժողովուրդը, երկուդածությամբ մոտենում է Ամենայն Հայոց Հայրապետի՝ Տ. Տ. Գևորգ Զ. կաթողիկոսի աջը համբուրելու:

Տիկ. ՄԱՐԻ ՄԵՇԱՏՈՒՐ

ՊՈԴՍՍ ՇԻՆՔՆԵՐԻ ԿՅՈՆՔԸ ԵՎ ԳՈՐԺՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ

Իսկ որովհետև հրեայք ընդհանրապես և հեթանոսք իմաստութիւն խնդրեն, մեզ քաղցածութեամբ զխաչելեալն Քրիստոս, հրէից գայթակղութիւն և հեթանոսաց յիմարուքիւն:

Առ Կորնթացիս Ա. քաղք 122—23:

արմանալիորեն բեղմնավոր է եղել Պողոս առաքյալի կյանքը: Երեքտասաներորդ առաքյալ, հեթանոսների առաքյալացանքն են անվանում նրան, որն իր ամբողջ կյանքն անց է կացրել հեթանոսների մեջ՝ նրանց դարձի բերելու համար. մի մըրկածին, ալեծուփ կյանք, լի ամեն տեսակի արկածներով. նեղութիւններով, դառնութիւններով, մինչև իսկ բազմիցս մահվան սպառնալիքի ենթակա, բայց առանց ընկճման, լքման ու հուսահատման: Այն նոր, քրիստոնեական ուսմունքի սկզբունքները, որին ամբողջ հոգով ու սրտով նվիրվում է նա իր նշանավոր դարձից հետո, միշտ էլ ոգևորել ու պահպան հրեշտակի դեր են խաղացել նրա համար մինչև իսկ տանջանքների գազաթնակետին հասած ժամանակ: Որքան արվիլ է շատանում փորձութիւնը, հալածանքը, նա առավել համարձակութեամբ ու համառութեամբ է քարոզել տկու՛մ Քրիստոսի վարդապետութիւնը և պերճախոս ճարտարութեամբ ու զորեղ տրամաբանութեամբ իր քարոզած սկզբունքները պաշտպանում: Թե՛ թագավորի, թե՛ զինված հռոմայեցի հազարապետների ու հարյուրապետների, թե՛ կատաղած, մոլեռանդ հրյա ամբողջի, թե՛ Աթենքի այն ժամանակվա կիրթ հասարակութեան ու փիլիսոփաների առաջ, և թե՛ ցամաքի վրա կամ նավաբեկութեան պահին մրրկալի Միջերկրականի կատաղի ալիքների վրա, նա միշտ նույնն էր, երբեք իրեն չդավաճանող, նույն բյուրեղային համոզմունքների տեր Պողոսը: Իր անձնական գեղեցիկ օրինակով նա քաղմապառկում էր իր քարոզած սկզբունքների վեհութիւնը: Նա շերմ հավատացյալ էր, սիրո

շտեմարան, ամեն տեսակի առաքինութեան ու բարեգործության պաշտպան, սրբակենցաղ, աշխատանքի սիրահար, ծուլիբրին ու դատարկապտուտների խարազանող, ընտանեկան մաքուր կյանքը գովերգող, վանանց, ծառաների ու ստրուկների պաշտպան:

Պողոս առաքյալն իր բնական մահով չմեռավ:

Նրա քարոզներն այնքան վեհ ու նոր էին, որ նրա մահվանից հետո շէին կարող անուշադրութեամբ, մոռացման ու մահացման ենթարկվել: Պարարտ հողի մեջ նետած առողջ սերմերի նման այս նոր ուսմունքը արմատավորվեց և թուր խոշնդոտները հաղթահարելով շորթորդ դարու սկզբին դարձավ այն ժամանակվա առաջավոր մարդկության պետական պաշտոնական կրօնը: Այսպիսով թեպետ Պողոս առաքյալն իր քարոզած ըսկզբունքների համար նահատակվեց, բայց թողեց մի անմոռաց անուշ, որ ահա 19 դար շարունակ փայլում է մարդկության լավագույն անունների կողքին: Այդ իսկ պատճառով արժե ծանոթանալ քրիստոնեության այս ժրաշան մշակի կյանքի ու գործունեությանը՝ հետ, որի համար աղքատը վարող են ծառայել Գործք Առաքելոցն ու հենց իր Պողոս առաքյալի թղթերը:

Պողոս առաքյալի սկզբնական անունը Սաւուլ էր: Առաջին անգամ նրա մասին Գործք Առաքելոցում հիշվում է, երբ պատմվում է Ստեփանոս Նախավկայի քարկոծումը: Քարկոծողներն իրենց շորթն ի պահ են թողնում մի երիտասարդի մոտ, որի անունն էր Սաւուլը. սա եկա կողմնակից էր նրա սպանմանը: Երբ Երուսաղեմի նոր կազմված քրիստոնյա համայնքի դեմ մեծ հալածանք է սկսվում, այս Սաւուլն էր հենց, որ տնե-տուն մտնում, նորահավատ

տղամարդկանց ու կանանց դուրս քաշում, տանում ու բանտն էր նետում: Դրանով չբավականանալով Սավուղը հրեից քահանայապետից մի գրութիւն է վերցնում Դամասկոսի հրեաներին ուղղված և ուղևորվում Դամասկոս, որպեսզի թե այնտեղ և թե ճանապարհին հանդիպած հավատացյալներին ձերբակալի ու Երուսաղեմ բերի: Դամասկոսի մոտ, երբ դեռ նա քաղաք չէր մտնել: հանկարծ նրա շուրջը երկնքից լույս է փայլատակում: Գեոնիս փոփելով Սավուղը լքում է մի ձայն, որ նրան ասում էր.

— Սավո՛ււլ, Սավո՛ւղ, ինչու ես հալածում ինձ:

Սավուղը երկյուղած հարցնում է.

— Ո՞վ ես, Տե՛ր:

Ձայնը պատասխանում է.

— Ես այն Հիսուսն եմ, որին դու հալածում ես, ե՛լ, վանգնի՛ր և մոտի՛ր այս քաղաքը ու քեզ կասվի, թե ինչ պետք է անես:

Ողեկիցները անշշտնջ նույնպես լսում էին այդ ձայնը: Երբ Սավուղը գետնից բարձրանալով շուրջն է նայում, զգում է, որ կուրացել է: Ողեկիցները նրա թևերից բռնած Դամասկոս են մտնում: Երեք օր այստեղ մնալով նա ոչ՝ տեսնում էր, ո՛չ ուտում և ո՛չ էլ խմում: Դամասկոսում ապրող Անանիա անուշով մի հավատացյալ աշակերտի Տիրոջ փողմից տեսլան մեջ ցուցում է տրվում, որ գնա Ուղիղ փողոցի Հուդայի ապարանքում իջևանած տարսոնացի Սավուղի մոտ: Անանիան առ այս ասում է.

— Շատերից եմ լսել, այդ մարդու մասին, թե որքան չարիք է հասցրել քո հավատացյալներին Երուսաղեմում. այստեղ էլ եկել է քահանայապետի հրամանով, որպեսզի ձերբակալի բոլոր նրանց, որոնք հավատում են քեզ:

Տեղը նրան ասում է.

— Գնա՛ դու, ինձ համար նա ընտրության անոթ է, թող կրի իմ անունը հեթանոսներին, թագավորների և Իսրայելի որդիների առաջ, իսկ ես ցուլց կտամ նրան, թե որչափ պիտի շարշարվի իմ անվան համար:

Անանիան գնում, գտնում է Սավուղին և ձեռքը նրա վրա դնելով ասում է.

— Սավուղ եղբա՛յր, վեր նայի՛ր, ինձ ուղարկեց Տե՛րը, այն Հիսուսը, որ ճանապարհին երևաց քեզ. դու կտեսնես և կլցվես Սուրբ հոգով:

Սավուղի աչքերն անմիջապես բացվում են, նա ոտքի է վանգնում և մկրտվում: Մի քանի օր Դամասկոսում հավանաբար լսողների մոտ մնալուց հետո, նա շտառով ըս-

կում է ժողովրդի մեջ քարոզել, որ Քրիստոս Աստուծո Որդին է: Նրան լսողները ապշած հարցնում էին միմյանց, թե մի-թե սա չէր, որ Երուսաղեմում բռնանում էր նրանց նկատմամբ. ովքեր Հիսուսի անունն էին տալիս և այստեղ էլ նույն նպատակով էր եկել, որպեսզի հավատացյալներին ձերբակալի, Երուսաղեմ տանի ու քահանայապետի ձեռքը մատնի, իսկ Սավուղը (դարձից հետո միառժամանակ Սավուղը Սավղոս էր կոչվում) շարունակում էր Դամասկոսում ապրող հրեաներին քարոզել Քրիստոսի ուսմունքը:

Բավական ժամանակ անց հրեաները մեծ տաղրվում են նրան սպանել: Սավուղսի նորադարձ աշակերտները նրա կյանքը փրկելու համար դիշերով քաղաքի պարիսպներից վանդակով ցած են իջեցնում նրան ու փախցնում: Սավուղը գալիս է Երուսաղեմ. նա աշխատում էր միշտ հավատացյալների շրջանում լինել, բայց ամենքն էլ վախենում էին նրանից, չէին հավատում, թե Քրիստոսի աշակերտ է դարձել: Բայց Բառնաբասը, որ Հիսուսի աշակերտներին ամենաառաջին հարողներից մեկն էր, Սավուղի ձեռքից բռնելով բերում է առաքյալների մոտ ու պատմում նրանց Դամասկոսի ճանապարհին պատահած դեպքը և այն մասին, թե ինչպես հենց Դամասկոսում Սավուղը համարձակութուն է առնում և ակում քարոզել Հիսուսի մասին: Այնուհետև Սավուղը միշտ առաքյալների հետ էր և շարունակ Տիրոջ մասին էր խոսում ու հույսների հետ վիճում: Վերջիններս էլ են խորհում սպանել նրան, բայց հավատացյալ եղբայրները խանալով առ բանը, նրան տանում են Պաղեստինի կեսաբիան, իսկ այնտեղից էլ Տարսոս՝ իր ծննդավայրը:

Մինչ այդ, Ստեփանոսի նահատակությունից հետո, շրջակա երկրներում ցրված հավատացյալները շարունակում են քարոզել ժողովրդին և ավետարանել Տե՛ր Հիսուսի մասին. նրանց գործն այնքան հաջող է ընթանում, որ առաքյալներն անհրաժեշտ են համարում հատուկ մի մարդ ուղարկել Անտիոք վերահասու լինելու դրան: Այդ մարդը Բառնաբասն էր. սա Անտիոք հասնելով ու տեսնելով, որ Տիրոջ հավատացյալների թիվն անշափ շատացել է, սատարկ օգուտ խանում է: Ապա զգալով Սավուղսի բացակայությունը, ուղևորվում է Տարսոս, գտնում նրան այնտեղ ու նրա հետ միասին վերադառնում Անտիոք: Սրանք երկուսով մի ամբողջ տարի մնում են Անտիոքում և անդադար ուսուցանում ժողովրդին ու առաքին

անգամ այստեղ նորադարձ հավատացյալներին քրիստոնյա անվանում, Այդ ժամանակները մեծ սով էր տիրում աշխարհում. Անտիոքի հավատացյալներն օգնություն են կազմակերպում Հրեաստանում բնակվող ի-

ՍԱՎՂՈՍԻ (ՊՈՂՈՍԻ) ԱՌԱՋԻՆ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ

Այնուհետև Անտիոքի ազդեցիկ հավատացյալները որոշում են, որ Բառնաբասն ու Սավղոսը գնան և ամենուրեք քրիստոնեություն քարոզեն: Նրանք երկուսով նախ գնում են ծովափնյա Սեյդեի քաղաքը, իսկ ապա այնտեղից նավում են Կիպրոս: Կիպրոսում ճանապարհորդելիս Սավղոսն արդեն սկսում է անվանվել Պավղոս-Պողոս, Նրա հասնում են Պիսիդիայի Անտիոքը, հրեից ժողովարանում Պողոսը մի ոգեշունչ ճառ է արտասանում. համառոտակի հիշեցնելով հին ուխտից նահապետների, մարգարեների ու թագավորների կանխագուշակությունները գալիք Փրկչի մասին, բացատրում ու պարզաբանում է, որ այդ Փրկիչը հենց Հիսուս Քրիստոսն է, որին հրեաները մոտ անցյալում Պիղատոսի ձեռքով տարապարտուղ դատապարտեցին, խաչեցին ու թաղեցին, բայց Աստուծո՛ւ նրան հաղթություն տվեց մեռելներից. շատերին երևաց նա և ամենից առաջ իր աշակերտներին, որոնք այժմ իսկ դրա վկաներն են ժողովրդի առաջ: Այնուհետև հորդոր է կարդում, որ հավատան Հիսուսին: Նրա դուրս են գալիս ժողովարանից, ժողովուրդը խռնված նրանց հետևից գնում ու խնդրում էր, որ երկրորդ անգամ ևս խոսեն: Պողոսն ու Բառնաբասը հարգելով ժողովրդի խնդիրը, հաջորդ շաբաթ օրը նորից գալիս են ժողովարան, որտեղ հավաքվել էր գրեթե ողջ քաղաքը. հրեաներն այս ահագին ամբոխը տեսնելով նախանձից դրդված սկսում են հակաճառել Պաղոսին և նույնիսկ հայհոյել: Բայց Պողոսն ու Բառնաբասը աներկյուղ ու համարձակ ասում են հրեաներին.

— Նախ ձեզ մոտ պիտի ասվեր Աստուծո՛ւ խոսքը, բայց քանի որ դուք մերժում եք և ձեզ արժանի չեք համարում հալիստենական կյանքին, մենք էլ այնուհետև մեր քարոզությունն ուղղում ենք դեպի հեթանոսները:

Հրեաները քաղաքի ազդեցիկներին ու պաշտոնյաներին գրգռում են Պողոսի և Բառնաբասի դեմ ու հալածանք հարուցում. սրանք էլ զայրացած թողնում, հետևում են քաղաքից և գնում Իկոնիոն: Այստեղ էլ սկսում են ժողովրդին ավետարանել և Տեր Հիսուսի մասին խոսել: Հրեաներից ու հույ-

րենց եղբայրակիցների համար, այդ գործը հանձնելով. Բառնաբասին ու Սավղոսին, որոնք Նրուսադիմ մեկնելով կատարում են իրենց վրա դրված պարտականությունը ու ապա նորից վերադառնում Անտիոք:

ՔԱՐՈՉՁԱԿԱՆ ՀԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ներքից շատերն ընդունում են նրանց քարոզությունը: Նրկար ժամանակ նրանք հաջողություն են ունենում այստեղ: Բայց այստեղ էլ հրեաները հեթանոսներին գրգռում են Պողոսի ու Բառնաբասի դեմ: Ժողովրդի մեջ հերձված է ընկնում. մի մասը հրեաների կողմն է անցնում, մյուսը՝ առաքյալների: Վերջում հակառակորդները, հրեա թե հեթանոս, որոշում են քարոզել նրանց: Առաքյալները փախչում են Լիկայնացոց Լյուստրա և Դեբեի քաղաքները և այնտեղ շարունակում իրենց առաքելական քարոզությունը: Այստեղ նրանց գործը հաջող է գնում, որովհետև երբ առաքյալներին հաջորդում է մի կաղ մարդու բռնկել, ամբողջ քաղաքը նրանց աստվածների տեղ է ընդունում և պատրաստվում աստվածավայել դիմափոխելու. Բառնաբասն ու Պողոսը հազիվ կարողանում են նրանց այդ մտադրությունից ետ պահել ու հասկացնել, որ իրենք էլ նրանց նման մահկանացու մարդիկ են և եկել են միայն Աստուծո՛ւ խոսքը քարոզելու և Տեր Հիսուսի մասին ավետարանելու:

Նրա այս երկու առաքյալներն շրջելով ուսուցանում էին, Անտիոքից և Իկոնիոնից գալիս են մի խումբ հրեաներ, որոնց հետ առաքյալները համարձակորեն վեճի են բռնվում: Եկողներին հաջողվում է ժողովրդի հրեանց կողմը գրավել՝ առաքյալների բարեգաժանները սուտ հայտարարելով: Պողոսը քարկոծվում և մահացած համարվելով քաղաքի պարիսպներից դուրս է նետվում: Պողոսի աշակերտները նրան գտնելով նորից քաղաք են բերում, որտեղից վաղ առավոտյան Բառնաբասի հետ միասին ճանապարհում են Դեբե: Ավետարանելով այս քաղաքում և շատերին հավատացյալ դարձնելով, վերադառնում են նրանք Լյուստրա, Իկոնիոն և Անտիոքի: Այստեղ նրանց հաջողվում է հավատացյալների շուրջ համայնքներ կազմել և նրանց համար երեցներ ձեռնադրել, որպեսզի իրենց գործը շարունակեն: Ապա շրջելով Պեսիդիայի կողմը անցնում են Պամփյուլիս: Պերգեում քարոզելուց հետո իջնում են Աստալիա, որտեղ նախ նստելով ուղևորվում են Սեյդեի և այնտեղից էլ նորից Անտիոք, որտեղից աղաքվել էին այս առաքելական պտուղտի համար, որ և

մեծ հաջողութեամբ կատարում են, ամենուրեք շեշտելով, թե հեթանոսների առաջ ևս բացվել են համատի դռները: Միառժամանակ

նակ նրանք մնում են Անտիոքում ու քարոզչական նպատակով շրջում իրենց աշակերտների հետ:

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄՈՒՄ

Այդ օրերին Հրեաստանից մի քանի հոգի Անտիոք գալով ասում են, թե հեթանոսները քրիստոնյա դառնալիս պետք է անպայման թլպատվեն Մովսեսի դրած օրենքի համաձայն: Եվ որովհետև այս խնդրի շուրջը վեճ ծագեց մի կողմից Պողոսի ու Բառնաբասի, իսկ մյուս կողմից Հրեաստանից եկած անձանց միջև, դրա համար էլ որոշվեց, որ Պողոսն ու Բառնաբասը և մի քանի այլ մարդիկ վնան Երուսաղեմ, առաքյալների ու տեղի երեցների հետ միասին այդ խնդիրը վերջնականապես լուծելու: Անցնելով Փյունիկիայով և Մամարիայով նրանք հասնում են Երուսաղեմ, որ փառավոր կերպով ընդունվում են ամբողջ քրիստոնյա համայնքի կողմից՝ Քրիստոսի առաքյալների ու երեցների գլխավորությամբ: Պողոսն ու Բառնաբասը մանրամասն պատմում են հեթանոսների շրջանում վատարած իրենց գործունեության մասին, բայց փարիսեցիների հերձվածից նորադարձ համախառն աշխարհը պահանջում էին, որպեսզի հեթանոսները քրիստոնյա դառնալիս անպայման թլպատվեն ու Մովսեսի դրած բոլոր օրենքները կատարեն:

Այս առթիվ Քրիստոսի առաքյալներն անհրաժեշտ են համադրում մի ժողով գումարել

ՊՈՂՈՍԻ ԵՐԿՐՈՐԻ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՔԱՐՈԶՉԱԿԱՆ ԺԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆԸ

Պողոսն առաքյալը որոշում է մի շրջագլուխություն կառարարել իր հատատառած համայնքների շրջանում: Այս նպատակով իր հետ վերցնում է Շիղային ու Անտիոքից ճանապարհը ընկնում Ասորիքի ու Կիլիկիայի կողմերը, որ ընդարձակում է առաջուց հիմնած համայնքները: Ապա գնում են Դեբեք և Լուստրա, որտեղից իրենց հետ վերցնելով Պողոսի նախկին աշակերտ Տիմոթեոսին, որոշում են առանց որևէ տեղ կանգ առնելու Փոյուզիայի և Դադաստիայի վրայով անցնել Տրովադա և այնտեղից էլ Մակեդոնիա: Կողովնիա քաղաքում մի քանի օր դադար են առնում: Այստեղ Լիդիա անունով մի ծիրանավաճառ կին առաջինն ընդունում է Պողոսի քարոզությունները, հավատում ու մկրտվում: Բայց այստեղ էլ հակառակորդներ են հայտնվում, որոնց նյութական շահերին սպառնում էր նոր մկրտելը: Մրանք բռնելով Պողոսին ու Շիղային, քաշ են տալիս հրապարակը, քաղաքի մեծամեծների ու գորազուլանների մոտ և մեղադրում, թե սը-

նորաաղեմում՝ հարուցված վեճը վերջնականապես լուծելու համար: Այս առաքելական ժողովը գումարվում է 52 թվին: Ժողովում Պետրոսն ու Հակոբոսն առաքյալները հանդես գալով պաշտպանում են այն միտքը, թե հեթանոսությունից դարձածները չպետք է թլպատվեն ու Մովսեսի դրած օրենքները կատարեն, որովհետև Հիսուսին հավատալով ու մկրտվելով, նրանք բոլորովին արդարանում են, հետևապես և նոր պարտավորություններ չպետք է դրվեն նրանց վրա, այլ պետք է միայն պատվիրել, որ հրաժարվեն մի քանի հեթանոսական սովորություններից, կուռքերի անուշիկ զոհված մսից, արյունից չճաշակեն և պոռնիկությունից հեռու մնան: Այս իմաստով ժողովի կողմից մի թուղթ է հղվում Անտիոքի, Սիրիայի և Կիլիկիայի հեթանոսությունից քրիստոնյա դարձածներին ուղղված. այս թուղթը ժողովի կողմից հղվում է երկու հոգու— Հուդայի և Շիղայի միջոցով. սրանք միանալով Պողոսին ու Բառնաբասին, մեկնում են Անտիոք և այստեղ նորադարձ համայնքին իրազեկ դարձնելով թղթի բովանդակությունը՝ մեծապես մխիթարում նրանց:

րանք խոռովություն են քարձրացնում քաղաքում ու իրենք հրեա լինելով, մեզ մի նոր կրոն են քարոզում, որը մեզ համար անընդունելի է, քանի որ մենք հռոմայեցի ենք: Ժողովուրդը խռվում է նրանց գլխին, իսկ զորազուլանները հրամայում են ծեծել ու բանտ նետել և աշարջությամբ հսկել: Պողոսը և Շիղան գիշերն աղոթքով են անցկացնում, որին ունկնդրում են նաև բանտում եղած կալանավորները: Հանկարծակի երկրաշարժից բանտը հիմքից շարժվում է և նրա դռները բացվում են, բայց Պողոսն ու Շիղան չեն փախչում. այս դեպքից զարմացած, բանտապետը նրանց սրբի տեղ ընդունելով հավատում է նրանց քաղաքած Հիսուս Քրիստոսին և մկրտվում իր տան բոլոր անդամների հետ միասին ու նրանց էլ փոխադրում իր տունը և պատվում: Առավոտյան զորազուլանները մարդ են ուղարկում բանտապետի մոտ, որ Պողոսին ու Շիղային ազատ արձակեն, բայց Պողոսն իր արժանապատվությունը պահելով ասում է.

— Մեզ, անմեղ հոռմայեցիներին հրապարակով ծեծեցին, բանտ նետեցին և այժմ էլ տուա ու փուա ուղղում են բանտից հանել։ ոչ այդպես շնորհ ուղղում, թող գան և իրենք հանեն մեզ բանտից։

Երբ գորագլուխները լսում են, որ նրանք հոռմայեցի են, այսինքն հոռմեական կայսրության քաղաքացի, որոնց հոռմեական օրենքով իրավունք չունենին ծեծելու, սաստիկ վախենում են և գալով, խորապես ներողություն են խնդրում ու աղաչում, որ հեռանան իրենց քաղաքից։

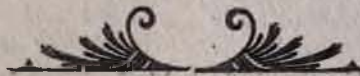
Հեռանալով Կողովնիայից նրանք հասնում են Թեսաղոնիկե։ Այստեղ ըստ սովորության Պողոս առաքյալը մտնում է հերեանների մոտ և ս. Գրքի վրա հենվելով ապացուցում, որ խոստացված Մեսիան՝ Հիսուս Քրիստոսը եկել է և մարդկանց փրկելու համար չարչարվել, թաղվել ու ապա հարություն առել։ հրեաներից ոմանք, իսկ հեթանոսներից շատերը հավատում են նրան։ Ազդեցիկ հրեաները նախանձից դժբախտ խոսվում են ամբողջ քաղաքը և մտնելով այն տունը, ուր իջևանել էին նրանք, տակն ու վրա են անում, Պողոսին ու Շիղային գտնելու համար։ Բայց չգտնելով, տանտիրոջն ու հավատացյալներից ոմանց քաջ են տալիս քաղաքապետի մոտ և ամբաստանում նրանք՝ թե կայսեր հրամաններին հակառակ են գործում, ասելով որ Հիսուս թագավոր է։ Վտանգը կանխահաս համարելով, քաղաքի հավատացյալները Գիշերով Պողոսին ու Շիղային փախցնում են։ Այնուհետև Պողոսին հանդիպում ենք Աթենքում, ուր նա շարունակ հանդիպումներ էր ունենում հրեաների ու հեթանոսների հետ ու նրանց Հիսուսի ավետարանը քարոզում։ Հեթանոսներից շատերը, մանավանդ եպիսկոպոսն ու ստոյիկյան փիլիսոփաները հաճախ էին Պողոսի հետ նոր կրոնի, նոր դավանանքի շուրջը վեճի բռնվում, այնպես որ վերջիվերջո նրան տանում են Արեոպագոս և հրավիրում խոսել նոր վարդապետության մասին։ Այստեղ Պողոսը դիմելով ատենացիներին, պատմում է, որ ինքը ման գալով Աթենքի բոլոր մեհյանները գտել է մի բազին, որտեղ գրված էր՝ «Անծանոթ աստծուն»։ Իրեն հատուկ հմտությամբ այս

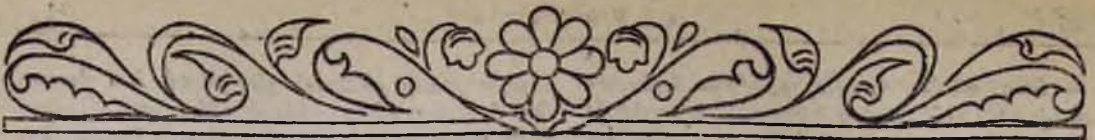
երկու բառը բնաբան ընտրելով, նա հայտնում է, որ ինքը եկել է հենց այդ Անծանոթ աստծու մասին խոսելու։ ապա նա բացատրում է միաստուածության գաղափարը՝ նշավակելով ճարտար մարդկանց ձեռքով շինված մեհյանների ու կուռքերի սնտափ պաշտամունքը և հորդորում դառնալ դեպի կենդանի Աստված, դեպի բոլոր արարածների Արարիչը, որն իր որդուն ուղարկեց աշխարհը փրկելու և հավիտենական դատարարությունից ազատելու։ մարդիկ խաչեցին Փրկչին, բայց Աստուած հարություն տվեց նրան մեռելներից։ Երբ ունկընդիրները լսեցին մեռելների հարության մասին, սկսեցին ծաղրել նրան։

Աթենքում հավատացյալների ուրոշ շրջան ստեղծելուց հետո, Պողոս առաքյալը թողնում ու հեռանում է Կորնթոս։ Այստեղ նա ծանոթանում է վրանադործ մի ընտանիքի հետ և որովհետև ինքն էլ համարվեստ էր, սկսում է նրանց հետ միասին աշխատել և դրանով իր ապրուստը հոգալ։ Իսկ շարաֆ օրերին միշտ քարոզությանը էր զբաղվում ու հրեաներից և մանավանդ հեթանոսներից շատերին հավատացյալ դարձնում։ Այդ օրերին Տիմոթեոսն ու Շիղան Մակեդոնիայից գալիս են Կորնթոս՝ Պողոս առաքյալի մոտ։ Սրանց գալուց հետո նա ավելի շատ է զբաղվում քարոզությանը, բայց որովհետև հրեաների կողմից ընդիմության է հանդիպում և նույնիսկ հախճանքի առարկա դառնում, զայրանալով նեղվում է նրանց ու երես դարձնելով՝ ամբողջովին շրջվում հեթանոսների կողմը։ Սրանց մոտ քարոզության գործն այնքան հաջող է գնում, որ տարի ու կես մնում է այնտեղ և շարունակ ուսուցանում։ Այնուհետև Պողոս առաքյալը նախում է դեպի Եփեսոս՝ այդ շրջանի իր հաստատած նորադարձ համայնքներն այցելելու համար։ Այստեղ տեսնվում է տեղի հրեաների հետ, որոնք աղաչում են նրան, որ երկար մնա իրենց մոտ, բայց նա առժամապես հրաժարվում է, խոստանալով հետագայում նորից այցի գնալ։ Եփեսոսից անցնում է Կեսարիա, այնտեղից էլ Անտիոք։

(Շառունակելի)

ՃԵՄԱՐԱՆՑԻ

ՌՈՒՔԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԴՐԱՄԲԱՆ

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՀՏՈՅԻ ԱՆՄԱՀԱԿԱՆ ԳԳՈՒՑԸ

412 թվականը հայ ժողովրդի պետական-հասարակական կյանքում՝ նոր դարաշրջանի սկիզբ հանդիսացավ: Այդ նոր դարաշրջանն սկսվեց հայոց գրերի անմահական գյուտով: Քրիստոնեությունը փրկչական թվականի առաջին տարիներից մուտք էր գործել Արեւիկը և գաղտնի քարոզվում էր նաև Հայաստանում: Մինչև քրիստոնեության պաշտոնական կրոն դառնալը, այն է մինչև 301 թվականը, Հայաստանի հողը ներկվել էր հավատացյալ քարոզիչների արյունով:

Պալքարը քրիստոնեության և հեթանոսության միջև իր մոլեգնությունը հասավ Տրդատ թագավորի օրով, երբ քրիստոնեությունը պաշտոնապես ճանաչվեց և հայտարարվեց պետական կրոն:

Տրդատն իր ընտանիքով ու պալատականներով ընդունելով քրիստոնեությունը՝ հրամայեց անմիջապես քանդել հեթանոսական մեհյանները և նրանց փոխարեն եկեղեցիներ կառուցել: Ս. Գրիգոր Լուսավորիչն ինքն անձամբ ղեկավարում էր այդ գործը: Հեթանոսական կրոնի ներկայացուցիչները՝ քրմերը, սրոնք Հայաստանում աղնավական խռչող դաս էին կազմում և ունեին իրենց հատուկ զորամասերը, համառ կերպով դիմադրեցին քրիստոնեությանը: Այսպես օրինակ, երբ ս. Գրիգոր Լուսավորիչը փորձեց Տարոնում գտնվող մեհյանները քանդել, քրմերը դիմադրեցին և նա առաջին պահ հարկադրված փղավ տեղի տալ և միայն երկրորդ արշավանքի ժամանակ կարողացավ նրանց ցրել և մեհյանները կործանել, սակայն հետագայում, ինչպես հաղորդում է պատմագիրը, նոր իշխանությունը հարկադրվեց քրմերին ու նրանց զավակներին աղաման ոռոգից կարգել և նրանց ընդգրկել նորարաց քրիստոնեական դպրոցներում: Այս արդեն որոշ գիշում էր ընդդիմադրությունը կանխելու կամ շեղբացնելու նկատառումներով:

Լուսավորչի բացած դպրոցները, որոնք

պիտի ուսուցանեին քրիստոնեություն, սպասված արդյունքները չտվին, որովհետև ուսուցումն այնտեղ կատարվում էր հույն և ասորի լեզուներով, իսկ այդ լեզուները անմատչելի էին հայ ժողովրդին:

Հեթանոսական կրոնը երկար դարերի ընթացքում հայ ժողովրդի համար հանդիսացել էր ազգային պետական կրոն, ստեղծելով ավանդություններ, տոներ և նրանց հետ կապված զանազան արարողություններ: Հեթանոսությունը սերտորեն կապված լինելով աշխարհիկ կյանքի հետ, ժողովրդին մղում էր դեպի զգայական հաճույք՝ կեր ու խում, խախտանքներ, զեղխ կյանք, թաւրոն և այլ զվարճություններ: Հեթանոսական այս կենսության ճակատագրում էր քրիստոնեական, աշխարհամերժ կյանքը՝ իր ժուժկալությամբ, չափավորությամբ, ծոմապահությամբ, անապատների ու վանքերի ձգնավորական տքնությամբ:

Քրիստոնեությունը ուսուցանելու և տարածելու համար պահանջվում էր հայ լեզվով գրականություն, որը չկար: Այդ բացը զգացվում էր ամենուրեք և առավելագույն չափով արգելակում նոր ուսման ճիւղի արմատավորմանը ժողովրդական լայն զանգվածների մեջ:

Քրիստոնեության վերաբերմամբ լուրջ տարածայնություններ կային նաև վեպնախաքի՝ երկիրն ու եկեղեցին ղեկավարողների միջև: Այս տարածայնությունները հաճախ հասցնում էին սպանության: Այսպես, Վրթանեսի որդի Հուսիկը հայոց Տիրան թագավորին՝ ստվաթե վարքի պատճառով թույլ չէր տալիս եկեղեցի մտնել. եկեղեցու դռները փակ էին երկրի թագավորի առաջ: Վրթանեսի այդ վարմունքը այն աստիճան վրդովեցրեց թագավորին, որ Տիրանը Հուսիկին բրածեծ անելով սպանել տվեց:

Ահաբաժնու միասնությունը կաթողիկոսների, թագավորների ու նախարարությունների միջև բացակայում էր:

Նախարարությունները լինելով ինքնուրույն,

իրենց ներքին կյանքով ներկայացնում էին փոքրիկ թագավորություններ. նրանք շատ հաճախ չէին ենթարկվում կենտրոնական իշխանության: Հայոց պատմության մեջ քիչ չեն դեպքերը, երբ նրանք դավաճանորեն նետվում էին հայ ժողովրդի արտաքին թըշնամիների գիրկը, կույր գործիք դառնում նրանց ձեռքին հարազատ ժողովրդի հանդեպ: Հայաստանի արտաքին թշնամիները նախաբարձրների այս թույլ կողմը օգտագործելու նպատակով հովանավորում էին նրանց և խրախուսում նրանց կենտրոնախույս ձրգտումները. դրանով նախատեսվում էր ղեկավարման միասնությունը, որ ալեխաբեր հետևանքներ էր ունենում Հայաստանի համար:

Միաժամանակ Հայաստանը դարձել էր կռվախնձոր երկու մրցակից պետությունների՝ Բյուզանդիայի և Պարսկաստանի միջև:

Արդեն գրեթե գյուտի նախօրեին մրցակիցները փոխադարձ չեզու էին գտել, և Հայաստանը բաժանվել էր հուլների ու պարսիկների միջև:

Այսպես էին Հայաստանի ներքին ու արտաքին պայմանները, երբ հանդես եկավ Մեսրոպ Մաշտոցը:

Հայաստանի քաղաքական ու կուլտուրական կյանքի ղեկավարությունը այդ օրերին դառնում էր իր ժամանակի 3 խոշոր հայ գործիչների՝ Վռամշապուհի, ս. Սահակ կաթողիկոսի և Մեսրոպ Մաշտոցի ձեռքում:

Մեսրոպը ժամանակի գիտնական ու ամենահեղինակավոր անձնավորությունն էր: Նա տնտրական մարդ չէր և ոչ իսկ հասարակ մտածող: Նա շերմ հայրենասեր էր և ամբողջովին նվիրված իր ժողովրդին: Լինելով Վռամշապուհի թագավորի քարտուղարը և դիվանատան պետը, նա ծանոթ էր ինչպես ներքին կյանքը կազմալուծող պատճառներին, նույնպես և արտաքին թշնամիների դավերին:

Նա քաջ գիտակցում էր, որ հայ ժողովրդի փրկության նախապայմանը նրա ազգային միասնությունն է, իսկ այդ միասնությունը կարող էր ստեղծվել միայն հայ գրի ու գրականության միջոցով:

Նա գիտեր, որ անհրաժեշտ էր վերակառուցել հայ դպրոցը, այն դարձնել հայրենասիրության օջախ և հայրենասիրության ամպշանում մկրտել նոր սերունդը:

Նա գիտեր նաև, որ գրեթե գյուտով միայն հնարավոր էր արմատավորել քրիստոնեական կրոնը ժողովրդի մեջ և այս եղանակով իսպառ վերացնել հեթանոսությունը Հայաստանում: Ու իր այս միտքը նա հայտնեց

ս. Սահակին: Ս. Սահակը խորհրդակցություն հրավիրեց:

Գրեթե գյուտին նվիրված առաջին խորհրդակցության նիստը տեղի ունեցավ արքունիքում:

Ս. Մեսրոպը հավատով ու ջերմեռանդությամբ պատմում է իր միտքը, մեկնաբանում իր ծրագրերը, կանխադրաշարժում գալիքները և փրկության միջոց համարում միայն հայկական գրերը:

Ս. Սահակ կաթողիկոսը և Վռամշապուհը հափշտակված լսում են նրան, հավանություն տալիս նրա ծրագրին ու դիմում գործի:

Սակայն, ինչպես հայտնի է, նախնական փորձերը արդյունք չտվին:

Եվ ահա Մեսրոպը վերցնում է պանդխտության ցուպը և մեկնում Արևելք, գիտական կաճառների դռները բախելու:

Թե ի՞նչպիսի նշանակություն էր տալիս Մեսրոպ Մաշտոցը գրերի գյուտին, երևում է նրա՝ Վռամշապուհին ուղղած հետևյալ նախադասությունից. «Շատ առելի առաքյալն բերէ քեզ շահ, յիշատակ անմոռաց և օգուտ երկնատր վայելից, քան զիշխանութիւն թագաւորութեանդ քո» (Փարպեցի):

Գրերի գյուտի անհրաժեշտության գիտակցության ու անհողորդ լճակալանության առնթր կար նաև համեստ գիտնականին ողորդող հայրենասիրությունը. «Տրտմութիւն է ինձ և անպակաս ցաւքն սրտի իմոյ, վասն եղբարց իմոց և ազգականաց» ասում է Մեսրոպ Մաշտոցը:

Ս. Սահակ կաթողիկոսը և Վռամշապուհը թաղավորը, որոնք, ոչ նվազ չափով քան Մեսրոպը, հետամուտ էին գրերի գյուտի աշխատանքներին, արդեն մի քանի բազմամարդ ժողովներ էին գումարել Վաղարշապատում՝ դժվարին խնդիրը լուծելու նպատակով: Այս ժողովներին մասնակցում էին երկրի անվանի մարդիկ, իշխաններ ու նախարարներ, անվանի քահանաներ ու խաչակոյտներ. «Ժողովեալ էին զամենայն եպիսկոպոսոնս» (Մ. Խորենացի):

Այսպիսով գրերի գյուտի համար գործադրվող ջանքերը համազգային բնույթ էին կրում:

Մեծ գործի էր լծված նաև հայոց կաթողիկոսը՝ Սահակ Պարթևը: Նա գիշեր ու ցերեկ ուսումնասիրում էր Ս. գիրքը, նախապատրաստում նրա մոտակա հայերեն թարգմանությունը և գործնական ու եռանդուն աշակցություն ցույց տալիս Մաշտոցին իր առօրյա աշխատանքներում:

Այս սրբազան գործով էր համակված նաև

Վուսմշապուհ թագավորը: Ինչպես հայտնի է, նա Վահրիճ իշխանին ուղարկեց Միջագետք՝ Դանիել ասորացու մոտ գտնվող նշանագրերը բերելու համար: Ահա պատմագրի՝ հակիրճ խոսքը այդ մասին. «Վասն որոյ յաշխարհէս մերոյ առաքեաց հրեշտակովքնամբ զայր մի պատուական և հաւատարիմ փւր, Խաղտնի ազգաւ, Վահրիճ անուն, յոյժ փափագեալ նորին գործոյ» (Մ. Խորենացի):

Այդ փաստերը վկայում են, որ հայոց արքունիքը ևս նախանձախնդիր էր գրերը գրտնելու գործին:

Մեսրոպը Արեւելքից ձեռնոցնայն դարձավ: Բայց նա չհուսահատվեց:

— Այնուամենայնիվ տառերը պիտի գտնել, — մրմնջում էր Մեսրոպը և ապավինում իր հանճարին ու Աստծուն:

Երկուշաբթիվամբ տւ հասկատուս նա փարվում է Տիրոջ Խորանին, ու հոգեկան վերապայման սրբազան ժամին նրա առաջ պատկերվում են գրերը, ինչպես գրում է պատմաբանը՝ «Երևութացեալ հոգւոյն աշաց թաթ ձեռնին աշոյ՝ գրելով ի վերայ Վիմին»:

Տառերը գտնված էին: Հայ ժողովրդի վերածնության և կուլտուրայի հիմնաքարը դրված էր:

Վաղարշապատը ցնծության մեջ էր: Մայրաքաղաքը զարդարված էր արքայական դրոշակներով. ժողովուրդը ծաղկեփնջերով խմբվել էր ճանապարհներին: Փողերի, թրմբուկների և տալիդների հնչյունները, խմբական երգերը թնդացնում էին հինավուրց մայրաքաղաքը:

Վուսմշապուհ թագավորը իր պալատականներով ու զորքով, ս. Սահակ Կաթողիկոսը եպիսկոպոսներով ու վարդապետներով, խաչով ու խաչվառով դուրս էին եկել Մեսրոպին դիմավորելու, նրա անմահական գլուխը ընդունելու:

Եվ ահա երևում է մեծ իմաստասեր, մեծագործ հայրենասերը:

Ցնծալից երգերի, աղմկալից կեցցենների տակ անցնում է հայ մտքի վեհափառ արժան, մեր ոսկեդարյան գրականության անկոնջ մշակ ս. Մեսրոպ Մաշտոցը:

Նա, որ ստեղծեց հայ ժողովրդի ազգային միասնությունը, հայրենասիրությամբ զինեց նրա հավաքական կամքը:

Նա, որ փրկեց մեր լեզուն և մեր կուլտուրան կորստից ու մոռացումից և բաց արեց նրանց առջև զարգացման նոր հորիզոններ:

Նա, որ կերտեց հայ Մատենագրության Ոսկեդարը, ստեղծելով ինքնուրույն թարգմանական գրականության հոյակապ բուրգեր:

Նա, որ ամրապնդեց քրիստոնեությունը, զիջելով նրան եկեղեցական գրականությամբ և ազատեց ժողովրդին հեթանոսական խաչարից:

Նա, որ ազգայնացնելով հայ դպրոցը և ստեղծելով դպրոցական ազգային կադրեր, առաջ մղեց ժողովրդական կրթությունը:

Նա, որ հայ ժողովրդին հաղորդակից դարձրեց ժամանակի քաղաքակրթությանը. ու առաջադեմ գաղափարներին և Հայաստանի հասարակական կյանքի զարգացումը դրեց նոր, լուսավոր ուղու վրա:

Հայ գիրը հետագա դարերում հանդիսացավ հայ ժողովրդի ինքնապաշտպանության ու ազատամարտի հզորագույն զինքը և հրնարավորությունը ընձեռեց նրան անցնելու իր պատմական ուղին և անաղարտ պահելու իր ազգային կերպարը:

Հայ գիրը օտար հորիզոնների տակ ապաստանած հայ բեկորներին սատարեց կապվելու հայրենի օջախի հետ, պահպանելու իրենց լեզուն, միտքը, հայրենի սովորությունները, ստեղծելու մայրենի լեզվով գրականություն և մամուլ:

Փառք՝ հայ ժողովրդի արժանավոր գավակ՝ Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցին և նրա անմահ գործին:

Հ. ԱՃԱՌՅԱՆ

ԵՐԵՔ ՀԱՐՑ ՄԵՍՐՈՊՅԱՆ ԱՅԲՈՒԹԵՆԻ ՇՈՒՐՋԸ

Հ. ԱճԱՌՅԱՆ

Բ

որյուն պատմիչը Հռոփանոս դարի աշխատանքի մասին խոսելով՝ ասում է. «Եւ անդէն ի նմին քաղաքի գրիչ ոմն հելլենական դպրութեան Հռոփանոս անուն փոփառ, որով զամենայն ընտրութիւնս նշանագրացն զերբագոյնն և զլայնագոյնն, զկարն և զերկայնն. զառանձինն և զկրկնաւորն միանգամայն յօրինեալ և յանկուցեալ» (Կորյուն, հրատ. Երևան, 1941 թ., էջ 48):

Կորյունի վերջին բառերը, որոնք շեղատառ նշանակեցինք, տեղիք են տվել զանազան սխալ բացատրությունների՝ զանազան հեղինակների կողմից: Օրինակ՝ Ստ. Նաղարյանը («Հիւսիսսփայլ», 1860, էջ 241) հասկանում է ձայնավորների կարճն ու երկարը և բաղաձայնների պարզն ու կրկնավորը: Նույնպես Marquardt իր Հայ նշանագրերի ուսումնասիրության մեջ (տպ. Վիեննա,

էջ 31) կարն և երկայն բառերով հասկանում է ձայնավորների ամանակը (կարճ աւ երկար a, ä են), առանձին և կրկնաւոր բառերով էլ հասկանում է լ, զ — ր, ու — լ, վ տառերը, որոնցից լ, ր, լ համարում է «առանձին», իսկ զ, ու, վ «կրկնաւոր» (երկու ձայնից բաղկացած, փքր թե լլ = Ղ, րր = Ռ, իի = Վ): «Ներբագոյն»-ի մասին չի խոսում:

Հ. Բ. Սարգիսյանն էլ (Բազմ. 1897, ապրիլ, հավել. էջ 7, սյունակ Բ) հերքելով Տաղավարյանի կարծիքներն այս մասին և զիմելով միջին դարերի քերականագետների բառերին, հասկանում է «Ներբագոյն» բառով կ, պ, տ, ծ, և տառերը, «կարճ» բառով ա, ի, ու, տառերը, «երկայն» բառով է, ով ձայնավորները և եւ, ըւ, իւ երկբարբառները, «կրկնաւոր» բառով ր, ր, լ, իւ, ջ, չ, ջ, ու, ց տառերը, իսկ մնացյալն էլ կոչում է «առանձին»:

Այս բոլորը սխալ մեկնություններ են:

Ամենից առաջ պետք է հարց տալ, թե ի՞նչ մարդ էր Հռոփանոսը և փնջո՞ւ համար Մեսրոպը դիմեց նրան:

Քննությունները ցույց են տալիս, որ

*) Այնպիսով տես «ԷՋՄԻԱՄԻՆ», հունվար, 1946 թ.:

Հոռիփանոսը գեղազոր էր (գործիչ ոմն՝ ըստ Կորյունի) և Մեսրոպը պիմեց նրան՝ իր պազմած տառերը գիղեցիկ կամ ճաշակալիոր ձևով նկարել տալու։ Համար։ Եթե այդպես է, ուրեմն վերի բառերն էլ տառերի գեղադրական հերթը նշանակող բառեր պիտի լինեն և ոչ ուրիշ բան։ Եթե Հոռիփանոսը քերականագետ կամ լեզվաբան լիներ, այն ժամանակ միայն կարելի էր սպասել նրանից քերականական ուղղումներ։ Ինչպես լեզվաբանությունը հաստատել է, Ե դարում և ավելի առաջ էլ հայերենը կարճ ու երկար ձայնավորներ չունի։ Հետևաբար կարելի է Կորյունի կարճ ու երկայնը ձայնավորների ամանակի համար հասկանալ, ինչպես անում են նազարյանը և Մարքվարտը։ Բայց նույնիսկ Եթե Ե դարում հայերենը կարճ ու երկար ձայնավորներ ունեցած լիներ, Մեսրոպի կազմած այբուբենում չկա այդպիսի բան, ուստի Կորյունի ասածը և Հոռիփանոսի բարձր տարբեր բան պիտի լինի։

Նույնպես Կորյունի «առանձինն» ու «կրկնաւորը» չեն կարող ձայնաբանական արժեք ունենալ։ Մի մարդ, որ իր լեզվի մեջ չունի այս ինչ կամ ուրիշ հնչյունը, չի կարող էլ լսել ու զանազանել, երբ մի օտարը հնչի։ Թուրքն ու պարսիկը չեն կարողանում զանազանել պ, փ, ս, ծ և ց, զ և ձ ձայները, մենք էլ չենք կարողանում զանազանել յեւրեցեյանի ղ և ղԳ ձայները։ Այսօր էլ եվրոպացիք չեն զգում մեր Բ և Ռ ձայնների տարբերությունը և ոչ միայն եվրոպացիք, այլ և նույնիսկ Վրաստանի հայերը։ Այս դատողությունները հույն Հոռիփանոսն էլ չպիտի կարողանար զանազանել հին հայերենի Բ—Ռ, Լ—Ղ, Ո—Վ ձայները, որոնցից վերջին շորսը մինքն էլ այսօր չենք կարողանում զանազանել։ Հայերենի 36 ձայններից առնվազն 15 հատը (բ, ժ, խ, ծ, ե, ձ, լ, ե, յ, շ, ջ, վ, ր, ց) չէր կարող զանազանել խեղճ Հոռիփանոսը, էլ ինչու՞ պիտի դիմեր Մեսրոպը նրան՝ այս տառերի ձայնաբանական կանազանությունը որոշելու համար։ Նշանակում է, թե այս բառերն էլ ուրիշ բան են նշանակում, բան ինչ որ անթաղում են նազարյանը և Մարքվարտը։

Մնաց «նրազոյն»-ը։

Կորյունի հին հրատարակությանց մեջ մի բառ պակաս էր այստեղ, որ այժմ Կորյունի քննական հրատարակությունը գտալու և ավելացրեց՝ այդ է— զնրազոյնն և գլայնազոյնն։ Մի միակ այս բառը կարող է ղնել մեզ ուղիղ ճանապարհի վրա և ցույց տալ Կորյունի տված վեց բառերի իմաստը։ Այդ վեց բառերը տառերի գեղադրական

ձևին են վերաբերում։ Նրազոյնը և լայնազոյնը նշանակում են տառերի հաստ ու բարակ գծերը։ օրինակ՝ Ե տառի գծագրության մեջ ձայնակողմյան երկար սյունը և աջակողմյան կարճ սյունը հաստ են, իսկ թնձ բարակ է։ Այս է հայերեն տառերի ընդհանուր գեղադրական ոճը։ հորիզոնական գծերը բարակ են, իսկ ուղղահայաց գծերը հաստ։ Այս է Կորյունի «նրազոյն և լայնազոյն» կոչածը։ Այս բացատրությունը հետո ինքնին հասկանալի է դառնում Կորյունի կարճն ու երկարը, որով պիտի իմանանք տառերի երկար ու կարճ սյուները։ Սրա լավագույն օրինակը տալիս է Պ տառը, որի աջակողմյան սյունը երկար է, երկու ձախակողմյանները մին մյուսից կարճ։ Մնում է առանձինն ու կրկնաւորը, որ նմանապես գեղադրական ոճի համար ասված պիտի լինի։ Արեղյանը, որ իր մի հորվածում (Սովետ. գրականութ. 1941 թ., № 2, էջ 45—46) ցույց է տալիս Մարքվարտի սխալները և շատ ճիշտ է բացատրում նախորդ շորս բառերի իմաստը, այստեղ Կորյունի առանձինն քառով հասկանում է հայերենի ջոկ, մենակ մի տառով գրված հնչյունները, իսկ կրկնաւոր բառով հասկանում է երկու տառով կազմված ու հնչյունը, որի հորինումը վերագրում է Հոռիփանոսին։

Ես չեմ ընդունում գեղադրի Հոռիփանոսի մասնակցությունը ու ձայնավորի հորինման մեջ։ Եվ ահա իմ պատճառաբանությունը։

Մեսրոպը Եդեսիայում կազմել էր արդեն իր այբուբենը։ այստեղ տրոշել էր նաև ու, ինչպես նաև իւ գրերու ձևը։ Նա գիտեր, որ հույները դրամ են Լուկտառ ու, իսկ ասորիները և պարսիկները գրում են վ և կարդում ու։ Ինքը Մեսրոպը հետևեց այս երկուսից որևէ մեկին, կամ հետևեց հունարենին և հնարեց հայերեն ու ձևը, կամ հետևեց պարսիկներին ու ասորիներին և վ ձայնին տվեց նաև ու հնչյունը։ Առաջին դեպքում Հոռիփանոսի մասնակցությունը վերանուշ է, բայց երկրորդ դեպքն էլ չի կարող տեղի ունեցած լինել, որովհետև փորձից գիտենք, թե Մեսրոպը ընդունած էր մի տառին մի հնչյուն տալու սկզբունքը։ Ուստի չէր կարող պատահել, որ նա վ տառին նաև ու հնչյուն տված լիներ։ Մնում է ուրեմն անթաղել, թե նա ու ձայնավորի համար Եդեսիայում հարել էր առանձին մի տառ՝ մի նշանից բաղկացած (ինչպես արեց հետո աղուաներեն այբուբենի համար)։ Արդ՝ կարելի է երևակայել, որ Մեսրոպը նախապես ու ձայնավորի համար առանձին մի տառ հնա-

րած լինելը (ինչ որ մի մեծ առաջնություն պիտի լինե՞ր մեր այլաբանի համար) և նաև Հոսիանոսի դրոշմամբ ջնջած և հունարենի համաձայն հորինած լինելը ու երկատուր։ Այդ անկարելի է ուստի երկու դեպքում էլ վերանում է Հոսիանոսի մասնակցությունը ու ձայնավորի հորինման մեջ և նրա հորինումը մնում է Մեսրոպին։

Կա նաև ա՛յն կետը, որ դժվար թե Կորյունը մի միակ ու-ի համար առանձին բաժանմունք ստեղծեր (կրկնաւոր) և մնացյալ գոյոր տառերը անվանե՞ր առանձիններ։ Եթե ու-ի նման զուգատառ, բայց միաձայն կապակցությունների թիվը մի քիչ ավելի լիներ հայերենում (ինչպես գերմաներենում ch sch, tsch, ph, ih, ie են), կարելի էր այդ երկու բաժանմունքների գոյությունը ընդունել։

Պետք է ստել նաև, որ եթե մյուս շորս բառերը տառերի գծագրական ձևերն են մատնանշում, ինչո՞ւ այս երկուսն էլ (առանձինն ու կրկնաւորը) նույնը չպիտի լինեն և ձայնաբանական երևույթներ պիտի նշանակեն։ Կրկնաւոր բառի սովորական ու տարածված իմաստը կասեցրել է մեր միտքը և առաջնորդել է մեզ սխալ մտածողության։ Բայց եթե աչքի առաջ բերենք կրկնել բառի հնագույն հայերեն նշանակությունը, որ է «ծալել, ոլորել» (տես ՆՃԲ, հտ. Ա, էջ 1136, սյունակ Բ, որից և ծուճ կրկնել «ծունկը ծալել»), այն ժամանակ, ի հարկե, կմտածենք, որ նաև այստեղ կրկնաւոր նշանակում է «ծալած, ոլորած» և կրկնաւոր (կամ կրկնայար) բառով Կորյունը հասկանում է կրոր փաթույթներ ունեցող տառերը (Ժ, Թ, Մ, Զ, Ջ, Լ, են), իսկ առանձին բառով հասկանում է այն տառերը, որոնք ուղիղ շիտակ անջատ ու մենակ կանգնած են, ինչպես Ո, Ս, Լ, Բ են։

Հոսիանոսի մասնակցությունը հայերեն տառերի հորինման մեջ առհասարակ պետք է դուրս գցել ծրագրից։ Այն քննիչները, որոնք Հոսիանոսին մասնակից են դարձնում Մեսրոպյան տառերի հորինման գործին, ուշադրությամբ չեն կարգում Կորյունի խոսքերը. «Եւ անդէն ի նմին քաղաքի գրիչ ոմն հելլենական դպրութեան Հոսիանոս առնուն դտեալ, որով զամենայն ընտրութիւնս նշանագրացն... յօրինեալ և յանկուցեալ»։ Վերջին երկու դերբայները, որոնք Կորյունյան յոճով իբրև դիմավոր բայ են գործածված, իբրև ենթակա ունեն ոչ թե Հոսիանոսին, այլ Մեսրոպին, որ հիշված է շատ ավելի առաջ, ուրիշ բազմաթիվ դերբայներով։ Եթե յօրինեալ և յանկուցեալ դերբայ-

ների ենթական Հոսիանոսը լիներ, գտեալ բառին հաջորդող որով հարաբերականը սեռական հոլով պիտի լիներ (որոյ)։ Բայց այսպես չէ. այլ գործիական հոլով է (որով)։ Ուրեմն և Հոսիանոսը մի գործիք է, մի միջոց, որով Մեսրոպը «յօրինել և յանկուցել» է իր տառերը, այսինքն այն տառերը, որ արդեն Եղեսիայում, նախ քան Սամոսատ գալը և Հոսիանոսին դտնելը, «ծնել էր» և «նշանակել, անվանել և կտրգել ու հորինել սիղոբաներով ու կապերով»։

Այժմ երկու խոսք էլ Հ. Բ. Սարգիսյանի այն կարծիքի համար, թե ճրագոյն են բառերը պետք չէ առնել միջին դարի քերականների դրած իմաստով։

Նախ՝ արդեն ասացինք, որ Հոսիանոսը դեղագիր գրիչ էր և ոչ քերական, ուստի Մեսրոպը չէր դիմել նրան քերականական ուղղումներ մտցնելու համար իր այլաբանի մեջ, ուլ միայն գրչագրական։

Երկրորդ. եթե նույնիսկ Մեսրոպը պետք ունեցած լիներ քերականական ուղղումների, չէ՞ր կարող դիմել Եղեսիայի վարպետ քրտականներին, որպիսիները չէին պակասում աշուշտ այդ համալսարանական քաղաքում։

Երրորդ. բայց ի՞նչ պիտի լինեին այն քերականական ուղղումները, որոնք անհրաժեշտ էին որևէ այլաբանի կազմության համար։ Մի՞թե կարիք կար անպատճառ տառերի նուրբ, միջակը կամ թավը որոշելու, և այդքան բանն է՛լ չգիտեր Մեսրոպը, նաև Եղեսիայի ասորի քերականագետները, և միայն Հոսիանոսը գիտեր։

Չորրորդ. Կորյունի վեց բառերից եթե «նրբագոյնն», «առանձինն», «կրկնաւորը» են առնենք քերականական իմաստով, հապա «շայնագոյնն» ի՞նչ քերականական իմաստով պիտի առնենք։

Հինգերորդ. և վերջապես, միջին դարի քերականները չեն ասում կրկնաւոր կամ կրկնայար, այլ կրկնակ.— չեն ասում ճրագոյն, այլ նուրբ։ Բառերի այս տարբեր ձևն էլ բավական է մեզ ասելու համար, թե նրանք միջին դարի քերականական իմաստով չեն, այլ գեղագրական։

Գ.

Շատ կարևոր է քննել այն հարցը, թե ի՞նչ էր անում Մեսրոպը այնքան երկար ժամանակ Եղեսիայում, ի՞նչ էր իր որոնումների և խուզարկությունների նպատակը, ի՞նչ էր պատճառը այն տանջանքի, որ նա կրում էր։ Մի՞թե՞ մի շատ դժվար բան էր որևէ լեզվի այլաբան կազմելը։ Եթե նա Դանիելյան այլաբանից դժգոհ էր, չէ՞ր կարող առանց թափառելու Միջագետք և Եղեսիա, հենց

Հայաստանում կազմել մի այնպիսի այբու-
բեն, որ լրացներ իր բոլոր պահանջները:

Անշուշտ Մեսրոպի դժվարություններն ու
որոնումները լեզուների գիտություն չէին վե-
րաբերում, որովհետև հայերենի տառեր հնա-
րելու համար նախ և առաջ հայերեն իմանալ
էր պետք և ո՞վ էր այն միջագետցին, որ
Մեսրոպից ավելի հայերեն իմացած լիներ:
Իսկ եթե հունարենի և ասորերենի գիտու-
թյան կարիք կար, Մեսրոպը ինքը, եթե ոչ
Սահակ կամ ուրիշ գիտակ անձեր, Հայաս-
տանում կարող էին հարկավոր չափով օգ-
տակար լինել: Ուրեմն որոնումները այս
կողմից չէին:

Նաև Մեսրոպի դժվարությունները տա-
ռաձևերի հնարման մեջ էլ չէին, որովհետև
այդպիսի դժվարություններ երբեք չծագեցին
ոչ վրացերեն և ոչ էլ աղվաններին տառերի
հնարման ժամանակ:

Հարցումների պատասխանը գտնելու հա-
մար պետք է երթալ մի քիչ հետ և ձեռք առ-
նել Դանիելյան գրերը:

Ի՞նչ ստացավ Մեսրոպը Դանիելից. այբու-
բենի ցուցակ, թե մի ամբողջական գրը-
վածք: Անշուշտ դա մի հասարակ ցուցակ
էր, որի վրա գրված էր ասորերեն լեզվով
«այս է գիր հայոց» և տառերի մոտ էլ դրված
էր համապատասխան ասորերեն տառը:
Ճիշտ այնպես, ինչպես այսօր մենք տես-
նում ենք էջմիածնի (այժմ Երևանի) Մատե-
նադարանի № 7117 ձեռագրում. «Գիր յու-
նաց, որ է հելլենարէն», «Ասորեաց գիրն է»,
«Վրացոց գիրն է», «Գիր խալտեաց» ևն.: Այս
վերնագրերից հետո դրված է այդ լեզուների
ամբողջ այբուբենը՝ իրենց անուններով և
արժեքով (հայատառ): Անմիտ բան կլիներ,
եթե երևակայեինք, թե այդ ցուցակը մի ա-
ռանձին թերթիկ կամ պնակիտ էր, որովհետև
ո՞ւմ ցավն էր կազմել այդպիսի աննպատակ
մի թերթիկ և գցել մի կողմ: Ուստի պիտի
ընդունենք, թե դա գտնվում էր որևէ ասորե-
րեն գրքի կամ ժողովածուի մեջ, ինչպես է
և մեր վերոհիշյալ № 7117 ձեռագիրը: Դա-
նիելը պատահաբար գտել էր այդ ձեռագի-
րը և տեսել այնտեղ «հայերեն» այբուբենը.
և երբ Վռամշապուհը Վահրիճի և Աբելի մի-
ջոցով պահանջեց այդ գրերը, Դանիելը ար-
տագրեց այդ ցուցակը, տառերը, որ ասո-
րական այբուբենի շարքով էին, շարեց հու-
նարենի շարքով, ասորերեն համապատաս-
խան տառերի փոխառն ղրավ հունարեն
համապատասխան տառերը և ուղարկեց
Վռամշապուհին:

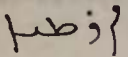
Թե իրոք Դանիելի մոտ գտնվածը տառերի
մի ցուցակ էր և ոչ գիրք, այդ մասին վկա-
յում են հենց պատմիչները:— Յայնժամ
այստմէր նոցա արքայն՝ վասն առն ուրումն
ասորուոյ եպիսկոպոսի ազնուականի՝ Դանիէլ
անուն կոչեցելոյ, որոյ յանկարծ ուրեմն
նշանագիրս աղկաբեռաց հայերէն լեզուի
(գտնալ)... նախ ինքն տեղեկանայր ի Դա-
նիէլէ նշանագրոյն և ապա առնալ ի նմանէ
առաքէր առ արքայն լերկիրն Հայոց... ըն-
կայեալ զնշանագիրսն ի Հաբեշէն, ուրախ
լինէին... Այսպես Կորյուն, այսպես և Փար-
պեցին, հորենացին և ուրիշներ:

Բացի պատմագիրների վկայությունից՝
մեր առողջ դատողությունն էլ ցույց է տա-
լիս, որ Դանիելի գտածը և ուղարկածը տա-
ռացուցակ էր և ոչ գիրք: Որովհետև եթե
գիրք լիներ, այդ գիրքը կամ հայերեն պիտի
լիներ և կամ որևէ ուրիշ լեզվով: Չէր կարող
ուրիշ լեզվով լինել, որովհետև Մեսրոպը
խսկույն դեն պիտի գցեր, ասելով թե սա
հայերեն չէ: Բայց չէր էլ կարող հայերեն
լինել, որովհետև տեսնվեց, որ հայերեն լեզ-
վին հարմար չի գալիս: Եվ եթե ո՛չ հայերեն
էր և ոչ ուրիշ լեզվով, դրեմն հասարակ մի
ցուցակ էր՝ վերնագրված «այս է գիր հայոց»,
ինչպես ասացինք:

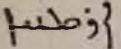
Այս բացատրությունից հետո ամեն ինչ
պարզվում և հասկանալի է դառնում: Եթե
Մեսրոպը իրոք զնաց Ամիդ՝ Դանիելի մոտ,
իր նպատակն էր անձամբ տեսնել այն գիր-
քը, որից քաղված էր «հայոց այբուբենը»,
իմանալու համար թե որևէ ուրիշ բացատ-
րություն կա՞, կարելի՞ է նրա մեջ գտնել
պակաս տառերը: Եվ երբ տեսավ, որ Դա-
նիելը ոչինչ չգիտե, գրքումն էլ ոչինչ չկա,
անցավ Եդեսիա, այդ քաղաքի նշանավոր
գրադարանում շարունակելու համար իր ո-
րոնումը: Խաբվելով ցուցակի վերնագրից
«Այս է գիր հայոց» և հավատալով, որ իրոք
դա հայոց գիրն է, նա մի առ մի. աչքից
անցկացրեց Եդեսիայի գրադարանի հազա-
րավոր ձեռագրերը, տեսնելու համար թե մի
ուրիշ տեղ էլ կգտնի՝ այդ ցուցակը, կա՞ն
այնտեղ պակաս գրերը, կամ թե կա՞ արդյոք
որևէ գիրք՝ գրված այդ այբուբենով, որ իմա-
նա թե պակաս հնչյունները ինչպե՞ս էին
արտահայտված: Մեսրոպի աշխատանքը
զուր անցավ. այսինքն ոչ մին գտավ, ոչ
մյուսը. կամ եթե գտավ մի գիրք, տեսավ,
որ հայերեն լեզվով չէ, առ որևէ օտար լեզ-
վով: Այն ժամանակ համոզվեց, որ ինքը
խաբված է, Դանիելյան գրերը հայերեն չեն,
ուստի դեն գցեց նրանք և խսկույն հնարեց

իր ուզած ձևով ու դրույթամբ հայերեն գրելը, ինչ որ երկարատև աշխատանքի՝ կարոտ չէր:

Իմ կարծիքով ամբողջ թյուրիմացությունը, որին զոհ գնացին թե՛ Դանիելը և թե՛ Մեսրոպը, արամեական և արամեան (հայ) բառերի շփոթությունից էր առաջանում և նորագյուտ այն տառերը ուրիշ բան չէին, եթե ոչ ինչ որ արամեական հնացած տառեր: Ասորերեն տառերով «արամեական» բառը

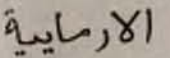
գրվում է *āramāyā*

իսկ «հայերեն» գրվում է

 armenāya

Այս երկու բառերը գրչույթամբ այնքան նման են իրար, որ ջատ հեշտությամբ կարելի էր շփոթել դրանք իրար հետ, այսինքն «ասորոցը» կարդալ «հայոց»:

Ռընանը իր Histoire des langues sémitiques աշխատության մեջ, հտ. Ա, էջ 273 ասում է թե ասորական բարբառները թվելու ժամանակ Բար-Բահլուլ և Բար-Ալի բառագիրները կոչում են *āramāyā*, իսկ Բարհերրեոս քերականագետը կոչում է

 al-āramāyā

Այս վերջին բառը եթե գրենք ասորական տառերով, կստացվի

որով և ավելի կնույնանա *armenāya*

ձևի հետ: Կարող է կարդացվել ուղղակի *armānaya*:

ԳԱՐԵԳՐԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ԻՆՆԵՐՈՐԻ ԴԱՐԻ ԶԵՌԱԳՐԱԿԱՆ ՄԻ ՀԱՏԱԿՈՏՈՐ ԵՎ ԱՏՈՍ ԱՆՁԵՎԱՑՑԱՑ ԻՇԽԱՆ

Ելլողութեան պ. Կարապետ Բիղեճյան մի ձեռագիր ապե- տարան ունի վատ պահված վիճակում, որը գրված է թղթի վրա, արևելյան բո- լորգրով 24 (=1311) թվականին «յա- նապատիս, որ կոչի Այրի ձոր»։ Մեջ ենք բերում հիշատակարանի այն մասը, որ կապված է ձեռագրի ծագման տեղի և ժա- մանակի հետ։ Մեր գրեցաւ սը ամետարանս ի հոշակաւոր մենաստանի։ Ի թուիս հայոց 24, Յանապատիս, որ կոչի անուամբ Այրի ձոր։ Ընդ հովանեաւ սը յարու... (այստեղ մի թուղթ է ընկած. հետևյալ թղթի առաջին տողի կեսը չի կարդացվում, եղծված է) ...նոցի սրբոց։ Բայց գրեցաւ սը անետա- րանս։ Ստուգեալ և ընտրեալ յամենալաւ տւրինակէ*)։ Դժխարանում ենք Այրի ձորը նույնացնել Այրից կամ Գեղարդա վանքի հետ, որովհետև գրության այդ ձևը տեղի անվան պատահական չէր. ունենք և մի այլ ավետարան նույն Այրի ձորում, «Ի թուակա- նիս 267 (=1294)», ձեռամբ մեղապարտիս անարուեստի, տիմարի և փցուն գրչի, ի վանս հրեշտակաբնակ, որ կոչի Այրի ձոր, ընդ հովանեաւ սը անհատակիս և ածաբնակ խորանայս սը նարութի եւ սը Կարապետ եւ սը Լուսաւորիչ։

«Ի առաջնորդութի ամենիմաստ ամենա- գով, քաղցրահայից եւ արդիւնակատար վարդապետի Ստեփաննոս, որ է ի մարմնի կառուցեալ եւ յանմարմնոց բերեալ յինքն զվարս»**։

Երկրորդ ձեռագրի հիշատակարանը, ոչ

*) Հիշատակարանը Հովհաննու վերջում։

**) Երեան, Պետ. Մատենադարան, № 87, Մեր հիշատակարանը Հայ Զեռագրաց (անտիպ)։

միայն հաստատում է նախընթացի տեղի և սուրբ վայրերի նույնությունը, հիշատա- կարանից թուղթ ընկած լինելու. իրողու- թյունը, այլև հավանական դարձնում գրիչ- ների նույնությունը. երկու գրիչների համե- մատության ստուգություն կատարելու հա- մար տարիս ենք բնագրի մի երեսի նմանա- հանությունը — պատկ. 1։ (Թերթի մեծու- թյունը 24½X16½ սմ.։ Գրի սյունյակները 19X12 սմ., երկուսը միասին, Լուսանկապր քոչ փոքր է բնագրից՝ 16X10 սմ.։ Հատվա- ծը 7ռւվ. Ը. 16—23։

Ձեռագիրը նորոգված է և նկարազարդված հետագայում։ Միանգամայն հավանական ենք համարում, որ նա նկարազարդված չէր գրչության ժամանակ, որովհետև զարդա- գրության ոչ մի հետք չունի բնագրի լու- ապրեներում կամ մանրանկարչական տա- ռեր հատվածների սկզբում, Ներկա տերու- նական պատկերները, այսինքն ավետումն, ծնունդը, մկրտությունը, այլակերպություն- նը, Ղազարի հարությունը, երթն Երոտա- դեմ, խաչելությունը, թաղումը, ավետումն դժոխոց — հարությունը, համբարձումը, վեր- ջին դառնալուանը, կիսակատար խորաննե- րը, ավետարանիչների պատկերները, իրենց սկզբնազարդերով (միայն Մատթեոսը ըն- կած), շատ միջակ արվեստի գործեր են և նորոգության ժամանակ ավելացրած։ Ավե- տարանների առաջին թերթերը ավելացրած են նկարչության հետ տարբեր գրչությամբ։

Հետագա առաջողների մեջ հնագույններն են Հայրապետ Է. Անդրեաս Եղեայրները, որ քահանաներ են, ԺԳ դարի վերջերում կամ ԺԴ-ում։ Երկրորդ ստացողը ումն Նեք- րոզ, որ ստացել է այս ավետարանը «իմա- րաքաղաքիս Շամախիս, եւ տվի յիշատակ իբեղիս, որ Բնահայրաքա լրոյի, որ կացցէ

այս սբ եկեղեցիս պահապան իմ զառակացն եւ յիշատակ հոգոյ իմոյ...»։ Ոմն տեւր Աւելետիս եւ իր կողակիցը՝ Խանուս կաղմել են տվել և կազմողն է Փիլիպոս։ Տեր Ավետիսը ավետարանը տալիս է հիշատակ «ի դուռն իգոտագուզ տայ վկային»։ Սրանց ժամանակակից է դարձին Միրզին, որ զգաղ-բիւրն եքեր ի վանքն»։ Այս վերջին հիշատակարանը կիսեղծ է և մի մասով թուրքովին անընթեռնելի։

Այսչափ ձեռագրի ծագման և պատմության մասին, բայց մեզ հետաքրքրողը այլ բան է։

Բ

Ավետարանը կազմի կողքեւորից ունի մի մի թերթ մագաղաթ պահպանակ, գրված ուղիղ անկյուն միջին երկաթագրով, որոնք հատվածներ են կյուրեղ Նրուսաղեմացու։

Առաջին սյունյակ

- 1 բքս ալս
 - 2 դապեւին
 - 3 ացւոյ
 - 4 անիս հայոց
- (կտրված մնացածը)

Գ

Գուրգեն Աղանյաց իշխանին իր որդու հետ հիշում են Թովմա Արծրունին և Հովհաննես կաթողիկոսը։ Նրանք ժամանակակից են Սմբատ Ա-ի և Ափշին ոստիկանի իշխանության առաջին տարիներին։ Որպես զի Վուսան ունենանք ավելի հստակ որոշելու նրանց ժամանակը, հատկապես Գուրգեն Արծրունու մահվան տարեթիվը, որ մեր Հիշատակարանի գրության ամենաուշ ժամանակը կլինի, հիշենք մի քանի դեպքեր ժամանակագրության հետ կապված։ Աշոտ Ա. մեռնում է ըստ Թովմա Արծրունու 31թ և ըստ Ասողիկի 3և թվականին, մեկը չորս, մյուսը հինգ տարի նշանակելով նրա թագավորության տևողությունը։*) Համեմատյան դեպք 890—891 Սմբատի գահակալության առաջին տարին է։ Դերենիկ Արծրունին, Աշոտ թագավորի փեսան, սպանվում

կոչումն ընծայության ԺԲ. զլից*): Պահպանակներն բնագիրը մեզ մի առանձին նորություն չէ տալիս, թեև հետաքրքրական է հին ուղղագրական և հնչյունաբանական տեսակետներով։ Նրա կարևորագույն արժեքը հնագրական է, որպես հայ գրչության թվականով հայտնի ամենահին և հազվագյուտ մնացորդներից մեկը։ Ուստի և տալիս ենք բնագրի նմանահանությունը և ընթերցումը՝ տպագրվածի համեմատությամբ (պատկ. 2—5 և 4—5)։

Բարեբախտաբար հատակոտորների վերջում ունինք Ձեռագիրը ստացողների անունները, որոնք մեր պատմության մեջ հայտնի անձնավորություններ են և մենք բանասիրական ուսումնասիրության հարավորություն ունենք նրանց ժամանակը որոշելու։ Ահա այդ թանկագին հիշատակարանի մնացորդը.

Երկրորդ սյունյակ (պատկ. 5)

- 1 գրչի դրել ի մատն
 - 2 նիս յայմ գսուրք
 - 3 եւ զտենչալի եւ
 - 4 զհոգեւորիչ բանքս.
 5. Արդ աղաչեմ զնթեր
 6. ցաւղսդ եւ զլսաւղսդ.
 7. յորժամ ընթեռնուք
 8. գստացաւղս սորա զտր
 - 9 Գուրգէն Արծրունի եւ
 - 10 զորդի իւր Ատոմ յիշ
- (մնացածը կտրուած)։

է 886 թվին, թողնելով երեք զավակ՝ Աշոտ, Գագիկ, և Գուրգեն— 9, 7 և 5 տարեկան**): Նրանց խնամակալ է նշանակվում Աշոտ թագավորի կողմից՝ իր Շապուհ եղբոր ձեռքով՝ Մովսէս իշխան Գագիկ Արծրունին, Ապուլբուսան կոչուածը։ Սմբատի առաջին երկու տարիները նրա հաջորդության տարիներն էին, ուստի, երբ Դերենիկի որդի Աշոտը՝ իբրեւ ավագ եղբայրների մեջ, ընծաներով դիմում է Ափշին ոստիկանին՝ նրա պաշտպանությամբ Սմբատի դեմ հակառակ գիրք բռնելու, միայն քաղաքավարական ընդունելություն է գտնում։ Աշոտ այդ ժամանակ 14—15 տարեկան պիտի լիներ։

Աշոտը Ափշինի մոտից վերադառնալուց հետո Գագիկ Ապուլբուսանի կողմից ճնշման է ենթարկվում, մասամբ խրախուսված Սմբատի կողմից. բայց առավելապես ծրագիր ունենալով հետզհետե ձեռք ձգել Ար-

*) Թովմա Արծրունի. 258; Ասողիկ, Ս. Պետերբուրգ, էջ 159;

*) Տպ. Վիեննա, 1832;

**) Թովմա, 245;

ծրույնաց փահեղենությունը: Հետ Թովմա Արծրունու՝ երեք եղբայրների դեմ կատարված դավին մասնակից էր և Ազնյաց Գուրգենի իշխանը, որը ինքն էլ վամենում էր Դերենիկի որդիների հաշվին ընդարձակել իր իշխանությունը: Քաջ Գուրգեն խուկայր զմասն աշխարհին յինքն գրաւել, մանաւանդ զՈստանն Ոշտունեաց, որ էր տեղի սպանման հօր իւրոյ, գինս արեան համարելով զնա: Այս առթիւ վեճ է ծագում Դերենիկի որդի Աշոտի և Գուրգեն Արծրունու մեջ, որ Գագիկ Ապուրուանի միջնորդութեամբ, իսաղաղութեամբ է վերջանում: Գուրգենը այնուհետև քաշվելով իր Կանգուար բերդը, մեռնում է մի քանի օրից հետո արկածով^{*)}: Սրանից հետո պիտի կատարված լինի երեք եղբայրների բանտարկությունը, որի համար և Արծրունյաց ազատները դիմում են Գուրգենի որդի Ատոմին յայտնուր Կանգուար գտանել զելս իրացնա: Բայց Գագիկ Ապուրուանը դավաճանական ընթացք է բռնում և Սմբատի դեմ, որի հետևանքով էլ Սմբատը պարտություն է կրում Տաթունը հափշտակող Ահմատի կողմից: Այս դեպքից անմիջապես հետո կատարվում է Ապուրուանի սպանությունը՝ Դերենիկի երկրորդ որդի և ապագայի թագավոր Գագիկի ձեռքով:

Մենք կարող ենք ճիշտ որոշել այս դեպքերի թվականները: Երբ Գագիկ սպանեց Ապուրուանին, զե ևս եղեալ էր ամաց հնգետասանից, իսկ մենք գիտենք, որ նա ծնվել էր ՅԻԸ թվականին, որի վրա ավելացնելով սպանության ժամանակի տարեթիվը՝ 15, կստանանք 894 կամ հայոց ՅԻԳ թվականը: Այս թվականից մի տարի առաջ մոտավորապես կատարվել էր երեք եղբայրների բանտարկությունը, իսկ դրանից էլ առաջ մեռած էր Գուրգենը, որովհետև Գագիկի բռնությունների դեմ մի ելք գտնելու համար Արծրունյաց ազատները դիմում են Գուրգենի որդի Ատոմին: Ուրեմն Ազնյաց Գուրգենի մահը կարող ենք նշանակել առնուազն երկու տարի առաջ, այսինքն 892 թվին: Սրանով պարզած կլինենք հաստատապես, որ մեր հատակոտորը գրված չէ ավելի ուշ, քան 892 թվականը:

Բայց հնարավորություն ունենք մոտավորապես ամենավաղ սահմանն էլ ճշտել: Ինչպես երևում է, Գուրգեն Անձաացին և որդին՝ Ատոմը գրասեր և գրականությամբ զբաղվող մարդիկ էին. Կյուրեղ Երուսաղեմացու Վեդշումն ընծայութեանը

միակ գիրքը չէր, որ նրանք ստացել կամ մեկնեան էին հանդիսացել: Արդմանհ վկայի թարգմանության մասին ունինք հետևյալ մատենագրական ծանոթությունը:

«Ազնականութ Ծի Քի թարգմանեցաւ վկայաբանութիւն ծախին Քաի յԱսորի գրոց ի Հայս հրամանաւ ածապահ տն Գուրգենայ Անձաացեաց տն ՅԻԲ թուականուն հայոց ի բարեխաւաութի և յազնականութի անձին իւրոյ և ամուսնոյ իւրոյ Հեղինէի ածասիրի և որդւոց իւրոց Տաճատայ և Ատոմայ: Եւ աւանդեաց նոյն փնքն տր Գուրգեն տաւնախմբել զաւր յիշատակի սբյս, որ աւր երեսուն էր Արեգ ամսոյ ի փառս ամենաւս Երրորդութեայ՝ յայժմ եւ միշտ եւ յաւ^{*)}»:

Նույն մատենագրական ծանոթության երկրորդ փոփոխական ունինք ավելի կրճատ ձևով «Թարգմանեցաւ վկայութի ծառայիս Քի յԱսորոց գրոց ի հայ գիրս հրամանաւ Գուրգենայ Արծրունոյ ի թուականուն հայոց ՅԻԲ ի բարեխաւաութի անձ (Տ!) իւրոյ և Ատոմայորդոյ իւրոյ: Եւ աւանդեաց նոյն ինքն Գուրգեն տաւնախմբել զաւր յիշատակի նորա ի մեհեկի ամսոյ Բ ի փառս Այ»:

Եւ որք կատարէք զօր յիշատակի սբոյն զտր Գուրգէ, յաղօթս յիճեցէք^{**)}:

Հիշատակարաններից առաջինը համարում ենք ավելի սկզբնական, երկրորդը՝ առաջինից կրճատված. ներմուծում համարել Հեղինի և Տաճատի անունը, հիմք չունի Այսպիսով ոչ միայն Ազնյաց Գուրգեն իշխանի ընտանիքի համար ավելի լրիվ տեղեկություն ունինք, այլև թե Տաճատը ավելի ավագ էր, եղբակացնելով անունների դասավորությունից: «Վաչաւմն ընծայութեան» հիշատակարանի դրութեան ժամանակ Տաճատը վախճանված էր, գուցե և Հեղինեն, ապա թե ոչ երկրորդ որդու անունը չէր հիշի ստացող Գուրգեն Արծրունին, լուծված ավագ որդու մասին: Այս իրողությունը դրական հիմք կարող է ծառայել այն հանգամանքը, որ Գուրգենի հաջորդը Ատոմն է: Այստեղից կարող ենք և մյն եզրակացությունը հանել, թե ՅԻԲ թվականը ամենավաղ սահմանը չէ մեր ձեռագրի ծագման թվականի համար, այլ ավելի հետո, երբ մեռած էր ավագ եղբայր Տաճատը: Այսպիսով

*) Մեր «Յիշատակարան» Հայ Ձեռագրաց (անտիպ): Առել ենք Ձոհրաբի Յիշատակարանների ժողովածուից, Բեռլին, արքայական մատենադարան. Փարիզի № 48 ձեռագիր:

**) Ձեռագիր Երուսաղեմի № 173, Ճառնտիր, Թուրք, գրված 1356 թվականից առաջ: Մեր «Յիշատակարան» Հայ Ձեռագրաց (անտիպ):

ձեռքի տակ ունինք մի ձեռագրի մնացորդ, որ ժամանակակից է թվականով՝ հայտնի հայոց ամենահին ձեռագրին, որ Լազարյան ճեմարանի 887 թվականի ավետարանն է, գուցե և մի քանի տարով ավելի հին:

Դ.

Ատոմ Անձևացին ժամանակի Արծրունի իշխանների մեջ մեկն էր, որ դիրք, հեղինակություն և համակրանք էր վայելում: Նա խոհեմ և զորույշ մարդ էր, բայց և զրասեր: Տեսանք, թե ինչպես Արծրունյաց ազատները նրան են դիմում մի ելք գտնելու Գագիկ Ապումրուանի ոտնձգությունների դեմ. ապա Կայսիկների ապստամբության ժամանակ, ընդդեմ Սմբատ արքայի, Արծրունյաց գահերեց Աշոտ Գերենիկյանի և Մովսեսի հետ: «Եւ զօրքն Անձևացեաց քաջադոյնս արիացան» և հաղթեցին թշնամուն: Ըստ Ռովմա Արծրունու այս դեպքը պատահեց 30Ա (= 902) թվականին*): Հովհաննէս Կաթողիկոսը երկու առթիվ մեծ համակրությամբ է խոստում Ատոմի մասին. առաջին անգամ, երբ Յուսուփ ոստիկանը Սմբատին նահատակել տալուց հետո կամենում է հարձակվել և Գագիկ Վասպուրականցու երկրորդի վրա, վերջինս խելքի եկած, զգուշանում է նրա դեմ, մինչև քաշվում է. նա Ատրպատանի և երկիրն առժամանակ շունչ է քաշում: Այս ինքնապաշտպանության գործին իր մասնակցությունն է բերում «նաև մեծիմաստ և բարեխորհուրդ և արդարակորով իշխանն Անձևացեաց Ատոմ ոչ սակաւ զօրութեամբ մատուցանէր թիկունս օգնականութեան թագաւորին Գագիկայ», ազատ պահելով իր երկիրը Յուսուփի շարունակյալ որոգայթներից**):

Երկրորդ անգամ, երբ Յուսուփը ազատված իր բանտարկությունից դարձյալ Ատրպատական է գալիս և Կորդուաց լեռներից սպառնում խուժել դեպի Վասպուրական, զգուշանում է Գագիկը՝ զինվորական պատրաստությամբ ժողովրդին տեղափոխելով «ի ծործորս լեռանցն Կոգուփի և Մաղկոտան»: «Սոյնպէս և մեծ իշխանն Անձևաց Ատոմ հանճարիմաստ փոհականութեամբ վաղընդիոյթ վաղահոգակ խորհրդով զաշխարհս տէրութեան իւրոյ ամբառնայր ի գլուխ ամուր լեռանց աշխարհին, ամրապահեստ զնոսա առնելով ի խորածորս և ի խորխորակ վիհս փոսոց, և ի ծործորս բլրոց, առաջապահս ևս և նա գաղթին լինելով իւրայովքն զօրօք բազմի վառելովք***): Այս

նախազգությունները տեսնելով Յուսուփը դեսպան է ուղարկում Ատոմին, տալով անհատական հարկը պահանջելով, որ և կատարվում է նրա կողմից, երկիրը գալիք շարքից ազատելու համար: Առաջին դեպքը կարող ենք նշանակել 914 թվականին կամ քիչ հետո, իսկ երկրորդը՝ 926-ին:

Բացի վերը հիշվածներից Ատոմի գրասիրության ուրիշ ապացույցներ ևս ունինք: Էջմիածնի Կարինյան ցուցակի թ. 449. Ժողովածու ձեռագրի մեջ, գրված 1380 թվին «ի վանս Թովմայի առաքելոյ, որ յԱգուլիս քաղաքի ի Ղազար քահանայէ», ի միջի այլոց կա և մի դրութուն, «Թուղթ Արամայ առ Ատոմ Անձևացեաց իշխան ի պատասխանի նորին թղթոյ: Տարաբախտաբար իշխանի թուղթը մեր ձեռքը չէ հասել. Արամի պատասխանն էլ ունինք միայն մի հայտնի օրինակով, որի մասին հայտնի է Էջմիածնի գիտնական միաբան Գալուստ Տեր Մկրտչյանը, բայց չէ հրատարակված: Օգտվում ենք նույն գիտնականի այլ առթիվ հաղորդած տեղեկություններից*): Գրության սկզբում և:

«Աստուծապահ և աստուածասէր իշխանիդ իմոյ մեծադահի, ածառունկ իմաստիցդ գիր և հրաման նհաս առ իս, զոր ընթերցեալ յոժ ուրախ եղէ զԱյս: Իսկ վերջավորությունը «Եւ որ, զչուրն ի գիրն փոխեաց, զձեռ տրտմութիւնդ յուրախութիւն փոխեացէ, ի Տէր խնդալ ձեզ ի տարեկան կենդանութեան տօնս կատարել»: Ե.

Ե.

Նախընթաց պրակի մեջ տեսանք, որ Ատոմ Անձևացու վերջին հիշատակությունը ունինք 926 թվին, իսկ առաջին անգամ Հայոց ՅԻԲ և փրկչական 873 թվին: Տեսանք նաև, որ հոր մահից հետո, երբ նա ժառանգեց իշխանությունը, դիրք և հեղինակություն ունեցող իշխան էր, ապա ուրեմն առնվազն առաջին հիշատակության ժամանակ, այսինքն 873 թ. տուտ տարեկան պիտի լինեի, որով 30 տարեկան կլինեի իր իշխանության առաջին տարուամբ: Այսպիսով նրա կյանքի հանդուրաններ կարող ենք նշանակել մոտավոր կամ ճիշտ 863, 873, 892, 902, 914-ից քիչ հետո, 926 թվականները, որով վերջին թվին նա կլինեի ոչ պակաս, քան 63 տարեկան, բայց հավանորեն և ավելի:

Այս հաշիվներով կամենում ենք և որոշել այն գրությունների ժամանակագրական սահմանը, երբ կատարված են նրանք: Դրանցից առաջինը համարում ենք Արամի

*) Կ. Պոլս, 1852, էջ 277.

**) Յովհ. Կաթողիկոս, Նրուսաղէմ, 1867, էջ 364.

***) Անդ, 410—411.

*) Արարատ 1894, էջ 128.

հետ կապված թղթակցությունը: Տարաբախտաբար ձեռքի տակ չունենք Արամի գրությունը, բացի Անանիա Մոկացու թղթերի մեջ եղած ակնարկությունները, խոսքով Անձևացու դեմ գրած թղթի մեջ^{*)}: Թուղթը գրված է ՆԴ (= 954) թվականին, երբ արդեն մեռած էր խոսքով Անձևացին, որ առաջին ժողովրդական զարգացեալ մարդ էր, ուրեմն գտնէ, 65 տարեկան: Նա աշակերտել էր Արամին, ոչի ժամանակը պետք է նշանակել, ու ուշ քան ժ. դարի առաջին տասնամյակը, այն էլ, հավանորեն առաջին տարիներում, բայց հավանորեն ավելի վաղ:

Մեզ թվում է, Արամի գրության վերջում մի ակնարկություն ունինք ժամանակի որոշման համար: Արամը իր թուղթը վերջավորում է մաղթանքով, ինչպես Տերը ջուրը «ի գինի փոխեաց, զձեր տրտմութիւնդ յուրախութիւն փոխեսցէ» Այս ակնարկություն է իշխանի կյանքի հետ կապված մի եղելություն, գուցէ հոր մահվան: Համենայն դեպս թուղթը գրված է 882-ից հետո, երբ Ատոմ ինքնիշխան էր և «մեծագահ»: Եթե այս ենթադրությունը համապատասխան լինի իրողության, Արամի գրության ժամանակը պետք է նշանակել 892—893 թվին:

Զարբհանալյան հիշում է ՆՂ (= 981) թվականի մի ձեռագրում պահված մի գրություն, որ Մաղազունյաց Տերն Արտավազդ Ատոմ Անձևացու հրամանով «բացայայտեաց զսուրբ պատուիրանս», որ նշանակում է Ավետարանների մեկնությունը: «Կայ թուղթ մ' ալ յանուն Թովմայի առ Ատոմ իշխան»։ անհավանական չէ, որ մեր Ատոմը լինի^{**)}:

Կարինյան Յուդ. թ. 920 մեծ Ճառնտրի մեջ մի գրություն ևս կա «Երանելոյն Տեառն Ատովմայ Անձևացեաց եպիսկոպոսի ասացեալ ներբողեան ի սուրբ Կարապետն Յովհաննէս»։ Սկս. «ԶԿարապետին մեծի զիշատակս տօնելով զկուսութեան հանդէս գովեսցուք»։ Եթե նույն են եպիսկոպոս և իշխան Ատոմ Անձևացիները, նշանակում է մեր Ատոմը իր կյանքի վերջին տարիները հեղեղեցական կոչումն է ընդունել և ապա եպիսկոպոս ձեռնադրվել, հավանորեն նախորդը հանդիսանալով խոսքով Անձևացու, որ Անձևացյաց եպիսկոպոսությունը տալիս էր Անանիա Մոկացու կաթողիկոսության առաջին տարիները (941—965): խոս-

քով Անձևացին համենայն դեպս ՅՂԹ (950) թվին եպիսկոպոս էր և այդ թվին գրված է նրա պատարագամատուցի մեկնությունը իր Սահակ որդու ձեռքով^{*)}: «Մեկնութի գրոցս պատրիկ եղև ի ձեռն խոսքովայ Անձևացեաց եպիսկոպոսի յոյժ հետևողի պատուիրանացն Այ, ի թուականի Հայոց ՅՂԹ (= 950) և առաջին գծագրութի գրոցս եղև ձեռամբ Սահակայ որդոյ նորին Տն խոսքովու»:

Իսկ Ատոմագիր Տոնացուցակը, Ասողիկի վկայությամբ, տարբեր անձի գործ է. «Յայսմ ժամանակի պայծառանայր առաքինութեամբ հայրն Գաղիկ, առաջնորդ ուստին սուրբ Ատոմայ, որ զիշատակ մարտիրոսացն միայաբեալ ի գիր, որ Ատոմայ գիր անուանեալ ասի»^{**)}: Մի ժամանակագիր ևս գրում է. «Թգրէ Սմբատ ամա ԻԴ, ի սորա աւուրս էր Գագիկ վդպտ, զիշատակս մարտիրոսացն հաւաքեաց ի գիրք մի»^{***)}: Եվ հիւրավ. Ճառնտրիների մեջ ունինք նրա վկայաբանական թարգմանությունների մասին տեղեկություն. «Պատմութի որդւոյ թագաւորին հոռոմոց, որում անուն էր Ներսէհ, որ նաւորդեաց ընդ համատարած ծովն զկնի ճգնաւորացն յնգիպտոս, կրանաւորեցաւ ի վանա բաղմակեցաց սբ հաւրն Անտոնի»։ Սկս. «Ի պատմել զվարս բարկաշտիցն»։ Վերջում հետևյալ մատենագրական ծանոթությունը կա.

«Եւ հայր Գաղիկ, որ թարգմանեցի զպատմութիւնս զտոստիկ զորդոյ թագաւորի յասորոց ի հայս և աւանդեցի ուստի իմոյ և ժողովրդեան, որոց լուծալ զվարս երանելոյնս (Տ!) նախանձաւորք լերուք սորայ նահատակութեն, որ վս Բի յանձն էառ զկամաւոր ազբատութիւն»^{****)}:

2.

Հաստատելով մեր հատակոտորների մտաւոր ժամանակն ու հնութիւնը, տալիս ենք նրանց նույնատիպ պատկերները իրենց ընթերցվածներով և տարբերակներով Վիեննայի 1832 թվի տպագրության համեմատությամբ:

*) Մեր «Ժշատակարանը Հայ Զեռագրաց» (անտիպ): Տե՛ս և Զարբհանալյան, «Պատմ. Հին դարու-թեան», 537:

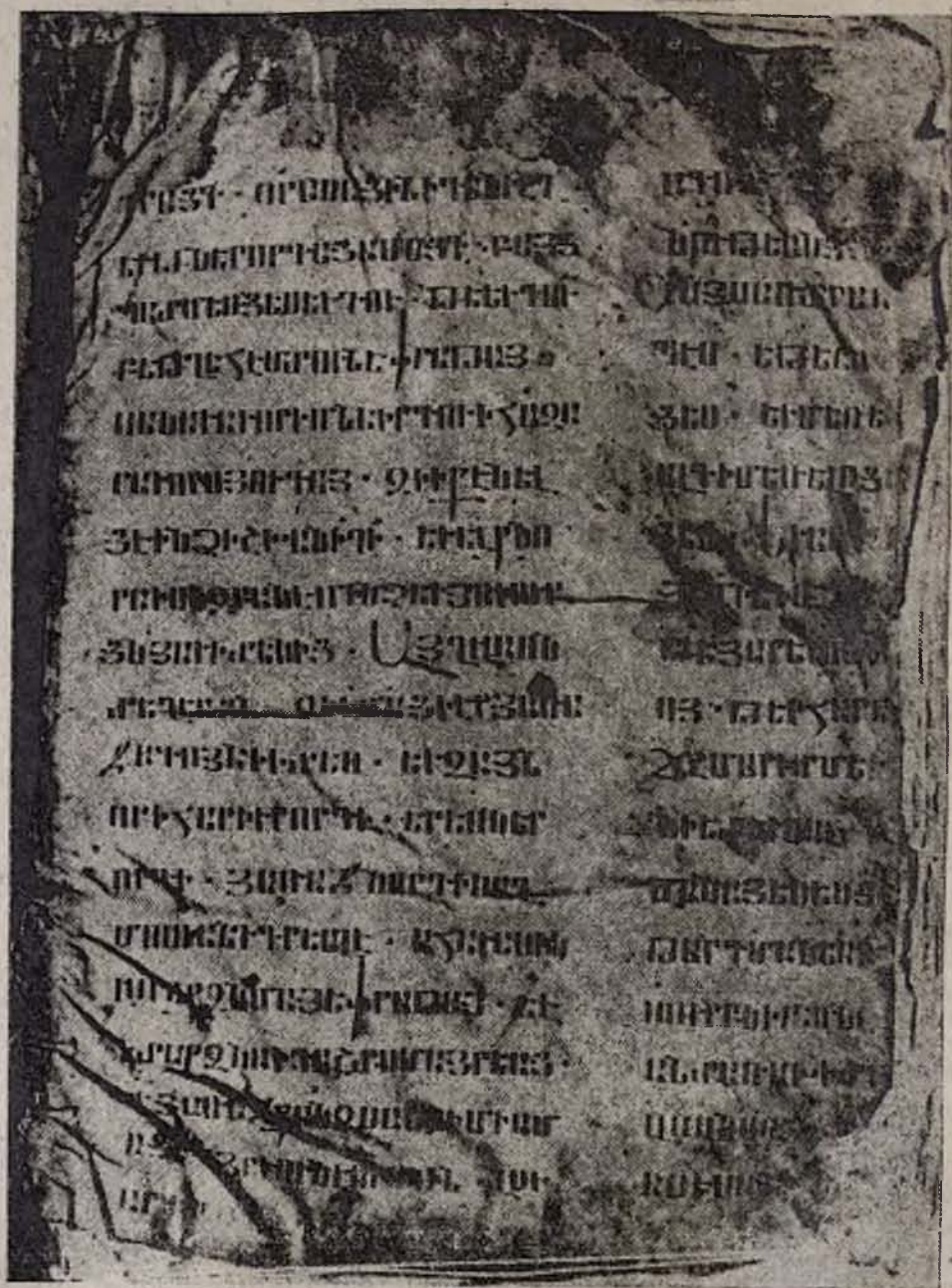
**) Ս. Պետերբուրգ 1835, էջ 160:

***) Զեռ. Երուս. № 1445, 75ա:

****) Զեռ. Երուս., № 1, Ճառնտր, էջ 112:

*) Արարատ, 1897, էջ 276:

**) Զարբհանալյան, «Պատմ. Հին դարութեան», Վիեննայ, 1897 էջ 566:

Պատկեր 2

Բնագրում ձախ սյունյակի զիրը 20,8×8,5 սմ.
 Լուսանկարում նույնը 15×6,5 սմ.:

Առաջին պահպանակ Ա երես Ա սյունյակ պատկ. 2

Պալագիր (տպագր. եր 218)

- 1 Իրացդ. որ ասացին ի Դանիէլ.
- 2 Եւթնորորդաց ամացդ. բայց
- 3 պատմեսցես աւ դու թե եւ դու
- 4 Բեթղեհէմ տուն Եփրաթայ.
- 5 սակաւաւոր իմն եիր դու ի հազա
- 6 բաւորս Յուդայ. զի ի քէն ել
- 7 ցէ ինձ իշխան Իղի. եւ ելք նո
- 8 ռա ի սկզբանէ մինչեւ յաւուր
- 9 ցն յաւիտենից. Այդ վասն
- 10 տեղեացն զի էմացի էր յառա
- 11 ջագույն գիտես. Եւ զայն
- 12 որ ի հարիւրորդի. անեսներ
- 13 որդի. յառաջնորդի սաղ
- 14 մոսի անդ գրեալ է. ահաւասիկ
- 15 լուաք զնա յԵփրաթայ. աւ
- 16 գտաք զնա ի դաշտս մայրեաց
- 17 զի յառաջ քան զսակաւ մի ամ
- 18 աղ մայրի ունէր տեղին. լու
- 19 ար դու ապաքէն զոր Ամբակու
- (մն ասաց ցտէր մերձենալ ամաց
- յայտնի լիցիս իսկ արդ զի՝նչ նշանակ
- է ով մարգարէ գալստեան տեառն:
- Ասէ յառաջա*)

- 1 ասացն ի Դանիէլ
- 2 եօթնորորդ

- 4 Եփրաթայ
- 5 էիր

- 7 Իսրայէլի
- 8 յաւուրսն
- 9 ալ

- 10 երեսաղեմացի

- 13 առաջնորդի
- 14 ճանդ շունի
- 15 զնմանէ յԵփրաթայ

- 18 զտեղին

Առաջին պահպանակ առաջին երես երկրորդ սյունյակ պատկ. 2

Տպագիր (տպ. երես 269)

- 1 ագո (յն ի մէջ երկուց կենդա)
- 2 նութեանց յ(այտնի լիցիս)
- 3 Զայս առ տր ա (սէր յայտնա)
- 4 պես. եթե ես ե(կեալ մարմնովդ կեց)
- 5 ցես. եւ մեռեա(լդ և յարուցե)
- 6 ալդ ի մեռելոց (միւս անգամ կեց)
- 7 ցես. Եւ արդ յ(որմէ կողմանէ)
- 8 յէմին գայցէ (թէ յարեւելից)
- 9 թե յարեւմտից, թէ ի հիւսիս
- 10 ոյ. թե ի հարաւոյ ասա դու մեզ)
- 11 ճշմարիտ մեզ (Պատասխա)

- 3 տէրն
- 4 Թէ եկեալ «ես» շունի

- 9 Թէ
- 10 Թէ
- 10-11 ասա գու մեզ ճշմարիտ: Նա է
- պատասխանի ճշմարտիւ եւ ասէ.

- 12 նի ետ եւ ասէ ճշ(մարտիւ Թէ
- Աստուած ի թե)
- 13 մանայ եկեսցէ (և Թեմանն)
- 14 Թարգմանեալ (կոչի հարաւ. Եւ)
- 15 սորբն ի լեռնէ (ի Փառան լեռնէ.
- Փառանն)
- 16 անտառախիտ (Թանձրամայրի)
- 17 վասն սորին ի(սկ միաբանութեամբ)
- 18 ասէ սաղմոս(արանն Գտաք)
- 19 զնա (ի դաշտս մայրեաց)
- 20-24 (կտրված)

- 2 Զեռագրի դասավորութիւնը պիտի լի-
- նեւր ճասա դու ճշմարիտ մեզ
- Պատասխանի ետ եւ ասէ ճշմարտիւ

- 18 սաղմոսարանն

*) Փակագծի մեջ առնվածները լրացնում ենք տպագրվածից: Բնագրի մեջ սյունյակի մեծութիւնն է
 20,8 X 8,5 սմ.: 15 X 6,5 սմ.:

Պատկեր 3

Լուսանկարը փիշ փոքր բնագրից

Առաջին պահպանակ երկրորդ երես առա

ջին սյունյակ պատկ. 3 *)
Տպագիր (տպ. երես 220)

- 1
- 2 (զանտն նորա) ծմա
- 3 (նուէլ Արդ ընդ)դէմ դառնան
- 4 (այսորիկ որդի)քն հրէից սով
- 5 (որ իսկ են նորա) ճշմարտութեանն
- 6 (հակառակ կալ) եւ ասեն այս
- 7 (պէս, թէ ոչ) է գրեալ եթե կոյ
- 8 (սն, այլ աղջի)կն. իսկ ես թե
- 9 (պէտ եւ ներեցի) ց—զիջից ըստ
- 10 (բանիցն, սակայն) եւ այնպէս
- 11 (զճշմարտութ)իւնն գտանեմ
- 12 (Արդ հարցուց)ք զնոսա. կոյս
- 13 (ի բռնադատել ի)ւրում երբ ճշէ.
- 14 (յառաջ քան զ) բռնադատելն թե
- 15 (զկնի խնդր)է աւանական
- 16 (Արդ եթէ այլ տ)ւրեք ասեն գիրք.
- 17 (եթէ բողոք բար)ձ աղջիկն եւ ոչ
- 18 (ոք էր որ օգնէր) նմա ոչ վասն
- 19 (կուսի ասէ: Այլ) զի յայտնա
- 20 (գոյն ուսջիք թէ) եւ կոյսն ի
- 21-25 գիրս սուրբս աղջիկ կոչեցաւ, լուր
դու գրոցն թագաւորութեան վասն
Արիսաքայ Սովմանի տացւոյն,
զի ասէ Ծւ էր

2 էմմանուէլ

4 որդիք հրէիցն

7 եթէ

8 թէպէտ

13 ընթացի վրա հարցական չկա:

14 Բռնադատեալ եթէ

Առաջին պահպանակ երկրորդ երես երկրորդ սյունյակ պատկ. 3

Տպագիր (տպ. եր. 220)

- 1 աղջիկն գեղեցիկ յոյժ. այդ
- 2 զի կոյս իսկ ընտրեցին եւ ած
- 3 ին զնա առ Դաւիթ. այն յայ
- 4 տնի է. դարձեալ ընդդէմ դառ
- 5 նան հրեայք եւ ասեն. ի վերայ
- 6 Ախազու ասացաւ բանդ վասն
- 7 Եղեկիա. Արդ եկ ընթերց
- 8 ցուք զգիրս. խնդրեա դու քեզ
- 9 նշան ի տէ այլ ըումմէ. կամ
- 10 ի խորութիւնս կամ ի բարձրու
- 11 թիւնս. նաեւ նշանս իսկ նոր
- 12 արինալիս ինչ պարտի երեւել.
- 13 նշան ջուրն որ ի վիմէն խոսե
- 14 ցաւ. նշան ծովուն պատառ
- 15 ել. նշան արեգականն անդ
- 16 րէն յետո դառնալ. եւ այս
- 17 պիտի ինչոր յատնագոյն
- 18 է. իբրու ասի կարող լինի
- 19 յանդիմանել զհրեայսն ես
- 20-25 կտրված է:

1 այլ

2 յայտ է

6 բանդ այդ

7 Եղեկիայ

9 ի տեսանի: Աստուծոյ ըումմէ ասէ.

11 նաեւ նշանն

12 օրինակ, երևել

13 հոսեցաւ

15 անդրէն շունի

16 դառնալն, և

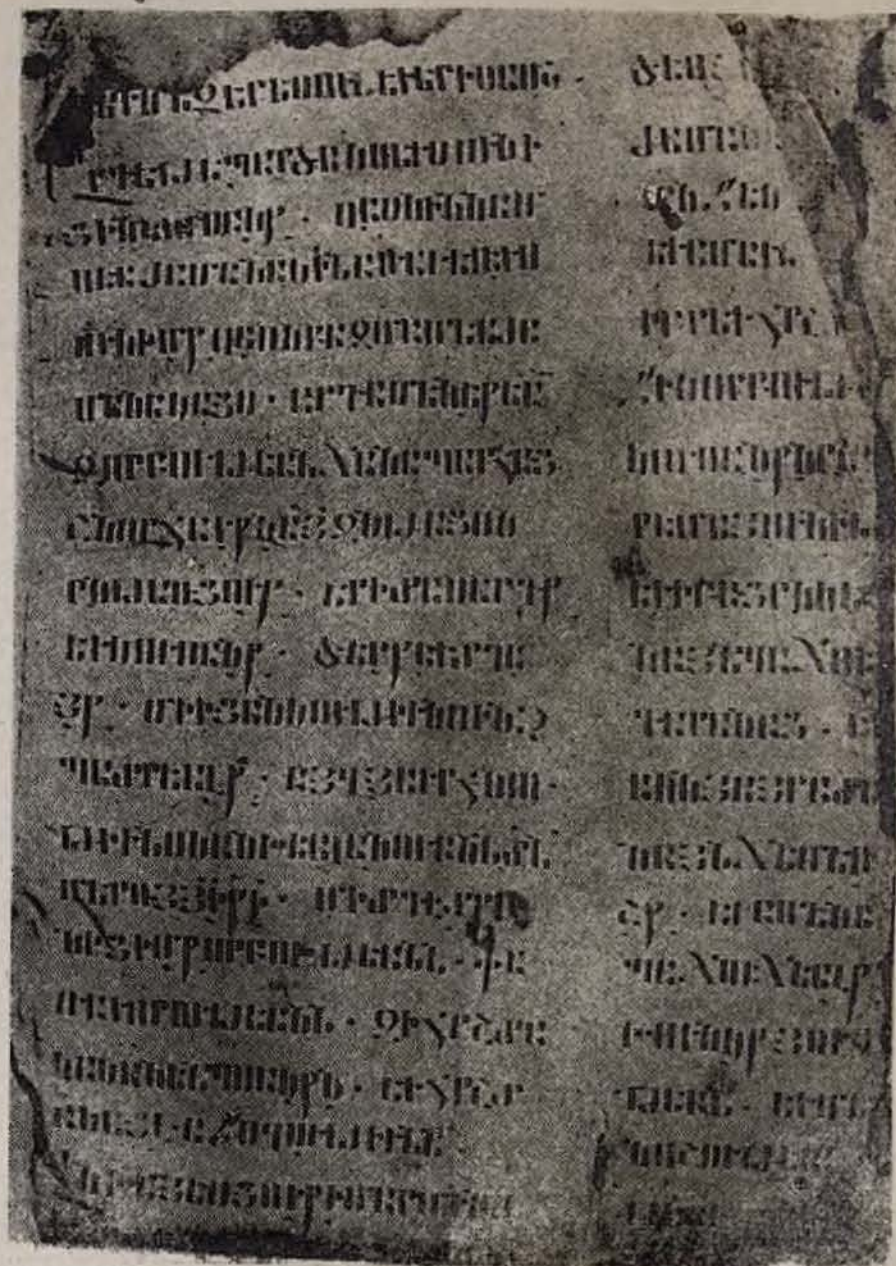
19 Եւ փոխ ես

Երկրորդ պահպանակ առաջին երես առաջին սյունյակ պատկ. 4**)

Տպագիր (տպ. եր. 231):

*) Լուսանկարը փոքր է բնագրից:

**) Բնագրի մեծութունն է $20,8 \times 8,5$ սմ., իսկ
լուսանկարը բիշ փոքր է՝ $15 \times 6,5$ սմ.:

Պատկեր 4

Բնագրում ձախ սյունյակի մեծությունը 20,8×8,5 սմ
 Լուսանկարում նույնը 15×6,5 սմ

- 1 ընդ մեզ զերեսունն եւ երիս ամս.
 2 Արդ եթե պարծանս եւս ունի
 3 ցին կուսանք. վասն ինն ամ
 4 սեա ժամանակին առաւել եւս
 5 ունիմք վասն բազմամեա ժա
 6 մանակացս. արդ ամենեքեան (վերջինսն)
 վերև գրուած և փոքր)
 7 զսրբութեան ճանապարհաց
 8 շնորհաւքն այ զնթացսն
 9 ընթացցուք. երիտասարդք
 10 եւ կուսանք. ծերք եւ տղա
 11 յք. մի ի ցանկութիւնս ինչ
 12 պատրեալք. այլ յաւր հնու
 13 թիւս կանխեալ անուանն տն
 14 մերոյ յի քի. մի տգէտք լի
 15 նիցիմք սրբութեանն. փա
 16 ռաւորութեանն. զի հրշտա
 17 կական են պսակքն. եւ հրշտ
 18 ական է աշողութիւնն.
 19 Ախայեսցուք ի մարմինս
 20 մեր. որ ծագելոցն են ի լեւ
 21—25 կտրված

1 և զերիս

2 եթէ

5 բազմամեայ

8 շնորհաւքն Աստուծոյ զընթացս

9 ընթացարուք

10 և , և

12 այլ յօրհնութիւնս

13 կանխեալք անուան տեառն

15 սրբութեան

16 փառաւորութեան հրեշտակականք

17 և հրեշտակաց է յաշողութիւն

Երկրորդ պահպանակ առաջին երես Երկրորդ սյունյակ պատկ. 4
 Տպագիր (տպ. երես 231)

- 1 ծեսց(ուք. Զի առ փոքր մի)
 2 ժամանակի են մեղք, և մշ)
 3 տնջենա(ւոր են տանջանքն)
 4 եւ ամաթն յ(աւիտենից. Զի)
 5 իբրեւ հրշտակք յերկրի շր)
 6 շին սրբութե(ան մշակք)
 7 կուսանքն ընդ (աստուածածնին Մա)
 8 ընմայ տնին (զբաժինն. Թքեալ)
 9 եւ ի բաց ընկե(ցեալ լիցին ամե)
 10 նայն պաճու(ճանք զար)
 11 դարանաց. եւ ամենայն
 12 ական յայրատա(բաց եւ ամե)
 13 նայն ճեմելի(ք ստորաքար)
 14 շք. եւ ամենա(յն պաճուճանք)
 15 պաճուճեալք (ամենայն)
 16 խունկք յուզ (ակք ցանկու)
 17 թեան. եւ մե(զ խունկ լիցին ա)
 18 նոշութեան եւ մեզ աղօթք սրբու
 19 թեան գործ(ք բարութեան, մարմ)
 20-25 նոց ս(րբութիւնք զի որ ի կուսէ
 անտի ծնեալ է տէր ասասցէ վասն ձեր,
 արանց սրբականաց կանանց պսակելոց
 Թէ բն)

4 ամօթն

7 կուսանք

8 Մարիամայ

9 սեւ չունի

12 յարատաբաց

13 ստորաքարշ

17 ցանկութեանց

18 անուշութեան

Երկրորդ պահպանակ երկրորդ երես առաջին սյունյակ պատկ 5 *).
 Տպագիր (տպ. երես 233)

- 1 ակեցից (ի նոսա եւ ճե)
 2 մեցայց (առ նոքօք և)
 3 եղէց նո(ցա Աստուած և ն)

1 ընկեցայց

*) Հիշատակարանի բնագիրը 19,3 X 5 սմ., լուսանկարը՝ 15 X 6,5 սմ.:

- 4 որա եղիցին (իմ ժողովո)
- 5 ւրդ. (նմա փառք Ե)
- 6 ւ պատիւ յաւ (իտեանս)
- 7 յաւտե (նից ա)
- 8 մ...

7 ամէն

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԸ

- 1 ըքս այս
- 2 դապետին
- 3 աքւոյ
- 4 անիս հայոց
(կտրված տողեր)

- 1 գրչի գրել ի մատն
- 2 նիս յայսմ զտորք
- 3 և զտենչալի եւ
- 4 զհոգեւորսն ընթացս.
- 5 Արդ աղաչեմ զնթեր
- 6 ցաւսդ եւ զլսաւդսդ.
- 7 յորժամ ընթեռնուք
- 8 զստացաւդս սորա զտր
- 9 Գուրգէն Արծրունի եւ
- 10 զորդի իւր Ատոմ յիշ

Համեմատութիւնը ցույց է տալիս, որ մեծ տարբերութիւններ չունի հատակտորը տրւած պարզութիւնը, բացի հնչյունաբանութեան և ուղղագրութեան մի քանի երևութիւններից, ինչպէս դ-ի և լ-ի, թ-ի և գ-ի, փ-ի և է-ի նշանակված բառերի մեջ: Ապա բարբառական ազդեցութիւն պիտի համարել խոսեցավ՝ փոխանակ հոսեցավ-ի անոշութեան՝ փոխանակ անոշութեան:

Ուշադրութեան արժանի են զնթացսն (պատկ. 4) և զնթերցաւդս (պատկ. 5) ընթերցաւդսն բառերը առանց ը-ի: Նման փոխութիւնները հին ձեռագրերի մեջ էլ հանդիպել է մեզ, օրինակ՝ ինքնէ (Princeton Յաճախապատում):

Է

Մի քանի խոսք էլ հնագրական նշանակութեան մասին: Սովորաբար այն կարծիքն է տարածված, թե հայ գրի ծագումն ու զարգացումն ընթացել է հետևյալ աստիճաններով. նախ՝ մշարոպայան կոչված գրերը, ապա բոլորգիրը և վերջապես նոտրագիրն ու շեղագիրը: Սակայն մեր գրչութեան իրական մնացորդների ուսումնասիրութիւնը ցույց է տալիս, որ այդպէս չէ: Նախ հայտնինք, որ երկաթագրի բոլոր տեսակներն էլ, մեծ, միջին և փոքր, երևում են ձեռագրերի մեջ միևնույն ժամանակ, երբեմն նույն ձեռագրի մեջ, և պատկերայնութեամբ: Կա երկաթագրի բոլորած, ուղղանկյուն և թեք տեսակը, և երբեմն նույն ձեռագրի մեջ տարբեր տեսակները և ձևակերպութիւնները^{*)}:

Բոլորգիրը ըստ ձեռագրերի նույնչափ

հին է, որչափ երկաթագիրը, այսպէս՝ Գեվորգյան ցուցակ 102 կամ 2679, որ 971 թվականի ձեռագիր է, նշանավոր է ոչ միայն յուր հնութեամբ և բովանդակութեամբ իբրև ժողովածու, այլև նյութով, որ թուղթ է և ամենահինը հայոց մեջ^{*)}: Բոլորգրի երկու տեսակը կա, իրենց պատկերայնութեամբ. արեւելեան, որ գործածական է արեւելեան վանքերի մեջ և արեւմտեան, որ Կիլիկիայում է ամենի զարգացում և հետո նաև արեւելք անցնում և կատարելագոյնս իշխող դառնում, որ է և ներկա մեր տպագրութեան բոլորգիրը: Երկրորդ հնագույն օրինակն ունինք դարձյալ թղթի վրա 999 թվականից, բայց շեղագրին նմանութիւն բերելով: Նմանահնութիւնը տալիս է Ալիշան յուր Այրարատի մեջ^{*)}: Ապա ունենք 1040, 1174, 1196, 1190 և այլն թվականով բոլորագիրներ^{***)}:

Եթե շեղագրի հնագույն օրինակ չհամարենք Ալիշանի բերած նմանահնութիւնը, ունենք Ժ. դարի վերջերից կամ ԺԱ-ի սկզբներից իսկական շեղագիր՝ Գրիգոր գրչի ձեռքով^{****)}: Ունենք և շեղագիր արձանագրութիւններ Գագիկ Ա-ի ժամանակից 990-1021^{*****)}, իսկ ձեռագրերի մեջ 1118, 1159,

*) Անդ § 56, տախտ. իր:

**) Այրարատ 496:

***) Մեր Քարտեզ հայ հնագրութեան, ցուցակ պատկերների և պրակների թվականների համապատասխան տեղում:

****) Անդ § 46, տախտ. իա:

*****) Էջմիածնից—Օշական հաճապարհին Քարյմանշաց վանքի վերա և Կատարանիքի թագուհու խաչաքարը Դաւնիում:

*) Տես մեր Քարտեզ հայ հնագրութեան, 260. № 229/2374, փոստիկի կազմով ավետարանը, § 41, 42, 43, 44 տախտ. իր, իթ, իէ, ժր § 37, տախտ. իզ:

1211, 1215, 1244, թ. թ.: վերջինը Սմբատ Գունդստապլի ձեռքն է*):

Հայ գրչության ավելի հնագույն մնացորդները ունենք վիմական արձանագրություններով, ինչպես՝ Օձունի, Եղուարդի մեծ բազիլիկայի, Արագածի Ավանի, Պտղոմեի, Կարսի Նախճավանի պատերի վերա Ձ. դարից, իսկ է դարից՝ Կոմիտասի, Եզրի, Կոտայքի Ավանում և Բագրևանդի Ս. Հովհաննեսում, Ներսեհ պատրիկ Կամսարականի՝ Թալինում, Մրենի, Ալամանի, Բագարանի, Զվարթնոցի, որոնք սովորաբար մեարդայան խոշոր տաճերով են գրված, բայց կան և միջին երկաթագրով, ինչպես Օձունում և Պտղեվանքում, որոնք Ձ դարի առաջին տասնամյակի և երկրորդ քառորդի գրություններ են: Օձունում արևելյան լուսամուտի ճակատին մի քանդակ կա, որի կենտրոնում Հիսուսի անդրին է, բաց ավետարանը ձեռքին և վերան գրված է միջին երկաթագրով, իսկ ՋՐԱՆ է էՐ ԲԱՆՆ և երկրորդ երեսում — ԲԱՆ էՐ ԱՌԱՅ ԵՒ ԱՅ էՐ ԲԱՆ: Իսկ Պտղոմեի եկեղեցին շինողի քանդակի տակ միջին երկաթագրով քանդակված է ՄԱՆՈՒՆՂ ԱՄԱՏՈՒՆՆԱՑ ՏԷՐ: Ձ դարի գործ ենք համարում նաև Արագածի Ավանի բազիլիկ եկեղեցու խոյակի արձանագրությունը:

ՔՍ ԱՅ ԱԻՐԶՆԵԱ(Լ ԵՍ ՅԱԻՏԵԱ)ՆՍ ՅԻՇ ԷՔՍ ՍՏԷ (ՔԱՆՈՍ Ի ՔՈ ԹԱԳ) ԱԻՈՐՈՒԹԵԱՆ*):

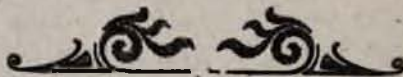
*) Մեր ղեկեր և Ուսումնասիրություններ Հայ արվեստի և մշակույթի պատմության, պրակ. Գ., Նյու-Յորք, 1944, էջ 14, 22, 36, պատկ. 14:

**) Քարտեզ Հայ հնագրության, թվականների համապատասխան տեղում:

Այս տեղեկությունները հիշում ենք, որ պետքի ցույց տանք, որ բոլոր տեսակներն էլ հին են, որոնց տվյալները տեսանք, բացի նոտրագրից: Հայ գրի զարգացումը ոչ թե մի տեսակից մյուս տեսակին է անցնում, այլ տեսակներն իրենց պետականություններն ու զարգացման ընթացքն ունին Գրչության արվեստի պատմության մեջ, որի մասին մեր տեսությունն ու հիմնավորումը, հուսանք, թե պիտի հաջողվի կարճ ժամանակից հետո մատչելի դարձնել բանասիրության:

Տարաբախտաբար ավելի հին, քան 887 թվականը ձեռագիր շունենք, ուստի և հայտնաբերումը այս հատակոտորի ժամանակակից կամ քիչ ավելի հին, ունի իր արտաքին կարգի նշանակությունը: Լազարյան ճեմարանի ավետարանը բոլորածե երկաթագիր է, իսկ մեր հատակոտորը ուղղանկյուն և միջին երկաթագիր, այսինքն մի նոր ապացույց վերը հիշված մտքերի: Անջուշտ կան ուրիշ հատակոտորներ շատ ավելի հին: Հայ բանասիրության առաջ մի նոր փնդիր է գրվում՝ հետամուտ լինել հատակոտորների կամ կրկնագիրների ուսումնասիրության, որպեսզի հայ գրի զարգացման մի մեծ բացը չորս դարի ընթացքում գոցել կարողանանք: Վիմական արձանագրություններով այդ բացը լիովին լցնել կարելի չէ, ոչ այն պատճառով միայն, որ ութերորդ դարը շատ ամուլ է արձանագրություններով, այլ և որովհետև տարբեր են արձանագրությունների և ձեռագիրների գրչության նյութն ու գրության եղանակները:

1946 թ. հունիս, Անթիլիաս

ՊՐՈՖ. Ա. ԱՐՐԱՀԱՄՅԱՆ

ԴԱՎԻԹ ԲԱՂԻՉԵՑՈՒ ՏԱՐԵԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՐԱ ԱՐԺԵՔԸ ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

§ 1. Հայ ժողովրդի պատմության տե՛ղ մի ժամանակաշրջան այնքան անմշակ չէ, որքան 15-18-րդ դարերի միջև ընկած շրջանը:

Լենկ-Թեմուրի արշավանքից հետո, կարծես, կտրվում է մեր պատմության թելը և հայ ժողովրդի հետագա ջրջանի պատմությունը դադարում նախորդ շրջանի պատմության օրգանական շարունակությունը լինելուց: Դա այնքան սովորական է դարձել, որ այդ մասը հայոց պատմության որոշ դասընթացներում ուղղակի դուրս է նետվում և հայ ժողովրդի հին ու միջին դարերի պատմությունը հասցրվում է մինչև 15-րդ դարը և այստեղ էլ վերջակետ դրվում:

Ինչ որ արհամարական վերաբերմունք գոյություն ունի նաև այս շրջանի աղբյուրների նկատմամբ: Այն ժամանակ, երբ հին շրջանի և վաղ միջնադարի բոլոր հայ պատմագրերը հրատարակվել են, կամ անգամ այնպիսի մատենագրեր, որոնք հրատարակված են 40-50 անգամ (Նյուշեն, Նարեկացի և ուրիշներ), 15-18-րդ դարերի պատմական սկզբնաղբյուրների մեծ մասը դեռ սպասում են հրատարակության հերթում: Ճիշտ է, այս շրջանի պատմագրերը մանր են և նրանց նկարագրած ժամանակը պատմական շատ կարճ ժամանակաշրջան է ընդգրկում, բայց այնուամենայնիվ, նրանք կան և արժեքավոր են իրենց նկարագրած ժամանակաշրջանի համար: Այդ շարքի մանր պատմագրերից կարելի է հիշել խաչատուր Կաֆայեցուն, Կիրակոս Բանասերին, Նրեմիա Քոյմոբոճյանին, Ստեփանոս Դաշտեցուն և ուրիշներին: Արժեքավոր են նաև տե՛ղ միջնադարից մեզ հասած հազարավոր հիշատակարաններն ու հիշատակագրությունները, որոնց մեծ մասը նույնպես չեն հրատարակված:

Ուշ միջնադարի աչքաթող արված այս մատենագրերի շարքին է պատկանում մեր ուսումնասիրության նյութ հանդիսացող բանա-

սեր Դավիթ Բաղիչեցու ծաղկաբաղ տարեգրությունը:

§ 2. Նախ մի քանի փոքր Բաղիչի և նրա գրությունների մասին:

Բաղիչն առաջին անգամ մեր մատենագրության մեջ հիշվում է Սեբեոսի մոտ^{*}: Բաղիչն, ինչպես պարզվում է, պատմական տեղեկություն է: Այդ տեղեկությունը գրի առնված 1680 թվին: Նա փոր թողած հիշատակարանում հայտնում է, որ իր ձեռագիրը «Թրեալ եղև ի Բաղէշ... որ ըստ Քերթովին Մովսէսի՝ տեր է անուանի^{**}» Այնպես որ Հյուսիսային կասկածներն այն մասին՝ թե Բաղիչը Աղձնիքի մասն է կազմել, թե Բզնոնյաց, այժմ արդեն փարատված պիտի համարել^{***}: Շիրակացու «Նշխարհացոյց»-ում Բաղիչը հիշված է տեղեկությամբ, իսկ սա Աղձնիքի գավառներից մեկն է հանդիսացել^{****}:

Հետագա մատենագրերից Բաղիչն ավելի որոշակի ձևով հիշվում է Թովմա Արծրունին: Նա խոսելով Աշոտի (Վասպուրականի իշխանի) տարած հաղթանակի մասին արաբական զորքի վրա, նշում է, որ հայոց զորքերը թշնամուն հետապնդեցին մինչև Շահաստան Բաղէշ^{*****}: Բաղիչի «շահաստան» ձևով հիշվելն ինքնին ցույց է տալիս, որ նա 10-րդ դարում Հայաստանի վաճառաշահ քաղաքներից մեկն է հանդիսացել:

Հետագա մատենագրերից Բաղիչն հիշված

^{*}) Սեբեոսի եպիսկոպոսի Պատմություն, աշխատ. Ս. Մախխանյանի, Երևան, 1939 թ., էջ 142:

^{**}) ՀՍՍՌ Մատենադարան, № 6434, Թ. 223ա:

^{***}) Հ. Հիւրշման, Հին հայոց տեղւոյ անուններ, Վիեննա 1907 թ., էջ 188:

^{****}) Տես Ա. Արշահամյանի «Շիրակացու մատենագրությունը», Երևան 1944 թ., էջ 349:

^{*****}) Թովմա վարդապետի Արծրունւոյ Պատմութիւն տան Արծրունեաց, ՍՊԲ 1887 թ., էջ 110:

է՝ Վարդանի «Աշխարհացոյց»-ում: Բաղեշն, ինչպէս երևում է, 13-րդ դարում Արծկի, Խլաթի և Հիզանի հետ միասին, Բզնունյաց շրջանի մասն է կազմել^{*)}:

Բաղեշը մեծանում և առևտրական խոշոր կենտրոն է դառնում հատկապես 17-րդ դարում: Գտնվելով տարանցիկ ճանապարհների խաչաձևման կենտրոնում և ակտիվ մասնակցելով փոխանակմանը, նա դառնում է հարավային Հայաստանի խոշորագույն քաղաքներից մեկը: 17-րդ դարում Բաղեշով էր անցնում Ուոհայից Դիարբեքիլի վրայով դեպի Խոյ և Թավրիզ տանող ճանապարհը: Բաղեշով էր անցնում Խարբերդից Արևելյան Արածանիի վրայով Մուշ և Արևելք գնացող ճանապարհը: Եվ վերջապես, Բաղեշից էր անցնում Սզերդի վրայով Կիոդ և Վանա լճի հյուսիսով՝ Խլաթի, Արծկի և Բերկրիի վրայով հյուսիս քնացող ճանապարհը: Նա 17-րդ դարում այնքան էր մեծացել, որ որոշ ուսումնասիրողների կարծիքով, ունեցել է մինչև 25.000 տուն բնակչություն՝ մեծ մասը հայ առևտրականներ և արհեստավորներ, էփրիկյանը Բաղեշի մասին «Բազմավէպ»-ում տեղավորած իր հորվածում, հիմնվելով հնագույն հիշատակությունների վրա, գրտնում է, որ Բաղեշը «ի հնուց հայոց ճոխ և քաղմամարդ քաղաքներէն մին եղած է»^{**)}: Բաղեշն առանձնապես հայտնի է եղել իր ներկած կտավով— «շխլայով», որը արտահանության գլխավոր ապրանքներից մեկն է հանդիսացել: Նա հայտնի է եղել նաև իր խեփով, մոմով, մեղրով և այլ ապրանքներով:

Ահա այս շրջանում է, որ Բաղեշում սկսել են ծաղկել հայ գրչության աչքի ընկնող օջախները:

§ 3. Բաղեշի գրչության դպրոցը հայ կուլտուրայի և մատենագրության կարևորագույն օջախներից մեկն է հանդիսացել: Նա մեծ գործ է կատարել հայկական ձեռագրերը հավաքելու և ընդօրինակելու գործում: Կասկած չի կարող, որ եթե լինե՞ր Բաղեշի հայ գրչության դպրոցը, ապա հին հայկական մեր մի շարք մատենագրներ և ունիկոմ ձեռագրեր անհետ կորած կլինեին մեզ համար: Բացի այդ, Բաղեշը ստեղծել է հայ մանրանկարչության օրիգինալ մի շկույա և մեծ դեր խաղացել, ընդհանրապես, հայ մանրանկարչության զարգացման գործում:

*) M. J. Saint Martin. *Memoires historiques geographiques, sur l'Armenie* T. II, Paris 1819, p. 428:

**) էփրիկյան, Բաղշ (տես «Բազմավէպ», 1901 թ., № 1, էջ 13—20):

Իրավացի է բանասեր Սառաֆյանը, երբ փր «Լուսավորության պատմությունը» անգլերեն աշխատության մեջ նշում է, որ «Այս (այսինքն Բաղեշի Ա. Ա.) դպրոցը աչքի էր ընկնում XVII դարում, որպես խոշորագույն կենտրոն ուսումնասիրության... նա ուներ ձեռագրերի լավագույն ժողովածու»^{*)}:

Բաղեշի գրչությունը կենտրոնացած է եղել, գլխավորապես, շորս վանքերում— 1) Գոմանց կամ Տատրաքնակ Աստվածածնում: ուր գտնվել է Բաղեշի հոգևոր առաջնորդարանը, 2) Խնդրակատար կոչվող Աստվածածնի վանքում (ուր աչքի ընկնող ուսուցիչներից էին Ներսես Բաղիշեցին, մյուս Ներսեսը, Կարապետը, Հերապետը, Պետրոս վարժապետը և ուրիշները), 3) Ավիսու կոչվող Աստվածածնում և 4) Ամիրդուռ վանքում: (Վերջինս իր ծաղկման շրջանն ապրեց 16-րդ դարի վերջից մինչև 18-րդ դարը: Նրա աչքի ընկնող գործիչներն են հանդիսացել Հովհաննես և Խաչատուր գիտուն մարդապետները, հանրածանոթ տաղասաց Վարդան Բաղիշեցին և ուրիշները):

Մեր հեղինակի, Դավիթ Բաղիշեցու դործունեությունը կապված է եղել Խնդրակատար Աստվածածնի գրչության դպրոցի հետ:

§ 4. Դավիթ Բաղիշեցու անձնավորության մասին բավականաչափ տեղեկություններ հասել են մեզ: Նա, ինչպես երևում է իր կոչումից, Բաղեշից է: Մնված պիտի լինի մեր հաշվով, 1610-1620-ական թվերին: Հոր անունն է Ալեքսան, իսկ մորը՝ Խանադի: Ունեցել է մի եղբայր (մահտեսի Մելիքսեթը) և մեկ քույր (Խաթունադը): Որոշ հիշատակարաններում Բաղիշեցու այս հարազատների շարքում հիշվում է նաև նրա եղբոր որդին՝ Սահակը (երբեմն հիշվում է Իսահակ ձևով) և նրա «Գրոց աշակերտը»— Ավետիս քահանան, որը հայտնի է Բանասեր մականոմով: Բաղիշեցու այս բարեկամական շրջանի մասին ուշագրավ տեղեկություն մեզ տալիս է Գրիգոր Ժողովողը՝ Դավթի պատվերով ընդօրինակած ձեռագրի հիշատակարանում. «Արդ գրեցաւ սա ի քաղաքս Բաղէշ,—գրում է նա,—ընդ Հովանեաւ... սրբոց, որք աստ կան հաւաքեալ՝ ի խնդոյ սրբազան և քաջալոյթ փրկիսփալի Դավթի վարդապետին ի վայելումն անձին և յիշատակ բարի հոգւոյ իւրոյ և ծնողացն— հօրն՝ Ալեքսանին և մօրն՝ Խանադին և հոգևոր որդւոյ իւրոյ՝ տէր Աւետիս սրբասնտնդ քահանային և հարազատ եղբօրն՝ Մելիքսեթին և քուերն Խաթունադին և նորաբողբոջ մանկանն Սահակ խորթորդուոյ

*) K. Sarafian, *History of Education in Armenia*, la Verne, 1930, p. 142:

իւրոյ և ամենայն արեւմտաւոր մերձաշրջան, կենդանեացն և հանգուցելոցն^{*)}։ Իր ծնողներէի և աշակերտի մասին փոքրիկ հիշատակութիւն ունի նաև ինքը Բաղիշեցին, Գրիգոր Տաթևացու վանականի՝ Հոբի մեկնութեան լուծման իր ընդօրինակած ձեռագրի հիշատակարանի մեջ «Հարուստ Բաղիշեցի Դաւիթ քանասէրս հիշեցէք ի Քրիստոս Աստուած մեր, որ ստացայ զՅորայ մեկնիչս և ետու գրել զլուծմունքս և եղի ի միում տփի՝ յիշատակ ինձ, անարժանիս, և ծնողաց Աւերսանոսին և Խանաղին՝ հանգուցելոցն և Քրիստոս, և հոգեւոր որդոյն իմոյ տէր Աւետիս գրոց աշակերտի, թուին ՌՃԺԳ (1664)^{**)}»։

Վանի առաքելոց վանքի երբեմնի սեփականութիւնը կապմող մի ձեռագրի հիշատակարանից երևում է, որ Դաւիթը բարեկամական որոշ կապ է ունեցել տաղասաց Վարդան Բաղիշեցու հետ։ Հիշատակարանում կարդում ենք. «Զքերազանցեալն հոգով, ղպերճացեալն բանիւ իմաստութեան, զԲաղիշեցի Վարդան րաբունապետն յիշեսցիք առ յոյսն ամենեցուն Քրիստոս Բանդեմ Բաղաւազատաւ իւրով Դաւիթ վարդապետիւ (ընդգրծումը մերն է Ա. Ա.), զի Եղիազարու վանաց գրքերն և (40) հին փթեալ գիրք վերատին նստուն նորոգել և կազմել, և զեկեղեցու սաղեբն և զգումբէն վերատին նորոգեաց... թուին ՌՃԻԲ (1673)^{***)}»։

Դաւիթ Բաղիշեցին իր ժամանակի մեծ հեղինակութիւն ունեցող անձնավորութիւններից մեկն է հանդիսացել։ Այդ, ի միջի այլոց, երևում է 1661 թվին Բաղեշի Գումանց Աստվածածնի կոյնող վանքում գրված մի ձեռագրի հիշատակարանից։ Գրիշը առաջնորդ Մեսրոպ վարդապետի հետ միասին, որպես հովանավորող անձնավորութեան, հիշում է նաև Դաւիթ Բաղիշեցուն. «Գրեցաւ... ի կաթողիկոսութեանն սուրբ աթոռոյն էջմիածնայ տէր Յակոբին և ի հայրապետութեանն սուրբ ոսփտին տէր Մեսրոպ րաբունապետին և աշակերտի, Դաւիթ վարդապետին իւրոյ, որ քազում ջանս և սէր ունին հետ մեղաւորիս^{****)}»։

Դաւիթն իր կրթութիւնը, մանկական հասակից, ստացել է Բաղեշի առաջնորդ Մես-

րոպ եպիսկոպոսի մոտ։ Այդ մասին նա հիշում է իր տարեգրութեան մեջ. «Մենալ ի մանկութենէ առ ոտս երջանիկ և երիցս երանեալ հօրն մերոյ Մեսրոպ վարդապետի անյաղթ փիլիսոփայի և քաջ քարտուղարի^{*)}»։ Այս Մեսրոպը Հակոբ Զուգայեցու աշակերտներից էր և Փիլիպոս կաթողիկոսի կողմից Բաղեշի առաջնորդ էր նշանակվել 1638 թվականից։ Նույն Մեսրոպից նա 1641 թվին ստացել է «գաւազան իշխանութեան», այսինքն վարդապետելու, քարոզելու իրավունք։ 1651 թվին Դաւիթը նշանակվում է Բաղեշի խնդրակատար Աստվածածնի կոյնող վանքի վանահայր։ Այս մասին նա իր տարեգրութեան մեջ գրում է. «Թուին ՌՂ (1641 թ.) ընկալայ ի նմանէ (այսինքն Մեսրոպ վարդապետից Ա. Ա.) աստիճան քահանայութեան և յետ 2 (6) ամի գաւազան իշխանութեան, թէպէտ թափուր և տգէտ գորով իմ յուսմանէ։ Թուին ՌՃ (1651 թ.) մղին գանարժան ծառայ խնդրակատար սուրբ Աստվածածնին^{**)}»։

Մեր այս Դաւիթին չափաւոր զփոթել նրա ժամանակակից և Բաղեշում ապրող ու գործող մի այլ Դաւիթ քահանայի հետ, որը դարձյալ Մեսրոպ վարդապետի աշակերտն է եղել։ Վերջինս 1658 թվին Բաղեշում ընդօրինակած մի ձեռագրի հիշատակարանում իր բարեկամական շրջանի մասին գրում է. «Արդ՝ որք ճաշակէք ամենալի սեղանոյս... աստուած ողորմի ասէք ինձ անարժան (Դաւիթ Ա. Ա.) գծողիս և ծնողացն իմոց՝ Սուքիասին և Հոսրիփաշին և իմ սղբարց՝ Բլբուլին, Մովսէսին, Եղեկիէին և նորահաս մանկան իմոյ Ստեփանոսին...^{***)}»։

Բաղիշեցին մահացել է իմում 1673 թվին և թաղվել այնտեղ։

§ 5. Որքան հարուստ ևն Բաղիշեցու անձնավորութեան վերաբերող նյութերը, այնքան կցկտուր են նրա գրական-բանասիրական աշխատութիւններին վերաբերող տեղեկութիւնները։ Նրա գրական աշխատութեան մասին մենք ի վիճակի ենք դատել միայն մեզ հասած այն ձեռագրերից, որոնք ընդօրինակել է ինքը, կամ հանձնարարել է ընդօրինակելու ուրիշներին։

*) ՀՍՍՌ Մատենադարանի ձեռագիր, № 5179 Թ. 242ա, ր։

**) ՀՍՍՌ Մատենադարանի ձեռագիր, № 5732 Թ. 165ա։

***)) Տե՛ս «Գիւմն հայոց պատմութեան» 10-րդ հատոր, Թիֆլիս 1912 թ. (հրատ. Գ. ԲՆ. Աղանեանի), էջ 18։

****) ՀՍՍՌ Մատենադարանի ձեռագիր, № 8079, էջ 354—355։

*) Դաւիթ Բաղիշեցու ծաղկաբաղ տարեգրութիւն, էջ 84 (այստեղ և մյուս բոլոր տեղերում մենք օգտվել ենք հրատարակութեան համար մեր պատրաստած տեքստից և մատնացուց արել նրա էջահամարները)։

**) Դաւիթ Բաղիշեցու ծաղկաբաղ տարեգրութիւն, էջ 84։

***) ՀՍՍՌ Մատենադարան, ձեռագիր № 7270, Թ. 180ա։

Դավիթ Բաղիշեցու ձեռքով գրված և մեզ հասած ամենահին ձեռագիրը—այդ շատ Մատենադարանի № 8692 ձեռագիրն է, որը ընդօրինակել է 1653 թվին: Ձեռագրի մանրանկարչությունը կատարվել է հետագայում: Այս մասին հիշատակարանում կարդում ենք. «Ճանկացող եղեալ [զսա] բարեմիտ քահանայն տէր-Վարդան և ստացաւ զսուրբ քառաչահեան աւետարանս, զոր էր դրեալ թարց նկարագրութեան ձեռամբ Դավիթ վարդապետ Բաղիշեցոյ...»^{*)}:

ՇՄՍԻ Մատենադարանում գտնվում է 1651 թվի ընդօրինակած մի ձեռագիր— № 1752 ձեռագիրը, որի գրիչն է ոմն Դավիթ, որի գիրը շատ նման է Բաղիշեցու գրին: Նրա հիշատակարանում ասված է. «Ձառածեալս մեղօք յիշել ի սրբանուեր յաղօթս ձեր աղաչեմ վասն աստուծոյ զգծողս Դավիթս ի տէր: Իրեցաւ թուիս հայոց Ռ և Ծ (1651)»^{**)}: Հաստատապես ասել թե սա Բաղիշեցի Դավիթն է, դժվար է: Ի միջի այլոց ՇՄՍԻ Մատենադարանում կան նման կարգի կասկածելի մի քանի այլ ձեռագրեր ևս, որոնց վրա մենք կանգ չենք առնում:

Յոթ տարի հետո, 1660 թվին, Թումա գրիչը Բաղիշեցու պատվերով ընդօրինակել է Հովհան Ոսկեբերանի և Եփրեմ Ասորու Պողոսի տասն և չորս թղթերի մեկնությունը և թողել հետևյալ հիշատակարանը. «Սուրբ Կիրիլ և յովսէփ կամօք ետ գրել զսա (վարդապետն Դավիթ) յարդար վաստակուց իսրոց... ի մեծ թուականս հայոց ՌԾ և Թ (1660) ամին, ի Բաղէշ քաղաքի»^{***)}: Այս ձեռագիրը սկզբում գտնվել է Սեանում, գրանցվել է նրանց № 99-ի տակ^{****)}, իսկ հետո տեղափոխվել ՇՄՍԻ Մատենադարան:

Հաջորդ տարին, 1661 թվին, մի այլ գրիչ, Գրիգոր անունով, Բաղիշեցու համար ընդօրինակել է Եփրեմի՝ Երեմիայի մեկնությունը, գանգատվելով ժամանակի դառնության վրա. «Արդ՝ գրեցաւ սուրբ տառս, որ է մեկնութիւն Երեմիայի մարգարէին, ի թուին հայոց ՌԾ և Ժ (1661)՝ ձեռամբ... Գրիգոր երիցու, ի դառն և վշտաշատ ժամանակիս, որ նեղիմք ի ձեռս այլազգեաց և հարկապահանջութեան նոցա»^{****)}: Այս ձեռագիրը

գտնվում է ՇՄՍԻ Մատենադարանում:

1664 թվին Բաղիշեցու պատվերով ընդօրինակվել է Գրիգոր Տաթևացու Հօբի մեկնությունը: Ձեռագրի հիշատակարանը գրել է ինքը, Բաղիշեցին^{*)}: Այս ձեռագիրը ևս ՇՄՍԻ Մատենադարանի սեփականություն է հանդիսանում:

Դավիթ Բաղիշեցու անվան հետ կապվում է իմ անապատում երբեմնի գտնված մի հարանց վարք, որն ունի Դավիթի փոքրիկ հիշատակագրությունը՝ իրեն, Վարդան Բաղիշեցու (տաղասացի) և Մեսրոպ վարդապետի (իր ուսուցչի) հետ իմ անապատ ուխտի գալու և մի շարք նվերներ վանքին տալու մասին: Այս ձեռագիրը, դժբախտաբար, առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ տաճկական վայրագությունների շրջանում կորել է:

Եվ վերջապես, 1669 թվին Բաղիշեցին ընդօրինակել է տվել Իգնատիոսի կողմից Ղուկասի և Մատթեոսի ավետարանների մեկնությունը: Այս մասին նա գրել է. «Վարդապետն Իգնատիոս մեկնեալ [էր] զաստուածնկալ սուրբ աւետարանս Ղուկասու... և ես հէգս և թշուառական և թափուրս յամենայն գործոց բարեաց, տրուպ Դավիթ քանասէր... ցանկացայ սմա... և յանկեալ աւարտեցաք ի թուաբանութեանս Յաքեթական տոմարի Ռ և Ծ և ԸԺ աներորդի...»^{**)}: Այս ձեռագիրը Բաղիշեցու վերջին ձեռագիրն է հանդիսացել: Այդ երևում է նույն ձեռագրում Մեսրոպ վարդապետի թողած մի հիշատակարանից, ուր կարդում ենք. «Ես Բաղէշու քաղաքի վերատեսուղ տառապեալ տրուպ Մեսրոպ վարդապետս ի թուին ՌԾԻԲ (1673) եկի ի ծովաշուրջ անապատն լմայ հանդերձ հոգեւոր որդւոք իմովք, Դավիթ վարդապետեան և Աւետիք քանասէրիւ, Դավիթ վարդապետն վախճանեաց զկեանս իւր... և մարմինն եղեալ եղև ընդ Հովանեաւ սուրբ Գևորգայ զօրավարին...»^{***)}: Ուրեմն, Դավիթ Բաղիշեցին Մեսրոպ վարդապետի հետ միասին ուխտի է եկել իմ, այստեղ էլ մահացել ու թաղվել:

Որ իրոք, Դավիթ Բաղիշեցին մահացել է իմում, այդ երևում է նաև իմում Դավիթի գերեզմանի վրա գրված տապանաքարից, ուր կարելի էր կարդալ. «Կանգնեցաւ սուրբ խաչս բարեխոս առ Աստուած. Բաղիշեցի Դավիթ վարդապետին, և ամենայն աշխատողացն. յիշեցէք ի Քրիստոս. թուին ՌԾԻԲ

*) ՇՄՍԻ Մատենադարան, ձեռագիր № 8692, Բ. 310բ:

**) ՇՄՍԻ Մատենադարան, ձեռագիր № 1752, Բ. 98բ:

***) ՇՄՍԻ Մատենադարան, ձեռագիր № 4109, էջ 700:

****) Ն. Մառ, Ճուրակ համառոտ ձեռագրաց վաճառք Սեանայ, Մոսկվա, 1892 թ., էջ 45:

*****) ՇՄՍԻ Մատենադարան № 5179, Բ. 242ա:

*) ՇՄՍԻ Մատենադարան № 5732, Բ. 165ա:

**) ՇՄՍԻ Մատենադարան, ձեռագիր № 5166 Բ. 503ա:

***) Նույն, Բ. 185ա:

(1673)*)։ Այս ձեռագիրը սկզբում գտնվել է Լիմ անապատում, քսկ հետո, առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ մի շարք ձեռագրերի հետ տեղափոխվել է էջմիածին և այժմ ՀՍՍՌ Մատենադարանի անփականությունն է։

Բացի վերև հիշված ձեռագրից և տարեգրությունից, անկասկած, Դավիթ Բաղիշեցին ունեցել է ինքնուրույն աշխատություններ, որոնք մեզ չեն հասել։ Այդ երևում է Բաղիշեցու ժամանակակիցների կողմից նրան տրված այն մականուններից, որոնց հաճախ հանդիպում ենք մենք. «քաջ փիլիսոփա», «անյաղթ իմաստուն», «մեկնող ամենայն խորածով գրող» և այլն։ Դավիթն ունեցել է բանասիրական-մեկնողական կարգի ուրիշ աշխատություններ, որոնք և հիմք են տվել ժամանակակիցներին նման էպիտետներ գործածել։

§6. Դավիթ Բաղիշեցու «Մաղկաքաղ տարեգրությունը», որի մասին մենք ցանկանում ենք խոսել, մատենագրական ինչ որ նորություն չի հանդիսանում։ Նա հայտնի է հայագիտական նեղ շրջանակում։ Նրանից առաջին անգամ, ձեռնարկ տալի չափ մի փոքրիկ հատված, առանց կոմենտարիայի, բերել է Ղ. Վ. Փիրղալեմյանն իր «Նոտարք Հայոց»-ում**): Այնուհետև Բաղիշեցու պատմությանն անդրադարձել է Հ. Թոփչյանը 1898 թ. իր կազմած խաչիկ Վ. Դադյանի ձեռագրաց ցուցակում՝ տարեգրության իրեն հայտնի ընդօրինակությունը նկարագրելիս***): Նա ևս Բաղիշեցու տարեգրությունից բերել է մի քանի փոքրիկ հատվածներ և առաջ քաշել այդ երկի հրատարակության

անհրաժեշտությունը։ Նույն թվին «Արարատ» ամսագրում Կիլիկեցի ստորագրությամբ, (հավանական է նույն Թոփչյանը լինի) լույս է տեսել Դավիթ Բաղիշեցու մասին մի փոքրիկ հոդված և նորից շեշտվել նրա տարեգրության կարևորությունը*)։ Բաղիշեցու տարեգրության մասին մի քանի տող տեղեկություն է տվել Ղ. Ալիշանը իր «Հայապատում» աշխատության մեջ, Սակայն նա, ըստ երևույթին, տարեգրությունն անձամբ չի տեսել, ուստի և սխալմամբ ենթադրում է, որ Բաղիշեցու տարեգրությունը սկսված պիտի լինի «արաբացուց աշխարհակալութեան սկզբէն»**), այն ինչ նա սկսվում է ավելի հին շրջանից։ Եվ վերջապես, 1912 թվին Կ. քհն. Աղանյանցն իր «Դիւան հայոց»-ի 10-րդ հատորում, որը նվիրված է մանր մատենագրներին, կանգ է առել Բաղիշեցու տարեգրության վրա և Փիրղալեմյանից առնելով մի քանի հատված, որպես նմուշ, հրատարակել***): Հայագիտներից վերջին անգամ, Բաղիշեցու տարեգրության վրա կանգ է առել մեծանուն գիտնական Հ. Աճառյանը՝ իր «Հայոց անձնանունների բառարան»-ի երկրորդ հատորում և նորից շեշտել նրա հրատարակության անհրաժեշտությունը****): Սակայն Թոփչյանի, Աղանյանցի և Աճառյանի հայտնած ցանկությունները մնացել են լուկ ցանկություն։

(Շարունակելի)

*) Կիլիկեցի, Դավիթ Բաղիշեցի (տես «Արարատ» 1898 թ., էջ 120—124)։

**) Ղ. Ալիշան, «Հայապատում», Վենետիկ 1901 էջ 129։

***) Դիւան հայոց պատմութեան, 10-րդ հատոր, էջ 40—56։

****) Հ. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, Բ հատոր, Երևան 1944 թ., էջ 57—58։

*) Դիւան հայոց պատմութեան, գիրք Ժ, էջ 56։

**) Փիրղալեմյան, Նոտարք Հայոց, Կ. Պոլիս 1868 թ., էջ 56, 122—23, 148, 210։

***) Հ. Թոփչյան, Ցուցակ ձեռագրաց Դադյան խաչիկ վարդապետի, Վաղ-պատ 1898 թ., էջ 69—69։

ԵՐԿԱՆԻ ԵՍԶԱԶԻՉ

ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՋՅԱՆ, ՄԿՐՏԻՉ ՍԱՆՍՈՐՅԱՆ, ԼԵՎՈՆ ՏԻԳՐԱՆՅԱՆ

Ա

Արապետ Եզյանի ընտանիքը, վաղուց Հաշտարխանից տեղափոխված չինեղով, վերաբնակություն էր հաստատել Մոսկվայում: 1859 թվին այդ ընտանիքը բաղկացած էր մորից, ծերացած մորաքրոջից, երկու եղբայրներից՝ Կարապետ և Հովհաննես և երկու քույրերից՝ Մարիամ ու Աննա:

Հարությունի որդի Կարապետն ուսանել է Հազարյան ճեմարանում, որտեղ և գիմնազիական միջնակարգ ուսման դասընթացն ավարտելուց հետո (1850-1851 թ.), իր համար որպես մասնագիտություն ընտրելով արևելագիտություն՝ հատկապես հայոց լեզուն, մտել է նույն ճեմարանի Արևելյան լեզվաց «Լիկեոնական» կոչված մասնագիտական դասարանը:

Հաջողությամբ ավարտելով Լիկեոնական դասընթացը (1852-1853 թ.), նա փոխադրվում է Պետերբուրգ և կանդիդատության քննություն բռնում համալսարանի արևելյան բաժնում, ուր հայոց լեզվի պրոֆեսորն էր հաշտարխանցի Մկրտիչ Բերդյանը: Այնուհետև նա պատրաստվում է մագիստրոսության քննության, որի համար գրում է «Հին Հայաստանի ներքին կենցաղը» խորագրով գիտական շարադրությունը (Внутренний быт-превней Армении): Չնայած այդ աշխատությունը բուն աղբյուրներից քաղված գույտ գիտական աշխատություն չէր, այլ համարյա ամբողջապես փոխառված էր Ինճիճյանի հայտնի «Հնագիտություն» գրքից, քայց և այնպես նա հաջողությամբ պաշտպանում և արժանանում է ռեկեկյան լեզուաց մագիստրոս-ի կոչման (1860 թ.):

Նա մտադիր էր Մկրտիչ Բերդյանից հետո՝ նրա տեղը համալսարանի արևելյան բաժնում ինքը գրավել, ուստի երբ 1860 թվին ադրեանկոս Բերդյանը ծերության պատճառով հրաժարվում է պաշտոնից, նա իսկույն

շտապում է խնդրամատուց լինել համալսարանի ֆակուլտետին, որպեսզի իրեն հանձնեն նրա պաշտոնը:

Այդ պաշտոնին տիրանալու համար նրան մրցակից էր հանդիսանում Ստավրոպոլի Պատկանյան Տ. Պետրոս քահանայի որդի, Հարություն վարդապետ Ալամդարյանի թոռ Զեյնալաբ Պատկանյանը, որը 1857 թվին Պետերբուրգի Մանկավարժական ինստիտուտի պատմական գիտությունների բաժինը ավարտելուց և ապա երկու տարի էլ Թիֆլիսում ուսուցչի պաշտոն վարելուց հետո, 1859 թվից ընգմիշտ փոխադրվել էր Պետերբուրգ ու իրեն նվիրել պատմության ու լեզվագիտության ուսումնասիրման գործին:

Իրավունքի տեսակետից առաջնությունը կամ առավելությունը պատկանում էր Եզյանին, որովհետև նա թե՛ կանդիդատի և թե՛ մագիստրոսի կոչում ուներ, մինչդեռ Պատկանյանը նույնիսկ կանդիդատի կոչում էլ չուներ. նրա թեկնածվության փոքր տարիք էր նաև Ազգային Լուսավորության նախարարությունն՝ ի դեմս Հովհաննես Դեյլանյանի, որն այդ ժամանակ Ս. Պետերբուրգի ուսումնական շրջանի հոգաբարձուն էր: Սակայն ընտրության իրավունքը պատկանում էր ֆակուլտետին, որը դիմելով Մկրտիչ Էմինին և նրա կարծիքը հարցնելով երկու մրցակից թեկնածուների արժանավորության մասին, նպատաւոր վարժիք էր ստացել հօգուտ Պատկանյանի: Այսպիսով ընտրվում է Պատկանյանը:

Կորցնելով այդ պաշտոնին տիրանալու հույսը և յուր մասնագիտության համալսարանի մի ուրիշ պաշտոն էլ չգտնելով, նա դառնում է աստիճանավոր, առաջին հերթին ծառայության մտնելով Ներքին Դոժոց նախարարության դեպարտամենտներից մեկը:

1860 թվին նա բաց է անում մի մասնա-

վոր պանսիոն, հատկապես գիմնազիաներն ավարտած հայ երիտասարդների համար. որպեսզի նրանք այդտեղ պատրաստվելով հնարավորութուն ունենան համալսարան մտնելու, քանի որ այդ ժամանակները գիմնազիաներն ավարտողները տալիս էին արտոնություն շունեին անմիջապես համալսարան մտնելու, այլ պարտավոր էին նախապես դրա համար, սահմանված քննության ենթարկվելու. համալսարանում, Դրա համար նա վարձում է մի բնակարան և իր ընտանիքը փոխադրում Պետերբուրգ. այստեղ էր նաև նրա եղբայրը, որը 1859—1860 թվին նույնպես ավարտած լինելով Լազարյան ճեմարանի միջնակարգ դասընթացը, մտել էր համալսարանի բժշկական բաժինը: Հետագայում նա ավարտելով բժշկական է դառնում: Եզյանի պանսիոնում հավաքվում են մոտավորապես 10—12 աշակերտ, որոնցից յուրաքանչյուրը վճարում էր նրան տարեկան 800 ռուբլի, որպես ուսման, բնակարանի և սննդի ծախք. աշակերտները նրա մոտ ապրում էին շատ լավ. թե բնակարանը, թե նիստ ու կացն. թե սնունդը և թե նրանց հետ վարվելու ընտանեկան ու սիրալիր ձևը գոհացուցիչ էին, և այդպես էլ շարունակվեցին մինչև վերջը: Այդ պանսիոնում են գտնվել երևանցի հայտնի փաստաբան Ռուբեն Զալալյանը, «Փորձ»-ի խմբագիր Աբգար Հովհաննիսյանը, Երևանի քաղաքային բժիշկ Լևոն Տիգրանյանը, հաշտարխանի երկու եղբայրներ՝ Մկրտիչ և Կարապետ Էդիլյանները, մոզդոկցի Միքայիլ Բուրջալյանը, պետերբուրգցի Գրիգոր Բուդաղյանը, մոսկվացի երկու եղբայրներ՝ Մեհրուբան և Արշակ Խալաթյանները և ուրիշներ:

Դասատվությունը կանոնավոր էր. ինքն Եզյանը դասավանդում էր պատմություն և աշխարհագրություն. մյուս առարկաների համար հրավիրվել էին մասնագետ ուսուցիչներ: Հսկողությունն աշակուղջ էր և կատարվում էր իր՝ Եզյանի, նրա ընտանիքի անդամների և երկու առանձին վերակացուների միջոցով, որոնցից մեկը գերմանացի Օտտենն էր, որ տիրապետում էր նաև ֆրանսերեն լեզվին, իսկ մյուսը համալսարանի վերջին կուրսի ուսանող վաղամեծ Մարտիրոս Սիմոնյանը. (հետագայում լավահամբավ ուսուցիչ ներսեսյան դպրոցում և Գիվորգյան ճեմարանում): Բայց ամենալավ հսկողներն էին Եզյանի մայրը (Մամինկեն) և քույրը՝ Աննան, որոնք իրենց հարազատների պես սիրում էին աշակերտներին ու փոխադարձաբար սիրվում նրանցից:

Եզյանը շատ հմուտ մանկավարժ և վարպետ ուսուցիչ էր. Բժ. Լևոն Տիգրանյանը,

որը ինն տարեկան հասակում թիֆլիս տեղափոխվելով և այդտեղ 6—7 տարի մասնավոր պանսիոններում, զանազան դպրոցներում և այլ մասնավոր՝ հայ, ռուս ու ֆրանսիացի ուսուցիչների և վարժուհիների ձեռքի տակ սովորելուց հետո, 16 տարեկան հասակում, համարյա բոլորովին տգետ, եկել էր Պետերբուրգ և իր քեռու՝ Մկրտիչ Սանասարյանի միջոցով 1859 թվին, նախքան պանսիոնի բացումը, տեղավորվել Եզյանի մոտ ուսման համար՝ տարեկան 1200 ռ. վճարով, նրա դասավանդության մասին իր ճշիշատակարանք-ում պատմում է հետևյալը. «Պետերբուրգում երկու շաբաթ մնացի քեռու մոտ, որ ապրիլի 25-ին 1859 թ. տվեց ինձ Կարապետ Եզյանի մոտ սովորելու. դա այդ միջոցին մագիստրոսի քննություն էր տվել և պատրաստում էր յուր դիսերտացիան և դարձավ մագիստր արևելյան լեզվաց գիտություն... Եզյանը շատ վարպետ մարդ էր կրթության գործում: Նա ինձ հետ վարվեց շատ մեղմ, ընկերաբար, որպես սիրող մեծ եղբայր. ամեն օր երեկոյան դնում էինք զբոսնելու և այդ միջոցին ինձ ամեն բան ցույց էր տալիս, բացատրում էր, (սովորատական ձև), աշխատում էր հաղուցանել իմ մեջ հետաքրքրություն գիտությանց վերաբերմամբ և ընտելացնել աշխատասիրության. երկու շաբաթվա ընթացքում ինձ այնպես ողորցեց, որ ես սկսեցի մեծ ջանքով պարապել և աշխատել սովորեցրեց բառարան (ռուս-հայ) գործածելու: Երբ սկսեցի հին պատմություն սովորելը, նա առաջին դասս (բարեկրնացիք) հարցնելիս տեսավ, որ լավ եմ պատմում և հասկացավ, որ անգիր եմ սովորել: Այն ժամանակ բացատրեց, որ չպետք է անգիր սովորել, այլ պատմել: Այդ առաջին անգամն էր կյանքումս, որ ուսանեմ կարդացածս պետք է պատմեի, այն ինչ պատմելու նաև ձեռք չգիտեի: Այդքան էր թիֆլիսից բերած գիտությունս: Եզյանի մոտ հենց սկզբից սկսեցի շատ աշխատել և երբ երեկոյան պահին ինձ տեղում էր ման գալու տանել, ես չէի ուզում ղնալ, ասելով թե ես սովորելու բան ունեմ: Ես ամբողջ օրը պարապում էի և ինքս զարմանում էի, թե ինչ է պատահել ինձ, որ ամեն ինչ ինձ հետաքրքրում է: Իմ մեջ ծագեց ցանկություն Եզյանի նման գիրք կարդալ և առաջին գիրքը, որ կարդացի, էր Պոլ և Վերթինե (հայերեն թարգմանություն), որ կիսատ էի հասկանում և շատ բան Եզյանից հարցնում: Այդ գիրքը ինձ վրա շատ մեծ տպավորություն թողեց. հետո կարդացի ուսանեմ լեզվով «Родослов»-ը: Նա կարդում էր ինձ Լեոմոնտովից. ես շատ

հավանքի ռեկլամ-ն և նա մի օր ասեց, ուզում ես թարգմանիր հայերեն և մենք տպենք, ես կուղղեմ: Այդ այնպես գրգռեց իմ ինքնասիրությունը, որ ես իսկույն համաձայնեցի և սկսեցի: Բայց ինչ թարգմանություն էր, թարգմանելու եղանակը չգիտեի, ռուսերեն կիսատ էի հասկանում և երբեք հայերեն բան գրած չէի: Եղյանն ամեն օր դասին գրածս ուղղում էր, խրախուժում էր, բացատրում էր կանոնները և այլն: Ես ամբողջ «Ռեկլամ»-ն թարգմանեցի և տղի պես կաշում էի Եղյանի յախից, թե հիմա պետք է տպել տալ: Նա ժպտալով խոստանում էր, բայց ես չէի հասկանում, որ այդ թարգմանությունը տպելու համար չէր, այլ ռուսերեն հասկանալու և սովորելու համար: Նույն կերպ վարվեց ինձ հետ ֆրանսերեն սովորեցնելու համար: Ես նրան անպալման հավատում էի, զարմանում էի նրա համբերության, վարվելու քաղցրության վրա: Նա ամենամեծ վարպետությունները սովորեցրեց ինձ աշխատանքի, և սովորեցրեց հետաքրքրվել, գիտությունով, լեզունեղությամբ և ամեն մի լավ գործով: Նրա հայտնած գաղափարներն ուղիղ, արդար, ազնիվ էին: Նրա խոսքն ինձ համար սուրբ էր:

«1859 թ. հունիսին գնացինք Եղյանի հետ Մոսկվա՝ ներկա լինելու նրա մեծ քրոջ՝ Մարիա Արտեմովնայի հարսանիքին (Բողոքան Վարդամի: Բողոքանովի հետ, որ հայ էր): Այդտեղ ծանոթացա մեր, քույրերի և եղբոր հետ: Նրանք ինձ սիրեցին և ես էլ նրանց սիրեցի: Մենք մի ամիս մնալով Մոսկով, վերադարձանք Պետերբուրգ: Եղյանը սկսեց մտածել պանսիոն բանալու...»: Եղյանը թեև հմուտ մանկավարժ, ուսուցիչ, պանսիոնի լավ կառավարիչ ու բարեխիղճ պետական աստիճանավոր էր, բայց բնավորության այնպիսի գծեր տեսնեի, որոնք նրան ծանր և անբարեհամբուլ էին դարձնում առօրյա կյանքում՝ հասարակության մեջ: Նա փառասեր էր, ինքնահավան, ջողոթնորթություն սիրող, ուրիշի կարծիքի չհանդուրժող, քեն պահող, ազդեցություն ձեռք բերելու, չղարկատուներին փրեն հպակականեցնելու ձգտում ունեցող, սրանք բնավորության գծեր ու հատկություններ էին, որոնք նրան հին քրմերին էին նմանեցնում, ուստի և նա ժամանակի հայ ինտելիգենտ դասի կողմից ճշգրտման արժանի է կնքված եղել ու ճշգրտման արժանի էլ: Որքան մեղ հայտնի է այդ հորջորջումը առաջին անգամ Եղյանին հատկացրել է Գրիգոր Արծրունին՝ լուր «Մշակ»-ում: Այս բոլորի հետ միասին՝ հակայն նա մյուս բարձր դիրք ունեցող հայ աստիճանավորներից տարբերվել է մի կողմից:

Նա ներքին Գործեր նախարարությունից ծառայության փոխադրվելով Ազգային Լուսավորության նախարարության և այդտեղ հետզհետե առաջ զնալով ու դրավելով Դպրոցական գործերի դեպարտամենտի փոխվերատեսչի բարձր պաշտոնը (Винедиректор департамента Министерства Народного Просвещения), որը նրան աչքի ընկնող դիրք ու կացություն էր ընծայում, մյուսների նման չի խզում իր հարաբերությունները հայ հասարակության հետ, այլ ընդհակառակ է՝ ավելի ամրացնում է այդ հարաբերությունները, մշտական ու հարատև գործակցություն և մասնակցություն ցույց տալով հայկական բոլոր ազգային կուլտուրական ձեռնարկումներին:

Ամեն մի հայ անխտիր մուտք է ունեցել նրա բնակարանը և մինչև իսկ նրա պաշտոնատեղում ունեցած առանձնասենյակը, խոսել նրա հետ հայերեն լեզվով, առանց թաքցնելու իր կարիքները հայտնել նրան. և եթե փնդողով հավաստիքներ է մատուցել նրան իր իսկական հայ լինելու, հայ կուլտուրական կյանքին ծառայելու կամ հետադաշում այդպիսի գործի պետք զալում, Եղյանն աջակցել է նրան թե իր խորհուրդներով, թե իր պաշտոնի հետ կապված նպաստավորումներով և թե ճեկեղեցական խորհուրդի տրամադրության տակ գտնված գումարներից օժանդակություն ցույց տալով, թողնել նշանակելով. նա ճեկեղեցական խորհուրդի ազդեցիկ անդամը և հետո էլ նախագահն է եղել երկար ժամանակ:

Մայրաքաղաքի ուսանողներից շատերն են վայելել նրա աջակցությունը բարձրագույն դպրոցներ մտնելուց, շատերն են ազատ եղ ու մուտք ունեցել նրա բնակարանը, վայելել նրա ընտանիքի սիրալիր հյուրասիրությունը, շատերն են պարբերաբար հրավեր ստացել մասնակցելու նրա շաբաթական «Ժողովրդական»-ին, ուր շահեկան զրույցներ ու մտքերի փոխանակություններ էին կատարվում և ուր նրանք որոշ ուղղություն էին ստանում ազգային կուլտուրական խնդիրների շուրջը ու պատրաստություն ձեռք բերում իրենց ապագա ազգային գործունեության համար:

Այդ բոլորի հետևանքով հասկանալի պիտի լինի, թե ինչու Եղյանի անունն ու հռչակը իր ժամանակ այնքան տարածված են եղել հայերի մեջ, հայ աշխարհում, թե ինչու նա դարձած է եղել մի կենտրոնական անձն, որին դիմել են ամենքը, ե՛վ էջմիածինը, ե՛վ հայ ազգային գործի գլուխ կանգնած մարմինները, ե՛վ հայ մասնավոր անհատները, որոնք ի վիճակի են եղել և կամեցել են ազգի կուլտուրական գործի համար մի բան ա-

նեւ: Նրա խորհուրդներով և բարոյական տգործնական աշակցութեամբ է գրվել Սանասարյանի կտակը, հիմնարկվել Սանասարյան դպրոցը Կարինում, հաստատվել Նոր-Նախիջևանի ու Բեսարաբիայի թեմական դպրանոցի կայսերահաստատ հիմնական կանոնները, Նոր Նախիջևանի ձեկեղեցական հոգաբարձութիւնը և այլն:

Լեւոն Տիգրանյանի ասելով՝ Եզյանը մի բարի, աշխատասեր մարդ է եղել, յուր մասին մեծ կարծիք չի ունեցել և բնավորութեան վերահիշյալ վատթար գծերը կամ բոլորովին չեն արտահայտվել նրա մեջ, կամ արտահայտվել են այնքան մեղմ եղանակով, որ համարյա թե նկատելի չեն եղել, բայց հասակն առնելու և ծառայութեան աստիճանի հետզհետե բարձրանալու հետ միասին վատթար գծերն էլ զարգացել և հետագայում արտահայտվել են զորեղապես: Օրինակ նա չէր կարող լսել ու տանել հակառակ կարծիքներ. նա այդպիսի կարծիքներ հայտնողների համար ունէր մի բառ, որ հաճախ և համարյա միշտ գործ էր ածում— «հիմար», որի ր տառն արտասանում էր ղ տառի հնչյունով և ծոր տալով «հիմաղղ» կամ ուսերեն «դուղղակ»: Ուսանողների մի մասն անհանդուրժելի համարելով նրա բնավորութեան այդ և դրա նման գծերը, հեռու էր պահում իրեն նրանից, չընդունելով նրա հրավերը և շայցելելով նրա շաբաթական ժողովները, ալիքներն էլ շուտով ճանաչելով նրան, հետզհետե հեռանում էին և մինչև վերջը մնում էին միայն նրանից մի որևէ պատճառով կախում ունեցողները:

Թե որքան ռիսակալ ու քննախնդիր էր նա, Տիգրանյանը, իբրև նրա բնավորութեան այդ գծի ցայտուն օրինակ, իր «Հիշատակարան»-ում մեջ է բերում նրա Պետերբուրգի համալսարանի արևելյան բաժնում հայոց լեզվի ու գրականութեան պրոֆեսոր լինելու ձգտումը և անհաջողութիւնը հայտնի հայագետ Մկրտիչ էմինի պատճառով: Նա այդ հանգամանքը չի մոռանում և 35 տարի անցնելուց հետո, երբ պատեհ առիթը ներկայանում է, միտն է բերում ու վերծիսնդիւր լինում:

Շնորհ եւ 1887 թվի վերջին արտասահմանից եկել էի Պետերբուրգ և Եզյանի հետ խոսում էի Պատկանյանի մասին,— գրում է Տիգրանյանը,— Եզյանը պատմեց ինձ հետեւյալը. «Մի»-տղ է, որ ես էի ուզում պրոֆեսոր դառնալ և պրոֆեսորութիւնը տվեցին Պատկանյանին: Այդ էմինն արեց: Մի քանի ժամանակ սրանից առաջ էմինը Պատկանյանին նամակ էր գրել, խնդրելով որ նա

առաջարկի ֆակուլտետին տալ իրեն դոկտորութեան դիպլոմ (Honoris Causa) : Պատկանյանն եկավ ինձ մոտ, բերեց էմինի նամակը և ասաց. «Եմինից այսպիսի նամակ եմ ստացել: «Ինչ է կամենում այդ էմինը, նա «մի» աշխատութեան համար պետք է առաջարկել ֆակուլտետին պատվո դոքտորի դիպլոմ տալ և վերջապես նա սաստիկ ծերացել է, այսօր թե վաղը պետք է մեռնի, ուղիղն ասած չգիտեմ, թե ինչ պատասխանեմ: Եզյանը պատասխանում է, թե էմինի նամակն փրեն տա և նա կգրի, բոլ բան է: Պատկանյանը տալիս է նամակը: Եզյանը ասեց ինձ. «Ահա ժամանակն անկել էր էմինից ոխ հանելու: Ես գրեցի Պատկանյանի կողմից մի այնպիսի նամակ, որ էմինի շիգարդ դադեց. տվեցի Պատկանյանին ստորագրելու և ինքս տվեցի փոստը, որ մի գուցե Պատկանյանը կարդա և չուղարկի: Ես ի հարկե բացասեցի էմինի փնդիւրը, ասելով, թե, պ. էմին, Զեր ո՞ր աշխատութեան համար եք կամենում այդ դիպլոմն ստանալ առանց քննութեան, Դուք այնպիսի աշխատանք չունեք և այլն. շատ քաղաքավարի, բայց կծու նամակ էր: Եթե էմինը իմ վրա ցույց տված լիներ պրոֆեսորութեան համար, ես նրա հետ շատ ավելի լավ կվարվեի և ամեն մի շոց գործ կղնեի, որ այդ դիպլոմը նրան տան, ինչ բան է մի թղթի կտոր տալը էմինին»:

Տիգրանյանն Եզյանին, իբրև չառ և վոնասակար հակումներ ունեցող անձի, ավելի ցայտուն անդանակով բնորոշելու ու բնութագրելու համար, մեջ է բերում նրա կյանքից նաև մի անկուսեղ ղեպը, որտեղ սակայն այնքան վրդովեցուցիչ ու այնքան զարհուրելի են, որ մենք դժվարանում ենք հավատալ, թե դրանք կատարված լինեն Եզյանի պես մարդու ձեռքով, ուստի այդ ղեպերը մեջ ենք բերում վերապահութեամբ: Պարտք ենք համարում այստեղ նկատել և այն, որ բժ. Լեւոն Տիգրանյանը, ինչպես երևում է նրա մեր քանիցս հիշած «Հիշատակարան»-ից, իր կյանքում, սկսած 1859 թվից, երբ առաջին անգամ տաման համար տեղափոխվել էր Եզյանի մոտ, և մինչև յուր քեռու՝ Մկրտիչ Սանասարյանի մահը (1890 թ. 5 մարտի), այսինքն ամբողջ 41 տարի, ստիպված լինելով քեռու պատճառով կապված մնալ Եզյանի հետ, այնքան և այնպես էր տանջվել ու չարչարվել նրա ձեռքից, որ այլևս չհամբերելով, յուր աշակերտութեան օրերին դաշույնի չափ դանակը ձեռքին մի գիշեր մտել էր ննջադաճը՝ նրան

սպանելու նպատակով. բայց Թորք ղանակը բարձրացրել էր, որ հարվածի, իսկույն հիշել էր նրա մորը, իր շատ սիրած Մամին-կին. ձեռքը թուլացել էր և թողել Բեռացել էր ասելով. «Շուն ես, շուն էլ մնա աշխարհիս Կրեմլին»։ Եվ այդ բոլոր տանջանքները հետևանք էին նրան, որ նա ունեւոր, բարեգործ Սանասարյանի քրոջ որդին էր, քեռու մեծ կարողության ապագա ժառանգը, որին իբրև թե Եզյանը կամեցել էր ատելի դարձնելով հեռացնել քեռուց, որպեսզի ճանապարհ հարթած լինի Սանասարյանի կարողությունն իր ձեռքն առնելու և գործադրելու իր ուղածի պես։ Այսպիսի հանգամանքներում բնական է կարծել, տղա ատելության մարտնչված Տիգրանյանը կարող էր, չենք ասում ստել, այլ շափաղանցրած լինել նրա ասածները և նրա բնավորության հոռի կողմերը։

«Եզյանի մասին, — ասում է Տիգրանյանը, մոռացա հենց սկզբում մի հետաքրքիր բան պատմել։ Երբ ես մտա Եզյանի պանսիոնը, մեք բանաստեղծ Միքայել Նալբանդյանն Եզյանի հետ դուստ էր։ Երբ նրան բանտարկեցին, Եզյանը հաճախ քնում էր բանտը, նրան տեսնելու։ Երբ վերջին անգամ բանտում խոսեցրել էին Նալբանդյանին, նրան հայտնել էին նրա այնպիսի գաղտնիքները, որ նա ակամա ապշած մնալով ասել էր. «Այդ բոլորն աղբիւր է, բայց ես ոչ ոքի այդ գործերի մասին չեմ հայտնել, դուք ո՞րտեղից գիտեք»։ Այդ ժամանակ «Երբորդ աղելենիումն» էլ կային ազատամիտ մարդիկ, որոնք ծածկաբար ասել էին Նալբանդյանին, որ նրա սրտակից բարեկամ Եզյանն է այդ «դանոսն» արել»։ Եզյանն այդ ժամանակները դեռ ծառայում էր Ներքին Գործոց նախարարությունում։

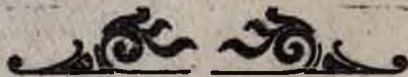
«Երբ Նալբանդյանին բանտից արձակեցին (շաբաթ օր էր), կիրակի օրը նա ըստ սովորության եկավ եկեղեցի։ Երբ եկեղեցուց հետո, բակումն Եզյանն ինձ հետ միասին մոտեցավ Նալբանդյանին բարեկամ, նալ-

բանդյանը կատաղաբար նրա վրա նայելով, մի քանիսի և իմ առջ ասեց Եզյանին. «ԱՆ ԵՅ ՍՈՂԵՆ, շանաղբ, ամոթ է քեզ հետ ծանոթ լինել, անպիտան լրտես»։ Նա այդ գործի վրա իմ պատմած մանրամասնությունները լսեցի Մովսես Բուդաղյանի մոտ, երբ ես գնացել էի այնտեղ. խոսակցությունը Բուդաղյանի և Նալբանդյանի մեջ էր։ Դրանից հետո Եզյանը և Նալբանդյանը, ի հարկե, այլևս ծանոթներ չէին։ Մի օր էլ Եզյանը խոսելով Սանասարյանի հետ, իմ առջև արդարանում էր այդ գործում»։

«Մի այլ հետաքրքիր բան Եզյանի մասին, — գրում է Տիգրանյանը. — Գևորգ կաթողիկոսն աշխատում էր վիճակավոր եպիսկոպոսների մի քանի իրավունքները իր ձեռքն գցել, որոնք իսկապես պատկանում են կաթողիկոսին։ Կաթողիկոսը գրագրություն ուներ Ներքին Գործոց նախարարի հետ այդ իրավունքների մասին։

«Այդ ժամանակ աշտարակցի Վեհապետյան Գևորգ արքեպիսկոպոսը Հաշտարխանի առաջնորդ էր և Գևորգ կաթողիկոսի հետ կաթողիկոսության կանդիտատ էր (եղել), ուրեմն պետք է կաթողիկոսին հակառակ լինեք։ Եզյանը գրում է Վեհապետյանին նամակ և հայտնում, որ կաթողիկոսը կամենում է նրա առաջնորդական իրավունքները տեփականացնել և փորձարդ է տալիս հակառակել կաթողիկոսին։ Ուղարկում է իւրեղիրքի սեագրությունը, որ Վեհապետյանն արտագրել տա, ստորագրե և ուղարկե նախարարի հասցեով։ Այդ միջոցին Պերճ Պողոսյանը այդտեղ է լինում։ Եպիսկոպոսը կանչում է Պերճին և ասում. «Պերճ, մի տես Եզյանը ի՞նչ է գրում, ես բան չեմ հասկանում»։ Պերճը կարդում է և հասկանում։ Եպիսկոպոսն ասում է. «Քավ լիցի, ես այդպիսի գանգատ չեմ տա կաթողիկոսի վրա։ Եզյանի ցանկությունն էր, Կրեմլի, մի խաչ ստանալ, կամ տեղը չաղացնել»։

(Շարունակելի)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ԳՐՈՂՆԵՐԻ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ

1946 թվի սեպտեմբերի 25-ին, Սպենդիարովի անվան Լենինի շքանշանակիր օպերայի և բալետի Պետական թատրոնում բացվեց Հայաստանի Սովետական գրողների երկրորդ համագումարը:

Համագումարին մասնակցում էին 58 պատգամավոր վճռական ձայնի իրավունքով: Սովետական Միության Գրողների վարչությանից՝ Միության քարտուղար, ակնավոր գրող ընկ. Նիկոլայ Տիխոնովի գլխավորությամբ համագումարին, որպես հյուրեր, մասնակցում էին արձակագիր Սերգեյ Բորոդինը, բանաստեղծ Սերգեյ Շերվինսկին, բանաստեղծուհիներ Վերա Չվյագինսկան, Մարիա Պետրովիխը, քննադատ և «Դրուժբա նարոդով» ամսանախյի խմբագիր Արկադի Դեկը, թատերագիր քննադատ Յոան Ալթմանը, Սովետական Գրողների Միության վարչության ազգային գրականությանընկերության ընկ. Սեմյոն Եվզենկո, «Լիտ. գաղետա»-ից՝ Պիլսոնը, էստոնիայից՝ Գրողների Միության նախագահի տեղակալ, բանաստեղծ Մարի Ռաուդը, Լենինգրադից՝ բանաստեղծներ Անատոլի Չևիլիսինը, Վադիմ Շեֆերը և գրականագետ, ֆիլոլոգիական գիտությունների թեկնածու Կամար Գրիգորյանը, Վրաստանից՝ ակնավոր գրամատուղ, ՍՍՌԲ Գերագույն Սովետի դեպուտատ Շալվա Դադիանին, ակադեմիկոս, Ստալինյան մրցանակի լաուրեատ Դեոդոր Լեոնիձե, վիպասան Կոնստանտին Դամասիսուրդիան, բանաստեղծ Ալիո Մաշադիլին, Վրաստանի Գրողների Միության Հայկական սեկցիայից՝ բանաստեղծ Ռուբեն Աղաբաբը, արձակագիր Մերուն Թորգոմյանը, Բենիկ Սեյրանյանը, Մարո Զուրաբյանը, Մկրտիչ Ասլանյանը, Վահան Ասրյանը, Վարդան Սիմոնյանը, գրամատուղ-թարգմանիչ Սուրեն Ավչյանը, քննադատ Միհրան Քրաջյանը, Ադրբեջանից՝ բանաստեղծներ Վարսենիկ Աղասյանը, Համո Սահյանը, Սամվել Գրի-

գորյանը, Դանիել Գրիգորյանը, արձակագիր Մարգար Դավթյանը, գրամատուղ Արշավիր Դարբին: Արտասահմանի հայ առաջադեմ գրողներ ու գրականագետներ՝ Ամերիկայից՝ բանաստեղծ Կարապետ Սյուտալը, Իրանից՝ «Վերածնունդ» թերթի խմբագիր Հայկ Գարադաշը, բանասեր-քննադատ Արամ Նրեմյանը, բանաստեղծ Հովհաննես Դուխասյանը, Բելգրադից՝ բանաստեղծ Վահե Վահյանը, «Ժողովուրդի ձայն» թերթի խմբագիր, հրապարակախոս և գրական քննադատ Հովհաննես Աղբաշյանը, Կիպրոսից՝ բանաստեղծ Սմբատ Տիրունյանը, Ֆրանսիայից՝ բանաստեղծ և Օմար-Խայամի լավագույն թարգմանիչ Արամ Զարգը, արձակագիր Զարեհ Որբունին, վիպասան Լևոն Մեսրոպը:

Ամբողջ դահլիճի բուռն օվացիայի տակ համագումարը պատվավոր նախագահության մեջ ընտրեց Համկ(բ)Պ Կենտկոմի Բաղբյուրոյի կազմը՝ մեծ Ստալինի գլխավորությամբ, ինչպես նաև ընկ. Գր. Հարությունյանին:

Համագումարում գործարար նախագահության մեջ ընտրվեցին ընկ. ընկ. Զ. Իրվորյանը, Ավ. Իսահակյանը, Ն. Տիխոնովը, Ս. Կարապետյանը, Դ. Դեմիրճյանը, Ստ. Զորյանը, Ն. Զարյանը, Արագին, Գ. Սարյանը, Հր. Գրիգորյանը, Գ. Բորյանը, Շ. Դադիանին, Սիրասը, Գ. Լեոնիձեն, Գ. Լևոնյանը, Կ. Սիտալը, Ա. Զարգը, Լ. Մեսրոպը, Խ. Մարգարյանը, Զ. Որբունին, Վ. Վահյանը, Հ. Աղբաշյանը, Մ. Ռաուդը, Ա. Չևիլիսինը, Ս. Տիրունյանը, Հ. Գարադաշը, Ա. Նրեմյանը և ուրիշներ:

Համագումարը բաց արեց Հայաստանի Սովետական Գրողների Միության նախագահության նախագահ, Ստալինյան մրցանակի լաուրեատ, ակադեմիկոս Ավետիք Իսահակյանը, որը սրտագին ողջունելով համագումարի մասնակիցներին, իր ներածական խոսքում նշեց, որ երբ բարրաբա-

Ֆաշիստները հարձակվեցին մեր երկրի վրա, հայ ժողովուրդն անձնվիրաբար կռվեց հայրենիքի թշնամիների դեմ, իսկ նրա գրողները «հրեղեն խոսքերով երգեցին ու փառաբանեցին այն բոլոր վեհ զգացմունքները և բարձր գաղափարները, որոնց սիրուն մեր սքանչելի ռազմիկները գնում էին կռվի դաշտ, թշնամու դեմ մարտնչում և հերոսանում—այսինքն հայրենի հող, լեզու, նույնություն, ընտանիք, մայր, կին, երեխա. Սովետական Միություն. խրախուսում էին նրանց, գովաբանում նրանց սխալի դորձերը և անմահացնում նրանց հերոսական անձնագրհումը: Ապա անդրադարձավ նրան, որ աշխարհում ցրված գաղութահայությունը ևս անմասն չի մնացել Հայրենական պատերազմին. նա «գործով և սրտով մասնակցել է Հայրենական պատերազմին և երազել նրա հաղթանակը»: Այսօր այդ գաղութահայությունը վերադառնում է իր Մայր Հայրենիքը՝ Սովետական Հայաստան. նրանց թիվը հարյուր հազարներ է, միլիոն է, բայց Մայր Հայրենիք վերադարձել են մի քանի տասնյակ հազար: Նրանք բոլորը պիտի գան Հայրենիք և արտասահմանի հայ գրողները պետք է «աշակցեն ներգաղթի հաջողությանը: Նրանք պետք է տանեն գաղութահայերին այն խնդիրը պատգամը, որ Սփյուռքի բոլոր հայերը Սովետական Հայաստանի վաղվա քաղաքացիներն են: Մեր գրչակիցները պիտի երգեն ու արժարժեն սեր զեպի Սովետական Հայաստանը, բոլոր հայերի Հայրենիքը, պիտի վառ պահեն ազգային ինքնագիտակցությունը և ազգային պատկանելությունը, բոլոր միջոցներով պիտի ձգտեն հեռու պահել հայությունը այլասերումից: Նրանք պիտի կամուրջ դառնան տարածելու Սովետական Հայաստանի կուլտուրայի, արվեստի և գրականության արժեքները և ստեղծելու միասնական գրականություն՝ սովետահայ գրականության շուրջը»:

Ավ. Իսահակյանի քացման խոսքից հետո համագումարը լսեց Գրողների Միության պատասխանատու քարտուղար ընկ. Հ. Գրիֆորյանի զեկուցումը օրակարգի առաջին հարցի՝ «Սովետական հայ գրականությունը և նրա հետագա զարգացման ուղիները» թեմայի մասին:

Զեկուցողը մանրամասնորեն բնութագրեց սովետահայ գրականության զարգացումը ըստ ժամանակաշրջանների, սկսած նրա ծագումից մինչև մեր օրերը: Նա առանձնապես կանգ առավ Հայաստանի սովետական գրողների առաջին ու երկրորդ համագումարների միջև ընկած

մարների միջև ընկած ժամանակաշրջանի վրա:

Համագումարի սեպտեմբերի 26-ի առավոտյան և երեկոյան նիստերում լսվեցին Ֆիլոլոգիական դիտությունների դեկտոր պրոֆեսոր Մ. Մկրյանի «Սովետահայ գեղարվեստական արձակը և նրա զարգացման խնդիրները», ֆիլոլոգիական գիտությունների թեկնածու Ռ. Վարդազարյանի «Սովետահայ պոեզիան», Ս. Հարությունյանի «Սովետահայ դրամատուրգիան» և Դ. Դեմիրճյանի «Հայրենական մեծ պատերազմի գրականությունը» հարակից զեկուցումները: Իսկ սեպտեմբերի 27-ի առավոտյան նիստում լսվեց արվեստի վաստակավոր գործիչ Տ. Հախումյանի «Սովետահայ գրականության լեզուն» հարակից զեկուցումը:

Հարակից զեկուցողները մանրամասնորեն նկարագրեցին սովետահայ գեղարվեստական գրականության զարգացման էտապները, օրինակներով և փաստերով ցույց տվին նրա հուժկու աճը լեռնայան-ստալինյան ազգային քաղաքականության դրոշի տակ: Արձակը, պոեզիան, դրամատուրգիան անցել են սոցիալիստական ռեալիզմի մեթոդը տիրապետելու ոչ հեշտ ուղին, հարստացել են գաղափարապես և գեղարվեստականորեն: Սովետահայ գրականությունը Հայրենական պատերազմի տարիներին նոր ծաղկում ապրեց: Սոցիալիստական հայրենիքի պաշտպանության գաղափարը փրկորդ պլանի վրա մղեց բոլոր մյուս խնդիրները, և մեր գրականությունը հուժկու ձայնով խոսեց սովետական հայրենասիրության, հայրենիքի նկատմամբ սովետական մարդկանց անհուն, անսահման սիրտ մասին: Սովետական Հայաստանի տնտեսության ծաղկումը չէր կարող չափազանցաբար հայ գրական լեզվի զարգացման վրա: Այդ լեզվի հասունությունը, հարստությունը, նրա բարձր մակարդակն են վառ կերպով փկայում այդ տարիներին ստեղծված արձակ ու չափածո, խոշոր երկերը:

Սեպտեմբերի 27-ի առավոտյան նիստում լսվեց նաև ֆիլոլոգիական գիտությունների թեկնածու Հ. Մամիկոնյանի «Գրական քննադատության վիճակն ու խնդիրները» զեկուցումը:

Զեկուցողը նշեց, որ քննադատական աշխատությունների մեծ մասը նվիրված է հին, նախառևտյուցիոն հեղինակներին. սովետական գրողների ստեղծագործությունները դեռևս չեն գտնվում գրական քննադատության ուշադրության դաշտում:

Սեպտեմբերի 27-ին սկսվեցին մտքերի աշխույժ փոխանակությունները ղեկուցումների շուրջը:

Ելույթ ունեցավ նաև Ն. Ս. Տիխոնովը, որը նախ ՍՍՌՄ Սովետական Գրողների Միության նախագահության և նրա նորընտիր քարտուղարության անունից սրտապինդող շնորհակալությամբ սովետական գրողների երկրորդ համագումարը և ապա իր ելույթի մեջ ընդգծեց այն խոշոր դերը, որ կատարել են Հայաստանի սովետական գրողները թե՛ Հայրենական պատերազմի

օրերին և թե՛ նրանից առաջ: Նշեցով այն հոգատար վերաբերմունքը, որով շրջապատված են գրողները սովետական իշխանության օրոք, Ն. Տիխոնովն ասաց. «Մենք պիտենք և սիրում ենք հայ գրականությունը, որպես մեր հղբայրական գրականություններից մեկը: Հայ գրականությունը հնագույններիցն է աշխարհում, նույնիսկ նրա տառերը գոյություն ունեն ավելի քան մեկ ու կես հազարամյակ: Եվ ահա դուք միտք առնեք, թե ինչից է սկսել առաջին հեղինակը ունենալով այդ այբուբենը և թե՛ մարդկության

Համագումարի մի խումբ մասնակիցներ. նստած են՝ (ձախից աջ) — Ավ. Իսահակյան, Դ. Դեմիրճյան, Լևոն Մեսրոպ, Արագի, Մ. Սարյան, Կանգնած՝ (ձախից աջ) — Հր. Քոչար, Զ. Որբունի, Գ. Սարյան, Մկրտչյան, Հմ. Սիրաս, Հ. Գալազադ, Ա. Վշտունի, Ա. Երեմյան, Հովհ. Ղուկասյան, Կ. Սիսալ:

համար ի՞նչ նոր խոսքեր եք դուք գրում այսօր այդ տառերով:

Տիխոնովը նշեց հայ ժողովրդի բարձրարժեք կուլտուրան, նրա բարձր պոեզիան, դրական արձակը, որոնք տողորված են հայրենասիրությամբ և որոնց նպատակը հայրենիքին ու ժողովրդին ծառայելն է: Մենք հետևեցինք անդադրադադարով հայ ժողովրդի համախմբմանը Հայրենիքում՝ նա ա-

սաց. «Արևմուտքի և Արևելքի երկրներից հայերը վերադառնում են Հայաստան, որովհետև նրանք այս սրբազան հողում տեսնում են կյանքի ծաղկում, կյանքի ճշմարտություն և ապագայի մեծ ուղիները:

«Արտասահմանից եկած գրողները իրենց աչքով տեսան, թե ինչ է կատարվում այստեղ և թե ինչ բան է Սովետական Հայաստանը: Այդ շատ լավ է, որ նրանք եկել են,

և մենք հավատում ենք, որ արտասահման վերադառնալով Հայաստանի այս ծաղկման ու ճշմարտության մասին կպատմեն ամենուրեք արտասահմանում, հերքելով զրպարտությանը, որպես վիճակներ ցրելով կեղծիքը և հոտ մղելով կատաղի հարձակումները»:

Նույն նիստում Վրաստանի Սովետական Գրողների Միության անունից ողջույնի խոսքով հանդես եկավ ընկ. Շալվա Դադիանին, որը խոսեց վրացի և հայ ժողովուրդների դարավոր բարեկամության, Ֆրաշթական դրականությունների կապերի, Մայթ-Նովայի, Գ. Սունդուկյանի, Հովհաննես Թումանյանի և մյուսների մասին: Նա նշեց սովետահայ դրականության նվաճումները և վստահություն հայտնեց, որ Սովետական Հայաստանի գրողները, իրագործելով ՀամԿ(Բ)Պ Կենտկոմի պատմական սրուշումները, ձեռք կբերեն էլ ավելի մեծ նվաճումներ:

Սեպտեմբերի 28-ին, առափոտյան և երեկոյան նիստերում, շարունակվեցին մտքերի փոխանակությունները:

Էստոնական գրողների կողմից ողջույնի խոսքով հանդես եկավ ընկ. Մարթ Ռաուդը. նա հիշեցրեց, որ հայ մեծ լուսավորիչ հաշատուր Աբովյանը սովորել է Տարտուի համալսարանում և որ էստոնիայում լավ ծանոթ են հայ դրականության նվաճումներին: Հազարավոր կիրումներով են բաժանում մեզ էստոն ժողովրդին Հայաստանից: Սակայն այս հեռավորությունը չխանգարեց, որ մեր ժողովուրդները դեռ անցյալ դարից փոխորդական կապեր հաստատեն: Տարտուի համալսարանի պրոֆեսոր Պարրուրը 1820 թվին դալիս է Հայաստան և էջմիածնում բարեկամանում հաշատուր Աբովյանի հետ, որը հետագայում դառնում է խոշորագույն հայ գրող:

«Սեր մայրենի լեզվով մենք կարողացանք կարգալ Երզնկացուն, հատվածներ «Սասունցի Դավիթ» էպոսից, հայ ժողովրդական երգեր ու հեքիաթներ, հայ նոր գրականության կլասիկներ Հ. Թումանյանի, Ավ. Իսահակյանի և այլոց գործերը»:

Սեպտեմբերի 30-ի առափոտյան նիստում համագումարը ջերմորեն դիմավորեց Բեյրութի «Ժողովուրդի ձայն» թերթի խմբագիր Հ. Աղաջյանին, որը ողջույնի փոսք ասաց Սիրիայի և Լիբանանի հայության անունից. «Պատմական եզակի համագումար մըն է ասիկա, — ասաց նա, — որովհետև կզուգարի պիտառաքին պայմաններու հարկադրանքին

տակ, դարերով իրարմե բաժնված հայ ժողովրդի երկու մեծ հատվածներուն՝ արևմտահայ և արևելահայ հատվածներուն, միակ հայրենիքի մը՝ Սովետական Հայաստանի մեջ համախմբվելու դործին: Պատմական եզակի համագումար մըն է ասիկա, որովհետև ասիկա հայ ժողովրդի ազգային միավորումի գործին զուգընթաց կձեռնարկե նաև Մայր Հայրենիքի և Սփյուռքի հայ գրականությունը միավորելու գործին: Ոչով պատահականության մը արդյունքը չէ արտասահմանեն հայ առաջադիմական գրողներու ներկայությունը սույն համագումարին, այլ հետևանք է պատմական իրողության մը՝ հայ ժողովրդի ազգային միավորումի իրողության: Իսկ հայ ժողովրդի ազգային միավորման կարելիությունները ստեղծեց միայն սովետական իշխանությունը: Ահա թե ինչու համագումարի արտասահմանյան պատգամավորներս սրբադան պարտականություն կնկատենք Սփյուռքի հայության անունով խոր երախտագիտություն հայտնել ժողովուրդների մեծ բարեկամ և առաջնորդ ընկեր Ստալինին, որուն ազգային արդար քաղաքականության շնորհիվ արևելահայ ժողովուրդը երկու անգամ փրկվեցավ քնաշնչումի վտանգեն, իսկ Սփյուռքի հայությունը կփրկվի երկարամյա պանդուխտությունից»:

Համագումարը ողջունեց նաև գաղութահայ խոշորագույն գրող Կ. Սիտալը:

Նշելով որ հայ ժողովրդի վերելքը տնտեսության ու կուլտուրայի մարզում վիթխարի ու ապշեցուցիչ է, նա ասաց. «Ավելի քան 30 տարի ապրած լինելով կապիտալիստական աշխարհի ամենահզոր երկրում համարձակվում եմ ասել, որ Երևանի մշակույթային կյանքը իր բովանդակությամբ, իր արժեքով, իր ծավալով, ժողովրդական խավերում իր վայելած հսկա ժողովրդականությանը և ապա ուրույն բնութագրով շատ ավելի բարձր է կանգնած, քան կապիտալի մեծ Երկրի՝ Ամերիկայի մշակույթային կյանքը: Մինչդեռ մեծահարուստ Ամերիկայում մշակութի վայելքը վերնախավերին է պատկանում, Հայաստանի մշակութի բոլոր պտուղները ժողովրդական բոլոր խավերի սեփականություն են կազմում»:

Հոկտեմբերի 1-ի նիստում համագումարն անցավ օրակարգի երկրորդ հարցի քննարկմանը: «Հայկական արտասահմանյան արդի գրականությունը» զեկուցումով հանդես ե-

կալ Ֆիլիոպիական գիտությունների թեկնածու ընկ. Էդ. Թոփչյանը: Զեկուցման առթիվ բացված մտքերի փոխանակությանը մասնակցեցին ընկ. ընկ. Ն. Զարյանը, Դ. Դեմիրճյանը, արտասահմանյան առաջադեմ հայ գրողներ Լ. Մեսրոպը, Կ. Սիտալը, Հ. Գարագաշը, Վ. Վահյանը, Զ. Որբունին, Ա. Զարբը, Հ. Աղբաշյանը, Ա. Երեմյանը, Հ. Ղուկասյանը, Ս. Տիրունյանը:

Արտասահմանյան հայ գրականության ներկայացուցիչները ողջունելով Սովետական Հայաստանի գրողների երկրորդ համագումարը՝ հիացմունքով էին խոսում հայ ժողովրդի նվաճումների մասին 26 տարվա ընթացքում: Նրանք շնորհակալություն հայտնեցին կոմունիստական պարտիային և սովետական կառավարությանը համագումարի աշխատանքներին մասնակցելու հնարավորություն տալու համար և հույս հայտնեցին, որ շուտով բոլոր վտարանդի հայերը կվերադառնան իրենց հայրենիքը:

Այնուհետև համագումարը միաձայն Հայաստանի Սովետական Գրողների Միության նախագահ ընտրեց ավագ բանա-

ստեղծ, Ստալինյան մրցանակի լաուրեատ, Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի իսկական անդամ Ավետիք Իսահակյանին: Համագումարը ընտրեց Գրողների Միության վարչություն՝ 25 հոգուց բաղկացած: Լաված բոլոր զեկուցումների համար համագումարն ընդունեց ծավալուն բանաձևեր:

Մեծագույն ոգևորությամբ, դահլիճի բուռն ծափահարությունների տակ համագումարն ընդունեց ընկեր Ի. Վ. Ստալինին ուղղված ողջույնի նամակը, որի մեջ Սովետական Հայաստանի գրողները հավաստիացնում են պարտիային և կառավարությանը, մեծ Առաջնորդին, որ պատվով կկատարեն Համ Կ(Բ)Պ Կենտկոմի որոշումները և կստեղծեն ստալինյան մեծ դարաշրջանին արժանի ղեկարկմանական գործեր:

Համագումարը նաև ողջունեց նամակ ընդունեց ուղղված Հայաստանի Կ(Բ)Պ Կենտկոմի քարտուղար ընկ. Գր. Հարությունյանին:

Հոկտեմբերի 1-ին համագումարն ավարտեց իր աշխատանքները:

ՀԱՅՐԵՆԻ ՀՈՂԻ ՎՐԱ

ՎԴԱՄ ՄԻՐԱՔՅԱՆ

ԻՄ ՏՊԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

րեան ենք մեկնում. հայ աշխատավորության քրտինքով կերտված նորաշեն այգ քաղաքը, որը կենդանացավ, շունչ առավ միայն սովետական իշխանության օրով:

Դեռ իրանում եղած ժամանակ բազմաթիվ անգամներ լսել ու կարդացել էի Երևանի ձեռք բերած նվաճումների մասին:

Յուրաքանչյուր անգամ Հայաստանի սոսկի տիգրայի տարեդարձը տոնելիս մեծ տեղ էր հատկացվում մայրաքաղաքին ու հանրամանորեն խոսվում նորաշեն այգ օրրանի վերելքի մասին: Այդ բոլորը ես գաղութում լսում, կարդում էի և խանդադատանքով ապրում Մայր հայրենիքով: Բայց լինել հայրենիքում, մոտիկից տեսնել նրա նվաճումները երբեք չէի երևակայել: Հայրենի հողի վրա ենք: Գնացքը սուրում է արագ: Ինձ թվում է, թե երազ է այս, քաղցր ու անուշ երազ, թե ես Հայաստանում չեմ, Արարատյան դաշտի քաղցրաշունչ օդը չեմ շնչում, այլ փռվում եմ օտար ու անծանոթ մի հեքիաթային աշխարհում:

Սակայն ոչ, դա փրականություն էր, ես հայրենի հողի վրա էի: Զառամյալ մայրս բերկրանքով ինձ ցույց էր տալիս Մասիսները, որոնք միգրացիայից ցրվել էին հեռվում: Նրանք ժպտում, աչքով էին անում մեզ, կարծես բարի գալուստ մաղթելով բոլորիս: Ուրևորները խնդել էին վազոնների առջև, աղմկում, բացականչում էին, իրար ցույց տալով հեռվում կանաչների միջ սուզված ջենքերը:

Գնացքը համրաքայլ ընթանում էր առաջ: Մոտենում էինք քաղաքին: Սպասումի ծանր պահեր անցան: Ամբողջովին հետաքրքրություն դարձած ես հայացքով չափում էի հեռուները, որտեղից պիտի հայտնվեր հրաշք քաղաքը:

Վահրամ Միրակչյան

Շոգեքարշը սուլեց, նրա սուլույցը արձագանք գտավ հեռվում. սուլոցները կրկնապատկվեցին: Մոտենում էինք Երևանին: Հեռվում երևաց կայարանը:

Զտեանված իրարանցում էր տիրում կայարանում: Մեզ դիմավորելու համար հավաքվել էր մեծ բազմություն: Բարի գալուստ էին մաղթում մեզ, բոլորի դեմքը ժպտում էր բերկրանքից:

Շոգեքարշը հոգնած հսկայի նման կանգ առավ: Դուրս թափվեցինք վագոններից, կառավարչության վրա ենք: Հայնանիստ Երևանը մեր դիմացն է:

Անմիջապես մեզ կայարանից քաղաք են տեղափոխում, Բաժանվում ենք իրարից: Ավտոն մեզ տանում է քաղաք, մայրս լուռ լաց է լինում, նա հուզված է: Նա անհասկանալի բառեր է շշնջում և կամացուկ արտահայտում է ՄՏԱԼԻՆԻ անունը: Ինձ թվում է, որ այդ նվիրական պահին իր ստացած չեկոմ ընդունելության համար նա իրեն երախտապարտ է զգում Մեծ Մարդու հանդեպ:

Հոյակապ բարաշեն շենքերով փողոցները հաջորդում են իրար. մեքենաներով սրընթաց անցնում ենք քաղաքի միջով: Անսովոր եռուզեռը, իրարանցումը, աղմուկն ու ժխտոր դարմացում են մեզ, նման բան չենք տեսել: Թավրիզի խաղաղ ու անաղմուկ կյանքի մոտ գա թվում է անսովոր, բայց հետաքրքրական:

Վերջապես մեքենան կանգ է առնում, իջնում ենք, և մեզ տեղավորում են նոր բնակարանում: Մայրս և քույրս հոգնել են երկար ճամբորդությունից, նրանք հանգրտանում են, իսկ ես դուրս եմ նետվում փողոց, ժամերով թափառում: Անթիվ նոր փողոցների համադրվում, մեկը մյուսից գեղեցիկ, մեկը մյուսից հոյակապ, բայց ոչ մեկի անոնը չեմ չգիտեմ: Մի քիչ շփոթված ու երկյուղով շարունակում եմ գեգերումներս, իմ դեմ հանկարծ մի լայն հրապարակ է բացվում, որի մի ծայրին կանգնած է անմահ Վ. Ի. Լենինի հրաշագեղ արձանը: Լենինի, Նալբանդյանի, Աբովյանի, Ստալինի անվան փողոցները իրենց շքեղությունը վարմացնում են ինձ. այդ բոլորը կառուցված է Սովետական իշխանության օրոք, հայ ազատագրված աշխատավորության միահամուռ ջանքերով:

Ստալինյան պողոտայի վրա ծառացած է օպերայի վիթխարի շենքը: Նա կառուցված է ճարտարապետական անգերադանցելի արվեստով. ամեն ինչ այդտեղ գեղեցիկ է ու ավանահաճ: Օպերան դուրսում է անցորդին:

Երևանը բազմամարդ մի քաղաք է, նա ապրում է տեսնված վերելք: Նա համառորեն ծավալվում է դեպի մոտակա բլուրները, դեպի մերձակա անմարդաբնակ դաշտերը: Զանգվի սփերը գերծ չեն մնացել այդ համառ հետապնդումից: Գետի աջ ու ձախ ափերին, բնական ամրությունների վրա, որպես լեռնային արծիվների բնեղձ թառել են քաղաքացիների հողաշեն տները: Երկու տասնյակ տարվա ընթացքում քաղաքը դարձել է անճանաչելի: Երգեմնի հողաշեն ու անկենդան քաղաքը վերածվել է արդյունաբերական խոշոր ու կենսախինդ կենտրոնի:

Մայրաքաղաքի մասնավորապես գեղեցիկ է գիշերը, էլեկտրական թանձր լույսի տակ քաղաքի բազմամարդ փողոցները կենդանանում են, ժխտով լեցվում:

Երևանը համալսարանական քաղաք է, դա Սովետական Հայաստանի մաքի օջախն է: Ո՛րքան հոյակապ կրթական ու գիտական հաստատություններ կան այնտեղ՝ Մոլոտովի անվան Պետական համալսարանը, ման-

կավարժական, պոլիտեխնիկ, բժշկական, անասնաբուժական, գյուղատնտեսական և այլն բազմաթիվ ինստիտուտներ:

Ընդունելություններն սկսվել են. համալսարանում և ինստիտուտներում բազմաթիվ դիմումներ կան, շրջաններից եկել են հարյուրավոր ուսումնածարավ ելիտասարդներ հաջեցնելու իրենց ուսման ծախսը:

Ես նույնպես դնում եմ համալսարան, ներկայանում ուսկողմին և այցելության նպատակը հայտնում իրեն: Բարի մարդ է, ժպտում է և սիրով ընդունում ինձ: Նրան հետաքրքրում էն արտասահմանից եկողներն իրենց կրթական ցինգով:

Ես համալսարանից դուրս եմ գալիս թևաքած սրտով. հպարտ եմ և այդ ալիքի է խանդավառում ինձ: Ես արդեն ուսանող եմ և ապագայի նախկարները ոգեշնչում են ինձ:

Սեպտեմբերի երեքը վրա է հասնում: Ժամը չեթ և կեսին քայլում եմ դեպի համալսարան: Կեսժամ ուշացել եմ, բայց չեմ շտապում, կարծում եմ, որ մեզ մոտ՝ Իրանում ընդունված սովորության համաձայն համալսարանական առաջին օրը ուշ կսկսվի, պարապմունքներ չեն լինի, այլ միայն կծանոթանան ուսանողության հետ, հետևաբար շտապելու կարիք չկա: Սակայն զարմանքս մեծ է լինում, երբ համալսարանի սեմից ներս մտնելիս ինձ պես ուշացած ընկերներից իմանում եմ, որ պարապմունքն արդեն սկսվել է և դասախոսը կարդում է իր լեկցիան: Ամոթահար և զիչիկոր ներս եմ մտնում մեր լսարանը. բոլորը հետաքրքրությունով ինձ են նայում: Դասախոսը խոժոռում է դեմքը, բայց մի պահ միայն: Նա հարցնում է ուշացման պատճառը. իմ պատասխանը լսելով բարեսրտությամբ ժղատում է, ապա թույլ տալիս նստելու:

Լսարանում հնչում է դասախոսի թավ ձայնը. ուշադիր ուսանողները լալված ունկրնդում են նրան:

Ես հետաքրքրությամբ ու մի ներքին մղղումով դիտում եմ շուրջս, տեսնում մի քանի տասնյակ երիտասարդների: Նրանց լալված ու խոհուն հայացքներն արտահայտում են ուսման անհագ ծաղավ, նրանք զինվում են գիտության նոր ուսմունքով և գոտեպնդվում համամարդկային նպատակների իրականացման համար:

Ուսումնական առաջին օրը հարանման մտորումների հետ միասին վերջանում է: Ես ժամը երկուսին վերադառնում եմ տուն: Երևանում իմ երջանիկ վերածնունդը ապրելու համար:

ԶԱՎԵՆ ԹԱՅՈՒԼՅԱՆ

ՀԱՅՐԵՆԻՔ

Զավեն Թաթուլյան

այաստան, երկիր դրախտա-
վայր...

Այսքան միայն լսած ու եր-
գած էինք, լավ կհիշեմ, երբ
փոքր երեխա էինք: Երգ մըն
էր սա, որ քնքշորեն կթրթռար

մեր շրթներուն վրա, երգն էր այն՝ Երկրին,
որուն, ալմադ, մեր մատուցող տղերքները
չէին հասկցած, և վերջապես, երգ մըն էր
սա, որ ամենեւնի անուշն ու քաղցրն էր մեզ
համար...

Բավական տարիներ ետք, որոնք անցան
դանդաղորեն օտար երկրի մը մեջ, ըմբռնե-
ցինք, թե այն երկիրը դրախտավայր, զոր
Հայաստան կոչած էինք, է մեր հայրենիքը,
հայրենիքը հայրենիք...

Որքան ցավ պատճառեց մեր մանուկ հո-
ղիներուն, որ դժբախտություն էինք ունեցած
չծնվելու և չապրելու մայր հողին վրա:

Մեր ծնողները մեզ պատմեցին ամեն ինչ,
պատմեցին, թե ինչու դուրս արտաքսված են
այդ հարազատ օջախից, պատմեցին թե
թուրքն է եղած անհայրենիքության պատ-
ճառը...

Այսպես պատմեցին մեր ծնողները, երբ
մանուկ էինք մենք...

Ու այդ վայրկյանից զգացինք հայրենիքի
կարոտը: Հայրենիքի արևից, Հայաստանի
հողից զրկված ըլլալնիս մեծ վիշտ պատ-
ճառեց մեզի՝ այդ մանուկ հասակին:

Ու երգեցինք սիրակարոտ, երգեցինք

զայն, կապվեցանք նրան, կարդացինք ու
երազեցինք զայն...

Կահին տարիներ, տարիներ հայրենա-
բաղձության, տարիներ օտար երկրներու
մեջ:

Ու վերջապես ձայն լսվեցավ մեր երկրեն,
որ ցնծությամբ լցրեց արտասահմանի ողջ
հայրենակարոտ ու վտարանդի հայության
սրտերը: Ձայն մըն էր սա, որով Հայաստա-
նի կառավարությունը աշխարհի չորս ծագե-
րում սփռված հայերը իր հարազատ քա-
ղաքացիները կկոչեր:

Ձայն մըն էր, որ կհնչեր Հայաստանեն,
Նրևանի ռադիոկայանեն...

Այսանք հայրենիքը տեսնելու հույս մը
շոյել: Մագող արևի մը արշալույսն էր սա,
որուն առաջին ճառագայթները սկսան նըշ-
մարվիլ:

Անկե հետո էր, որ հայրենիքեն եկող ա-
վետաբեր ծիծեռնակները ավետեցին ազգա-
հավաքման հրավերը Հայաստանին:

Վերջապես 1946 թ. փետրվար 1-ին էր,
որ ներգաղթի արձանագրություններն սկսան
ի՛նչ անսահման ցնծություն... Չէինք հա-
վատար կարծես...

Ու դարավոր հրազն էր սա, որ մարմին
կատանար...

Մեր պատմության արյունով գրված էջերը
շատ մը բռնի ներգաղթներ արձանագրած

են. բազմաթիվ հայրողիներ, հալածական փախուստ տվին հայրենիքին, աշխարհի լուսավոր և մութ անկյուններում ինչպիսիք, լքեցան անմխիթար և անհույս... ու փչեցին հայրենակարոտ հոգիներն իրենց, աչքերն փն բաց, օտար և անհարազատ ափոռնքներում ել:

Սակայն բախտը ժպտաց մեզ: Կոռուհնար երանելի հոմիս ամիսը, այն պատմական ամիսը, երբ այնքան երազված ներգաղթի կարավանը պիտի շարժվեր դեպի հոն, դեպի լույս, դեպի Հայաստան, այն ամիսը, որ գաղթականության վերջը և հայրենիքի տեսնելու առաջին օրը պիտի լիներ:

Սրտատրոփ կապասեինք մեր հերթի. ինքզինքնիս ամենեն ներշնչվող պիտի զգալիք, եթե բախտ ունենալիք առաջին կարավանով ներգաղթող ըլլալու... Սակայն մեզի շվիճակից այդ, հույսերնիս պահեցինք երկրորդին:

Ու վերջապես 23-ին հունիսի դեպի հայրենիք շարժվեց առաջին կարավանը... 23 հունիսի... դեպի հարազատ ափեր թռչող առաջին ծիծեռնակներու թվական...

Սա էլ ներգաղթ մըն էր... Շատ ներգաղթներ տեսանք, արյուն արցունք լացինք, ամեն մի կարավան անծանոթ ափեր քշվելուց:

Սա էլ կարավան մըն էր, սակայն դեպի լույս և ապահով ապաստան գնացող, ուրկն ոչ մի անգամ էլ որևէ թշնամի չպիտի կարողանար քշել, վտարել դուրս...:

Երկրորդ կարավանով մեկնիլ — վիճակվեց մեր ընտանիքին ալ: Ոչ մի կերպ կարող եմ արտահայտիլ ու նկարագրել այն տրախուժությունը, որ գագաթինք այդ վայրկյանին:

Հուլիս 10-ին էր, որ մեր նավը շարժվեց դեպի հոն, դեպի երկիրը դրախտավայր, զոր մանկության աստեղն երգած էի...:

Գրկախառնվեցանք ու լացինք այդ քաժանման պահուն, սակայն սա լաց մըն էր թեթև ու վերջին, լաց մըն էր սա ուրախության, կրածնվեինք իրարմ հայրենիքի մեջ տեսնվելու համար:

Արագորեն կսահեք «Թրանսիլվանիան» Պեյրոլթի կապույտ ափերեն... Դիտեցի Պեյրոլթը վերջին անգամ, գիտեի, որ մանկական ու պատանեկան թարմ հիշատակներ հոն կթաղվին, սակայն մի քանի օր վերջ հայրենիքի ծոցում պիտի մոռանայի զանոնք ու պիտի սկսվեր նոր կյանք մը նոր եռանդով...:

Ընդարձակ ջուրի տարածություններ ճեղքելով կանցնեինք և կզգայինք մոտեցումը հայրենիքին:

Ու պայծառ առավոտ մը նշմարվեցավ Բաթումի գեղածիծաղ համայնապատկերը. ցնծության աղաղակներ թռան մեր բերաններեն... Քիչ վերջ, նավն արդեն մտած էր նավահանգիստ:

Առաջին անգամ էր, որ պարզվեցավ մեզ ապահար աչքերուն դրոշը կարմիր, կարմիր հողի վրա:

Առաջին անգամ էր, որ լսեցինք Սովետական հիմնը սովետական նվազախումբ է, սովետական հողի վրա...:

Այն ներշնչությունը, որ մեր այրած սրտերը ողողեց, սահման չունեի և նույնիսկ ոչ մի բառ չի կարող գտնվիլ նկարագրելու դաշն: Այն պահուն էր, որ առաջին անգամ մեր դպրավոր վշտերը և ցավերը իսպառ խույս տվին մեզմէ...:

Նավը արդեն իսկ միացած էր քարափին ու անհամբեր կապասեինք ցամաք իջնիլ:

Կարգը մերն էր... Ու դանդաղորեն իջասանդամատերեն ու վերջինին վրա կանգնած սլացիկ վերափոխ հիշեցի այն բոլորը, դիտեցի հողը սովետական ու իջա ցած... Լեկտրական հոսանքն անցա կարծես...:

Արդեն սովետական հողի վրա էի... համր քայլերով կառաջանալի դիտելով ծովը ու նավը... մտաբերեցի այն բռնի ներգաղթները ու այս երջանկառիթ ներգաղթը... հուզվեցա: Այդ վայրկյանին իսկ այն գաղթականի ցուպը, որ անբաժան եղած էր հիւժոժող հայության, ծովը նետած էինք կարծես, երբեք ու երբեք զայն չբռնելու հանգստություն մը...:

Սովետական հողի վրա էինք հիմա...

Ընտանիք ման գալու պահուն աղբյուր մը նշմարեցինք ու բոլորս առաջին ջուր խմելու բախտը ունեցած լինելու համար խոժեցինք դեպ այդ կողմը, քիչ մնաց, որ խողովակը քանդեինք:

Խմեցինք զայն: Չեմ գիտեր, ի՞նչպես գիրար դիտեցինք... կարծես փոխված էինք ու անճանաչելի... Ի՞նչ քաղցր ջուր, սովետական երկրի ջուրն էր սա...

Շոգեկառքը կառար Սովետական վրաստանի կանաչադարձ լեռներու և դաշտերու մեջն ու ամեն վայրկյան կարծես կզգանք Հայաստանի հոտը...

Կես փշեր էր, լսեցի մի ձայն, որ կըսեր՝ «Հայաստան հասանք»: Ընդոստ ցատկեցի տեղես ու գլուխս լուսամուտին դուրս հանեցի ապահար...

Անուշ զեփյուռ մըն էր, որ հպեցավ դեմ-

քիս... Սա տարբեր օգ էր, սա հայրենի անուշ հովիկն էր, որ կփչեր ծառերու ընդմիջեն... արծաթափրփուր գետակի կլկլոցն ալ տարբեր ձայն մ'ոմներ կարծես. հայրենի քաղցրիկ ջուրն էր սա...

Կանգ առաւ շոգեկատրը մթության մեջ...

Սուրբ հողի վրա կանգ էր առած. իջա ցած ու վերցուցի քարը հայրենիքիս, քարը սուրբ, ու տարի շրթներուս...

Երգած ու երազած հայրենիքի քարն էր սա, բարբարոսներու կոխկրտած քարը պապերուս, պանդխտության՝ ատեն մեր այրած հողիներու դարման ըլլալիք քարը և վերջապէս քարն էր այդ երիտասարդ քսանհինգ ամյա Հայաստանիս, Սովետական հայրենիքիս քարը, զոր երկյուղածությամբ կհամբուրեի այրած շրթերովս...

Ժամերը շարունակ կսահեին ու ահա հայրենի արևը կսկսեւ կարմրեցնել լեռների երկնամերձ գագաթները, տր կարծես վերակենդանութիւն մը ստացանք կենսատու արեգակի ճառագայթներն...

Ամեն ինչ նշմարվիլ սկսան. կդիտեի արցունքոտ աչքերով՝ այգիները փռված լանջին վրա լեռների, ֆաբրիկաները, որոնց բովանդակներն ելած բարակ ծուխերը մինչև նրկինք կ'բարձրանային, Դիտեցի բոլորը, դիտեցի ամեն տեղ ու դիտեցի միշտ:

Անցանք կայարաննիկ վարդով, ուր հայրենակիցներ եկած էին մեզ տղջադուրելու. վերջապէս անսահման անհամբերութենն

վերջ կառաջարը դանդաղորեն կմտներ Երեւան:

Հայրենիքի տաքուկ ծոցում, Երևանի մեջ է, որ կգրեմ, Արարատը դիմացիս:

Երկու ամիս անցել է այն օրն ու կըզգամ, որ այլևս չեմ այն պատանին, որ օտար երկրի մեջ գիտեի իր անհայրենիք ըլլալը. քաջ գիտեմ, որ հոս չպիտի գտնվեմ մարդիկ, որոնք հարցնեն ինձ՝ «Դուք հայրենիք ունի՞ք»:

Ու մենք, երանելիներս, որ գաղթական ու հայրենակարոտ վերջին սերունդը եղանք, նույնպէս հայրենիքի ծոցին մեջ ապրելու բախտն ունեցանք: Բառ կարո՞ղ ենք գտնիլ արտահայտելու մեր սրտաբուխ և անկեղծ երախտագիտութիւնը հանդեպ Սովետական հզոր Միութեան:

Անսահման շնորհակալութեան տուրքի բաժին մըն ալ ունինք մեր քաղցրիկ Հայաստանին, որ նյութական ու բարոյական ամեն զոհողութիւնները լնդունեց, ամենադժվարին ներգաղթը կազմակերպելու:

Ու մեր մաքուր ու անկեղծ մաղթանքները կընենք հանճարեղ մարդուն, ժողովրդների ազատութեան Ռահմիդարային, մարդասեր մեծ Ստալինին:

Քալի՜ դու, ո՛վ քաղցրիկ մայր Հայաստան: Ժպտե՛ ավելի, քանի ջո վերելքին սատարող, քեզ համար զոհվող որդիներ պիտի լինինք:

ԳՐԻԳՈՐ ԿՅՈՒԼՅԱՆ

ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՐՁԻ

ՏՊԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԵՍ

ԳՐԻԳՈՐ ԿՅՈՒԼՅԱՆ

այրենադարձ երկրորդ կարավանով վերադարձա հայրենիք։ Վերջապես կդռնվիմ հայրենի հողին վրա, այն հողին վրա, ուր դարեր շարունակ ապրած ու ստեղծագործած են իմ հայրերը, ուր ամենեն անընշան իրն անցամ քնտանի լեզվով մը կխոսի մեր սրտին հետ։ Տարիներ շարունակ ապրած ու զոյատեւած էի այսօրվան երազով։ Այսօրվան հեռանկարներ, որ արտասահմանի մեջ, հակառակ դժվարին առօրյայի մը պարտադրած բոլոր նվաստացումներուն, կանգուն պահած էր մեր միտքն ու հոգին։

Սովետ կենտրոնական կառավարության այն հրամանագիրը, որով արտասահման գտնվող բոլոր հայերը արտոնված էին վերադառնալու Սովետ Հայաստան, անօրինակ խանդավառությամբ մը ոգևորած էր ողջ հայությանը։ Վերջապես դարերով տարահալած հայության փաշփայած երազն իրականացավ Հայրենիքում պիտի վերջապես համախումբ ապրեք իր հայրենի հողին վրա։

Մարդկային լեզվին կերտած բառերով դժվար կարելի է արտահայտել այն անօրինակ հուզումն ու խանդավառությունը, որ էլեկտրական հոսանքի մը պես սրտն ի սիրտ անցնելով տուններն դուրս եկավ ու պոռթկաց հրապարակներուն վրա իրարահաջորդ հսկայական հավաքույթներու մեջ։

Անձնապես չկրցա անմիջապես հավատալ լուրի ճշտության։ Կրսեի, մի՞թե կարելի է, որ դարերով երազած բան մը, որուն համար զոհված էին մեր ժողովրդին լավագույն զավակները, իրականաւոր մեկ վայրկյանին մեջ։ Բայց կարելի չէր կասկածել։ Թերթերը մեծ վերտառութիւններով հաղորդած էին բարի լուրը։ Նույնպես տեղական ձայնասփյուռը պաշտոնապես զայն հաղորդած էր ի լուր աշխարհի։ Ուրեմն, լուրը ստույգ էր։ Բայց ե՞րբ արդյոք պիտի սկսեին արձանագրութիւնները։ Անհամբերութիւնը ծայր տված էր արտասահմանի հայության մեջ։ Շատերը կպատրաստվեին լուծարքի ենթարկել իրենց գործերը, ժամ առաջ հայրենադարձ առաջին կարավանով վերադառնալու համար հայրենիք։

Միևիստրների Սովետին կից արտասահմանն ներգաղթող Հայերու Ընդունման ու Տեղավորման Կոմիտեին մեկ պաշտոնական նամակը ուղղված Սուբիո և Լիբանանի Ազգային Խորհուրդներուն և Ս. Հայաստանի Բարեկամներու Միության նախագահին, կուգար իր լրումին հասցնելու Սուբիո և Լիբանանի հայության մեջ ծայր տված խանդավառությունը։ Արձանագրութիւնները պիտի սկսեին շուտով և առաջին կարավանին մեկնումի ամիսն ալ արդեն հայտնված էր։

Երբ արձանագրութիւններու թվականը հայտարարվեցավ ու օրը հասավ, առաջին օրն իսկ արձանագրվեցաւ։ Ամեն ինչ մեկ

օրվա մեջ օտար դարձաւ ինձի. կապերս հանկարծ կտրվեցան այն երկրեն, ուր ապրած էի վաղ մանկությո՞ւնս ի վեր ապրելիքան քաաներեք տարի. կուզեի ժամ առաջ մեկնել Սովետ Հայաստան: Կրե՞ի վերջապես պիտի մեկնե՞մ այն երկիրը, որ մեր ժողովրդին անոնը կրե՞, որ մերն է, մերը եղած է ու մերը պիտի մնա հավիտյան: Հոն ոչ ոք հանդգնի ասել, որ ես օտար եմ, պիտի թոթափեմ անտարբերությունս և իմ լեզուս խոսող ժողովրդին մեջ իմ պատասխանատվություններս ստանձնած պիտի վերագտնեմ կյանքը բաղցրացնող, անոր իմաստ ու նպատակ տվող իմ ունակություններու զարգացումը: Արդեն առանց սպասելու, որ անոնս հայտարարվե՞ր, սկսած էի պատրաստվել: Վերջապես երջանիկ ժամը հասավ: Երկրորդ կարավանով պիտի մեկնեի հայրենիք:

Հուլիս 10-ին արդեն «Թրանսիվանիա» նավուն մեջն էի: Նավը տոնական կերպարանք մը ստացած էր: Ամեն ոք ուրախ էր, գիտե՞ր, թե ասիկա իր վերջին տեղաշարժը պիտի ըլլար, գաղթականի ցուպը պիտի նետվե՞ր թանգարան, ինչպէս նախապէս հայտարարած էր Ս. Էշմիածնի պատվիրակ պրոֆ. Աշոտ Աբրահամյանը:

Սուրացող նաւի կտրած հեռավորության մեջն Պեյրովը կամաց կամաց սկսավ անտեսանելի դառնալ: Նույնպէս սկսան կամաց կամաց ուրվանալ Լիբանանի լեռները կորավելու համար բոլորովին հեռավորության մեջ. երկինքն ու ծովը միացան իրարու. անոնց միջև կստար «Թրանսիվանիա» նավը հայրենաբաղձ զանգվածներու տաք ու բաբախուն սիրտը վրան:

Վերջապէս հասանք Բաթում: Նավը դանդաղեցուց փր ընթացքը, նազանքով մոտեցավ քարափին, տւր ծաղկափունջերով սպիտակազգեստ կիներ սկսած թաշկինակներ ձոճել: Նավը անօրինակ խանդավառությամբ մը թնդաց Սովետ Միութեան և Սովետ Հայաստանի հիմներու առույգ ու պայծառ շնչտեքուն տակ:

Քարափը պատասխանեց իր ձրգերով:

Ընդունման կայաններու ճակատին, կարմիր ժապավեններու վրա գրված էր. «Բարի գալուստ Սովետական Հայաստան վերադարձող մեր հարազատներին, Սովետական Միութեան նոր քաղաքացիներին»: Քարափին վրա կսպասին Ներգաղթի Կոմիտեի ներկայացուցիչները: Անոնք նավ բարձրացան և տղարարովելով բարի գալուստ մաղթեցին: Հուզիչ էր տեսարանը: Ներգաղթող հայերու զանգվածը կեռազեռեր

նավու կամրջակին վրա, անհամբեր էր ժամ առաջ ցամաք իջնելու: Պաշտոնական անհրաժեշտ ձևականութունները լրանալէն վերջ, բոլորը իջան ցամաք և անհրաժեշտ բժշկական խնամքը առնելէ հետո տեղավորվեցան ընդունման կայաններու մեջ:

Երեք օր Բաթում մնալէ հետո, տւր արժանացանք նղբայրական վրաց ժողովրդի ամենեւնի շերմ վերաբերմունքին, վերջապէս շարժեցանք դեպի Սովետ Հայաստան: Մեզմեռմանք իջան Կիրովական, ուրիշներ՝ Լենինական և Հոկտեմբերյան և մյուսներն ալ Երևան: Ես Երևան իջողներու մեջ էի:

Գիշերով հասա նոր բնակարանս: Ընթրիքի համար մեզի բերին ուտելիք: Հոգնած էի շատ, շուտ մը քնեցա:

Առավոտուն, հաճելի անակընկալ ռանցազիս գտնելու համապատասխան բնակարանի մը մեջ: Պարտեզով տուն մըն էր: Բակում կային ընկուզի ու գեղձի ծառեր: Փոքր առու մը ջուր կբաժնէր ածուներուն: Տանտերս նույնպէս շատ ազնիւ տիկին մըն էր, 36-ին ներգաղթած Հոռաստանէն: Ամուսինը կորսնցուցած էր հայրենական պատերազմին, սակայն հակառակ իր ակներե տխրութեան, բնավ ընկճված չէր. ընդհակառակը՝ հպարտ էր, որ իր ամուսինը պատվով կատարած էր իր պարտականութիւնը: Թեև ան չէր վերադարձած տուն, սակայն հայրենիքը ոտնակոխ չէր եղած թշնամին. ու այս էր կարևորը: Անգուազ կատաղութեամբ մը լեցնւած էր գերմաններուն հանդեպ, որ խանգարած էին իրենց անորոշութիւնը: «Հոգ չէ, — կըսե՞ր, — էլի լավ կըլլանք, — քանի որ շահեցանք պատերազմը. մեր երկիրը աշխատանքի երկիր է. բավական է, որ աշխատելու կամքն ունենաս, գործը անպակաս է: Լավ էք ըրե՞ր, որ եկե՞ր էք. թող գան, բոլորը թող դան. կշատանանք, էլ ավելի լավ կըլլանք, հերիք է, որ օտարներուն երկիրը շենցուցինք: Հիմի ալ մեր երկիրը շենցնենք. մեր շինածը մերն է, ու մերը պիտի մնա միշտ»:

Ազնիւ տիկինը ամբողջ օրը ընկերացավ ինձի. գիտե՞ր, որ տակաւին քաղաքին անժանոթ էի և դժվարութիւններ պիտի ունենայի փնտրած տեղեւոյ գտնելու համար:

Ինչպէս նախապէս հանձնարարված էր, առաջին օրն իսկ ներկայացա մեր ռայոնի նախագահին:

Առաջին անգամն էր, որ ներկայութեանը կգտնվեի սովետական պաշտոնյայի մը: Հոս պաշտոնյաներու վերաբերումը բոլորովին տարբեր է: «Ընկեր» բառը ջնջած է բոլոր հեռավորութիւնները. հոս պարտադիր

նվիրապետության տեղ, մարդիկ իրարմեկ տարբերին միայն իրենց դերով: Պաշտոնյան ու պարզ քաղաքացին իրարու հանդեպ տոգորված են փոխադարձ հարգանքով և իրավունքի ու պարտականության գիտակցությամբ: Այս իրողությունը հաստատել մեծագույն ուրախություններն են և եղավ:

Նախագահը հարցուց, թե արտասահման ինչ գործով կգլխավորի, համապատասխան գործ մը հայթայթելու համար ինձի այստեղ: Երբ ըսի, թե գրելու որոշ շնորհ ունեմ և ուսումնական թերափարո է, ինձի հանձնարարեց, որ ուսումնական կեմ Պետ. համալսարանի մեջ: Հոս բարձրագույն կրթությունը ստանալու համար ուսանողները պետությունն թողակ կատանան: Պարտաձև ունենալն էր ժամկետ են երկու հերթի. ուսանողության մեկ մասը առավոտյան կերթա, մյուս մասը՝ կեսօրին ետք, այնպես որ կարելի է ուսանելով հանդերձ պարսպել նաև մեկ ուրիշ գործով: Այս պարսպան նկատի ունենալով՝ հետևեցա նախագահի թելադրության և այժմ կուսանիմ Պետ. Համալսարանի ֆիլոլոգիական ֆակուլտետի հայկական բաժնին մեջ: Միաժամանակ հողվածներ կպատրաստեմ հանդեսներու համար:

Ամեն օր ավելի կսկսիմ սիրել Երևանը: Նոր Երևանը, մանավանդ իր արդիական շենքերով, որոնց մեջ հաջողապես օգտագործ-

ված են մեր ճարտարապետության տոհմիկ մոտիվները, հմրապական մեծ քաղաքի մը կիրապարանքը ունի: Գլխավոր հրապարակներուն վրա զետեղված են բարձրախոսներ, որոնք օրն ամբողջ կձայնասփռեն ռադիո-կայանի գեղարվեստական և տեղեկատվական հաղորդումները, երբեմն քաղցր ու ծանոթ երգի մը կամ նվագի մը հնչյուններու տակ դանդաղեցնելով հապշտապ քայլերը անցորդներու: Ամեն ժամ ավանջիդ կհասնեն մայրենի բարբառին հնչյունները, էությունդ լեցնելով հայրենի ու հարազատ մթնոլորտով:

Արդեն մեր ներկա բնակարանները ժամանակավոր են. պետական որոշումով յուրաքանչյուր ներգաղթող ընտանիք պիտի ստանա հող և 30 հաշար ուղբի, սեփական բնակարան կառուցելու համար: Սեփական տուն ունենալ կնշանակի միջոցականապես դաշնակցել այն հողին հետ, ուր կապրիս և որուն շփոթը ամեն օր պիտի դորացնեն և իմաստավորեն քու կյանքը. որ պետք է շարունակություն մ'ըլլա և ոչ վախճան: Ասիկա մեկուն է տակավին սովետական իրավակարգի այն անթիվ բարիքներն, որոնց համար միայն ու միայն երախտապարտ կրնա: Ըլլալ սեփական հայրենիքին մեջ վերահաստատված աստանդական հայր:

ՈՏԱՐՆԵՐԸ ՀԱՅԵՐԻ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼԻ ՆԵՐԿԱՑԱՑՈՒԹՅՆԵՐԻ ԶՐՈՒՅՑԸ ԱՆԳԼՈՍՈՎԵՏԱԿԱՆ
ԲԱՐԵԿԱՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ԴԵԼԵԳԱՑԻԱՅԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ՇԵՏ

րևանում գտնվող անգլո-սովետական բարեկամության ընկերության դեղեգացիայի անդամները հոգևոր 29-ին գրույց ունեցան տեղական մամուլի ներկայացուցիչների հետ:

Անգլիական հյուրերին տրվեցին հետևյալ հարցերը.

1. Ի՞նչ տպավորություն են ստացել ներառյալ Սովետական Հայաստանի, նրա տնտեսական և կոլտնտեսական շինարարության մասին:

2. Ի՞նչ կարծիքի են դեղեգացիայի անդամները արտասահմանյան հայերի իրենց հայրենիքը վերադառնալու մասին:

3. Ի՞նչպես է վերաբերվում Անգլիայի Կոստաթականությունը Թուրքիայի կողմից զավթված բնիկ հայկական հողերը վերադարձնելու հարցին:

Դեղեգացիայի ղեկավար պ-րն Ստենլի էվանսը հայտարարեց.

— Ակնհերե է Հայաստանի ժողովրդական ամբողջ տնտեսության մեծ առաջադիմությունն ու զարգացումը, որը տեղի է ունեցել Սովետական իշխանության գոյության ժամանակաշրջանում: Մենք նշում ենք նաև բնակչության կենսամակարդակի բարձրացումը: Մեզ վրա առանձին տպավորություն է դրո՞ծեց ելկրի էլեկտրիֆիկացման վիժխալի պլանը, ինչպես նաև Երևանում իրագործված բնակարանային շինարարությունը:

Երբ մենք գրուցում էինք ռեսպոնդենտների Լուսավորության Մինիստրի հետ, —ասում է անուհետև պ-րն էվանսը, —մենք իմացանք, որ բնակչության 30 տոկոսը սովորում է դպրոցներում: Պետք է փոստովա-

նել, որ մենք սկզբում դրան չհավատացինք: Սակայն գործի հետ մոտիկից ծանոթանալով մենք համոզվեցինք, որ Կա ճիշտ է, որովհետև հայ բնակչության զգալի մեծամասնությունը կազմում է երիտասարդու-

թյունը: Անգլիական պառլամենտի անդամ Յուլի Միլվորմենը հաղորդեց իր տպավորությունները Սովետական Հայաստանի կոլտնտեսության մասին:

— Սովետական Միությունն ժամանակակից հետո, —ասաց նա, —մեր դեղեգացիան ամենուրեք տեսավ ընդհանուր ձգտում դեպի ուսումը: Պետք է ասել, որ այնպիսի լայն մասշտաբով ուսուցում, ինչպիսին կա Հայաստանում, մենք ոչ մի տեղ չենք տեսել: Ռեսպոնդենտների կառավարությունը բաց է թողնում մեծ միջոցներ լուսավորության գործի համար և դա տպագայում անշուշտ կտա իր պտուղները:

Մեզ վրա հաճելի տպավորություն թողեց այն, որ Սովետական Հայաստանում կան շատ թատրոններ, և այդ թատրոնները, ինչպես նաև Սովետական ամբողջ Միությունում, հանրամատչելի են, ինչպես աշխարհում ոչ մի տեղ:

Դեղեգատները նշեցին Սովետական Միությունում թատերական բեմադրությունների հսկայական դաստիարակչական նշանակությունը:

Այն հարցին, թե ի՞նչ կարծիքի են դեղեգացիայի անդամները արտասահմանյան հայերի Սովետական Հայաստան ներգաղթելու մասին, պատասխանեց դեղեգացիայի ղեկավար պ-րն էվանսը:

— Այդ հարցում, —ասաց նա, —մեր դեղեգացիայի և անգլիական հասարակայնության

կարծիքները միասնական են: Մենք, իմացանք, որ Հայաստանի կառավարությունը մեծ հնարավորություններ է տալիս ամբողջ աշխարհում ցրված հայերին հայրենիք վերադառնալու համար: Մենք գտնում ենք, որ դա Հայաստանի համար մեծ գործ է. մենք ավելի քան երջանիկ կլինենք, երբ իմանանք, որ բոլոր արտասահմանյան հայերը հնարավորություն կստանան վերադառնալ իրենց հայրենիքը:

— Նույնիսկ քաղաքականապես քիչ դարպացած անգլիացին, որը ծանոթ չէ Հայաստանի պատմությանը, գիտե, որ թյուրքերը կոտորել են հայերին, դիտե, որ այդ ժողովուրդը շատ է տանջվել և նա նրան համակրում է,—ասաց պ-րն Բիշոպը:— Անգլիա վերադառնալուց հետո մենք կաշխատենք այդ դեռևս չձևավորված համակրանքը դարձնել ձևավորված հասարակական կարծիք:

Անգլիական պառլամենտի անդամ պ-րն Սիլվերմենը հայտարարեց, որ դեռ մինչ Սովետական Միություն ժամանելը նա դիտեց, որ հազարավոր արտասահմանյան հայեր գալիս են Սովետական Հայաստան:

— Սակայն միայն այստեղ ժամանելուց հետո,—ասաց նա,—ես հասկացա և ինձ պատկերացրի այն մեծ աշխատանքը, որ այդ ուղղությամբ կատարում է Սովետական Հայաստանի կառավարությունը:

Միավորել ամբողջ աշխարհում ցրված հայ ժողովրդին, ստեղծել բոլոր պայմանները հայերի ներգաղթի համար՝ հնարավոր է միայն Սովետական իշխանության օրոք: Երբ ապահովում է նրանց անվտանգությունը և վաղվա նկատմամբ նրանց վստահությունը: Կրկնում եմ, միայն սովետական իշխանության օրոք հնարավոր էր ձեռնամուխ լինել ներգաղթի այդպիսի մեծ սլանի իրագործմանը:

Մեզ իրազեկ են դարձրել ներգաղթի թուլվածություն տալու վերաբերյալ սովետական կառավարության որոշման առթիվ արտասահմանյան հայերի արձագանքներին և արտասահմանյան հայերի Սովետական Հայաստան գալու հսկայական ցանկության վերաբերյալ:

Թյուրքիայի կողմից բռնի կերպով անջատած հողերը Սովետական Հայաստանին վերադարձնելու հարցի մասին արտահայտվեց անգլիական պառլամենտի անդամ պ-րն Սիլվերմենը:

— Դժբախտաբար,—ասաց նա,—անգլիացիների մեծ մասը Սովետական Հայաստանի մասին քիչ քան դիտի: Մենք՝ Սովետական

Հայաստան ժամանած ղեկագլիայի անդամներս հասկանում ենք, որ այդ հարցը ձեռք համար կենսական նշանակություն ունի: Այդ պրոբլեմը արտացոլում է հայ ժողովրդի խոր զգացմունքներն ու իղձերը: Վերադառնալուց հետո անգլիական ժողովրդին կպատմենք այդ զգացմունքների և իղձերի մասին:

— Այդ հարցը իմ կարծիքով,—ասում է այնուհետև պ-րն Սիլվերմենը,— կարելի է լուծել Միավորված Ազգերի կազմակերպության աջակցությամբ:

Ղեկագլիայի ղեկավար պ-րն Էվանսը իր հերթին ասաց.

— Ես կարծում եմ, որ այդ հարցի առթիվ այստեղ պետք է անկեղծ խոսել: Երբ մենք ժամանեցինք Սովետական Հայաստան, տեղանք, որ բռնի կերպով Թյուրքիայի կողմից անջատված հողերի վերադարձումը, Սովետական Հայաստանին՝ հանդիսանում է գործնական հարց և որ առանց այդ խնդրի լուծման Հայաստանը չի կարող ընդունել ամբողջ աշխարհում ցրված հայրենի հազարավոր հայերին:

Նրևան այցելած անգլո-սովետական բաղկամտության ընկերության ղեկագլիայի անդամ, «Ռուսաստանն այսօր» ժուռնալի խմբագիր Ռեջինալդ Բիշոպը մամուլի ներկայացուցիչներին հանձնեց հետևյալ հոդվածը:

ՌԵՋԻՆԱԼԴ ԲԻՇՈՊ

Աշխարհում չկա մի այլ ազգ, որը կարողանար ավելի հեշտությամբ նվաճել բրիտանական ժողովրդի բարեկամությունն ու համակրանքը, քան հայերը: Մեզանում նույնիսկ քաղաքական տեսակետից ամենահետամնաց և վատ իրազեկ մարդիկ լսել են հայկական կոտորածների մասին: Նրանք կարող են չիմանալ այդ զազանություններին ուղեկցած հանգամանքների մասին շատ քան, կարող են նույնիսկ չիմանալ, թե որտեղ են տեղի ունեցել այդ զազանությունները, նրանք կարող են չիմանալ, թե որտեղ է գտնվում Հայաստանը,—բայց այն մասին, որ հայերը անցյալում եղել են հալածված ժողովուրդ, նրանք գիտեն և որպես այդպիսի ժողովրդի նրանք պատրաստ են բանալ իրենց սրտերը:

Ես կարծում եմ, որ մեր ղեկագլիայի լուրաբանչուր անդամ ապշեց տեսնելով, թե որքան շատ բան է արված սովետական

իշխանության անցած ժամանակաշրջանի 25 տարվա ընթացքում՝ Հայաստանը կոլտնտրական, արդյունաբերական և մյուս տնտեսականներից յարգացնելու համար:

Դեռ ավելի ևս շատ բան պետք է արվի, բայց այն, ինչ կատարված է, հանդիսանում է լավագույն հնարավոր նախանշանը ապագայի համար:

Նրևանում հայ ժողովուրդը ունի մեծ ազդիկ արժանի մայրաքաղաք: Նրա ծառերով պատած լայն փողոցները և հոյակապ շենքերը խիստ հակապատկեր են ներկայացնում բլուրի վրա դեռ անբացող հին քաղաքի մնացորդների համեմատությամբ:

Գյուղական վայրերում տները դեռ պղծմիտիվ են, բայց այստեղ ևս մեծ քանա-

կությամբ նոր կառուցված շենքերը խոտանում են, որ հալերի ապագա սերունդները կունենան գյուղեր, որոնցով նրանք կկարողանան հպարտանալ նույնպես, ինչպես այսօր նրանք հպարտանում են իրենց մայրաքաղաքով:

Կրթության տարածումը շտեմնված է: Աշխարհում ոչ մի ավել չի կարող պարծենալ նրանով, որ նրա բնակչության 20 տոկոսը ավելին գտնվում է դպրոցում: Իհարկե, դրա համար կան հատուկ պատճառներ, բայց նրանք չեն փոխում այն փաստը, որ այդպիսի ինտենսիվ կրթական աշխատանքը կզարգացնի հայ ժողովուրդին, որը ունենալով բոլոր հիանալի մարտական հատկությունները, կունենա նաև լայն կոլտնտրա, որը

Անգլո-սովետական բարեկամության ընկերության դելեգացիայի անդամներն էջմիածնում:

անցյալում ունեցել են միայն քչերը:

Արդեն այժմ այդ փոփոխության կյանքը հոսում է շատ ուղղություններով: Այդ բանը մենք տեսանք ձեր թատրոններում, որտեղ այդ կոլտնտրական մեզ թվաց շատ նրբին: Ի դեպ, ամբողջ աշխարհում չի կարող լինել այդ մասշտաբի մարդկանց մի այլ հասարակություն, որը կարողանար պարծենալ 26 թատրոնով, էլ չենք խոսում թատերական արվեստի ինստիտուտի մասին:

Աղքատ և հետամնաց հողագործական

երկրից, որը ստրկացված էր օտարերկրյա լծի տակ, Հայաստանը վերածվեց առավելապես արդյունաբերական էկոնոմիկա ունեցող ազատ երկրի, այն միջոցին, երբ նրա հողագործական արտադրությունը զարգացավ ինչպես քանակական, այնպես էլ որակական տնտեսական:

Մենք հասկանում ենք, թե ինչու հայերը ամբողջ աշխարհից ձգտում են վերադառնալ իրենց հարազատ հողը: Նրանք իրենց

կողմից է՛լ ավելի կհարստացնեն հսկայական առաջադիմության հորձանքը:

Մեծ Բրիտանիայում քիչ բան է հայտնի Սովետական Հայաստանի, այդքան հեռու գտնվող փոքրիկ երկրի մասին: Մենք մեր պարտքը կհամարենք նրա մասին տարածել ճիշտ պատկերացում մեզ մատչելի բոլոր միջոցներով: Մենք կնշենք արդեն ձեռք բերված մեծ առաջադիմությունը և այն հսկայական ջանքերը, որ երկիրը կատարում է հնգամյա նոր պլանի ընթացքում: Մենք կանենք նաև այն, ինչ որ մեր ուժերը ներում մենք որպեսզի պարզ դարձնենք թյուր քիայի տիրապետության տակ գտնվող հին տերիտորիաները վերադարձնելու հայկական պահանջների բնույթը: Մենք կփորձենք սխալ դարձնել, որ այդ տերիտորիաներում 1915-1920 թվերին կոտորվել է մեկ միլիոն հայություն և ավելի ևս մեծ քանակությամբ հայեր աքսորվել են և վախուստի դիմել: Մենք կնշենք, որ մեկ ու կես միլիոն հայերի նկատմամբ արդարությունը հնարավոր չէ վնասագործել ամբողջ աշխարհում, մինչև որ նրանց համար մատչելի չի դառնա այդ հողը որպես ազատ Սովետական Հայաստանի անբաժան մասը:

Մենք չենք փորձի Հայաստանը նկարագրել որպես մի դրախտավայր: Ավելի շուտ կփորձենք մեր տպավորությունները շարադրել այն դիտողության ոգով, որ 18 ամյա առաջ բրիտանական պառլամենտական դեմագոգիային արել է գեներալիսսիմուս Ստա-

լինը: Դեմագոգիան նրան հարցրել է, թե ինչպես կարող է ավելի լավ ծառայել բրիտանա-սովետական հարաբերություններին: Նա պատասխանել է, ասելով, որ ամենից լավն է տուն վերադառնալով պատմել ամբողջ ճշմարտությունը այն մասին, ինչ դեմագոգիան տեսել է Սովետական Միությունում, թե վատը և թե լավը: Մենք այդպիսի ենք Սովետական Միության շատ մասեր և տեսել ենք, թե ինչպես մեծ երկիրը ոտքի է կանգնում այն բոլոր զոհաբերությունների ու տառապանքների տարիներից, որ բաժին են ընկել միայն մի բանի երկրներին:

Մենք տեսանք շատ այնպիսի բաներ, որ պետք է բարելավել, բայց է՛լ ավելի շատ այնպիսի բաներ, որոնք հիացմունք են առաջացնում: Եվ վերջին տեղը չէին գրավում հիացմունք առաջացնող այն բաները, որ մենք տեսանք Սովետական Հայաստանում:

Մեր երկրների բարեկամությունը սովետական ժողովրդի, ինչպես նաև բրիտանական ժողովրդի համար հանդիսանում է խաղաղության, անվտանգության և բարգավաճման էական հիմք:

Մեր դեմագոգիայի անդամները Հայաստանի և հայերի նկատմամբ փառահպան են առանձնապես ջերմ բարեկամություն այն սրտագին վերաբերմունքի համար, որ նրանց ցույց տրվեց այստեղ գտնվելու ժամանակ:

(Թարգմանություն անգլերենից)

Պ-ՐՆ ԴԵՆԻՍ ՆՈՒԷ ՊՐԻՏՏԸ ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ

Սեպտեմբերի 14-ին Երևան ժամանած անգլիական ակադեմիկոս հասարակական գործիչ, ՍՍՌՄ-ի հետ կուլտուրական կապի անգլիական ընկերության նախագահ, պառլամենտի անդամ պ-րն Դենիս Նոու Պրիտտը և ՍՍՌՄ-ի հետ կուլտուրական կապի անգլիական ընկերության քարտուղար տիկին Զուդիթ Տոդդը, երեք օր անցկացնելով Հայկական ՍՍՌ-ում, ծանոթացան ռեսպուբլիկայի կուլտուր-լուսավորական և գիտական հիմնարկությունների հետ:

Հյուրերը այցելեցին Երևանի Կրուպսկայի անվան իգական դպրոցը, Ձեռագրատունը (Մատենադարանը), Կերպարվեստի պետական թանգարանը: Նրանք եղան նաև Սպենդիարովի անվան օպերայի և բալետի Պետական թատրոնում, որտեղ լսեցին «Ալմաստ» և «Արշակ երկրորդ» օպերաները:

Հյուրերը դիտեցին պատմական վայրերը,

այցելեցին էջմիածինը, որտեղ զրույց ունեցան կաթողիկոս Գեորգ Զ-ի հետ: Նրանք եղան Ֆ 3 սովխոզում, վերին Արտաշատ գյուղում, որտեղ ծանոթացան կոխոզի աշխատանքի հետ, այցելեցին կոխոզնիկներին, այդ թվում հայրենիք ներգաղթած արևմտահայ մանկան հայերի տները:

Պ-րն Դենիս Նոու Պրիտտը և տիկին Զուդիթ Տոդդը զրույց ունեցան արտասահմանյան հայերի ընդունելության և տեղավորման կոմիտեի նախագահ ընկ. Բ. Աստվածատուրյանի հետ:

Սեպտեմբերի 17-ին պ-րն Դենիս Նոու Պրիտտը և տիկին Զուդիթ Տոդդը թռան Ստալինգրադ:

Նախքան Երևանից մեկնելը պ-րն Պրիտտը զրույց ունեցավ մամուլի ներկայացու-

ցիչների հետ: Ստորև բերվում են պ-րն Պրիտտի պատասխանները իրեն տրված հարցերին:

«Ինձ խնդրել են պատասխանել երեք հարցի. 1) Որո՞նք են իմ տպավորությունները կարճ ժամանակ Երևանում գտնվելու միջոցին: 2) Ի՞նչ տպավորություններ եմ ստացել արտասահմանյան հայերի ներգաղթի մասին և ինչպե՞ս եմ հս ցնահատում դրա նշանակությունը. 3) Ո՞րն է իմ անձնական տեսակետը նախկինում թյուրքերի կողմից խլված հայկական հողերի վերադարձման պահանջի արդարացիության վերաբերյալ:

ԻՄ ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԸ

1) Ես տեսա հին և նոր քաղաքը, կուլտուրայի ասպարեզում ձեր նվաճումներից շատերը, ես տեսա ձեր արվեստի որոշ դան-ձեր, գոհոմակություն մի կեսի հայկական երկու օպերա, այցելեցի մեկ իգական միջնակարգ դպրոց: Ես եղա Զվարթնոցում և էջմիածնում և հետաքրքիր գրույց ունեցա կաթողիկոսի հետ: Ես նշա մեկ սովխոզում և մեկ կոլխոզում: Իմ հակիրճ տպավորությունները հետևյալներն են. այստեղ մենք ունենք այն բանի հրաշալի օրինակը, թե ինչպե՞ս աշխույժ, արտագին, աշխատասեր և խաղաղաբեր ժողովուրդը քաղում է սովետական սոցիալիստական սիստեմի տնտեսական և հողերի առավելությունները: Հայերը հպարտ և անշահիկ են, որ իրենք ազատ են և հանդիսանում են սովետական քաղաքացիներ, նրանք հպարտ նա, որ հանդիսանում են Սովետական Սոցիալիստական Ռեսպուբլիկաների մեծ Միության քաղաքացիներ, որի շատ ժողովուրդներ, ներառյալ նաև հայերը, այնքան մեծ ծառայություն են մատուցել մարդկությանը:

Այն հսկայական նյութական ու կուլտուրական առաջադիմությունը, որ ես տեսա քաղաքում և գյուղում, շշմեցուցիչ և անհավատալի կլինեին, եթե դուք չլինեիք սոցիալիստական երկրի ժողովուրդ և չհանդիսանայիք ազատ ինտելիգենտ ազգ: Իմ տպավորությունների մեջ մտնում է իհարկե անձամբ իմ նկատմամբ ցուցաբերված մեծ սրտակցության ամենաաշխույժ վերաբերմունքը, բայց այստեղ տեղը չէ գրել իմ անձնական ընկալումների մասին:

2) Ես ուսումնասիրեցի հայրենիք վերադառնալու պրոբլեմը, երկարատև գրույց ունեցա հայրենադարձության մոմիտեի նախապահ հետ: Ես տեսա հայրենիք վերադարձած դպրոցականներ, ինտելիգենցիայի

և գյուղացիների ներկայացուցիչներ: Այդ բոլորը ինձ վրա ուժեղ տպավորություն թողեց:

Նախ, հայրենիք վերադառնալու հանդիսանում է մեծ մարդասիրության դրսևորում, որը շատ հայերի ազատագրեց այն հողական դժբախտություններից, տարագրությունից և նյութական ճախորդություններից, որ նրանք շարունակում են այժմ կրել արտասահմանյան շատ երկրներում:

Երկրորդ, համեմատաբար այդքան մեծ թվով ձեր հայրենակից նոր քաղաքացիների ընդունման և օգտակար աշխատանքի մասնակից դարձնելու գործնական աշխատանքը այդ բառի լիակատար իմաստով ոչ միայն գովելի է, այլև անհնարին կլինեի մի այլ, ոչ սոցիալիստական պետությունում: Սովետական Միության սահմաններից դուրս դա շատ մարդկանց անհավատալի կթվա, բայց ես հույս ունեմ, որ ի վիճակի եմ նրանց համոզել:

Հայրենադարձության հետևանքով մի քանի տարրուց հետո դուք կարող եք արձանագրել, որ դուք ձեր ֆրոնտի հարստացրել եք զգալի թվով հայ նոր քաղաքացիներով, որոնք այն ժամանակ կհամապատասխանեն ձեր բարձր պահանջներին:

Ես լավ տեսնում եմ, որ հայրենադարձությունը լայն նպատակ և կարևորություն ունի այժմ և հետագայում, բայց ես սահմանափակվում եմ անձամբ իմ ստացած տպավորություններով:

3) Միանգամայն ակներև է, որ հայ ժողովուրդը ունենալով ազգային գոյության իրավունք, արդարացի է իր այն պահանջներում, որ վերաբերում են հայերին իրենց պատկանող և իրենց կողմից կառավարվող մեկ միասնական առավելին պետության մեջ վերամիավորվելուն: Դա դժվար է վիճարկել: Խոսքը տարրական արդարության մասին է: Աշխարհագրական առանձնահատուկ այն վիճակում, որի մեջ գտնվում են Հայաստանում հայերը, նրանց պահանջը, այն է՝ ապրել որպես ազատ հայկական հողում, — բավարարելու միակ և ամենապարզ ուղին է այժմյան սահմանի ուղղումը և այնպիսի սահմանի հաստատումը, որը հնարավորություն կտա բոլոր հայերին միավորվել Հայկական ՍՄԽ-ում:

Այդ լուծումը ինձ թվում է արդարացի և, այն ամենը, ինչ որ ես կարող եմ անել այդ լուծումը արագացնելու համար, ես կանեմ: Գ. Ն. ՊրիՏՏ

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

ԿՈՒԼՏՈՒՐԱՅԻ ՕՋԱԽԸ

(Մոսկվայի «Սովետական Հայաստանի կուլտուրայի Տաճ» 25-ամյակի առթիվ)

հայտնաբերի 29-ին, Մոսկվայի «Սովետական Հայաստանի կուլտուրայի Տաճը» կայացավ հանդիսավոր նիստ, նվիրված նրա գոյության 25-ամյակին:

Այդ օրը նշանակալից էր նրանում, որ նախկին Լազարյան ճեմարանի, իսկ ներկայումս «Սովետական Հայաստանի կուլտուրայի Տաճ» շենքում հավաքվել էին կուլտուրայի ու արվեստի հայ գործիչների տարբեր սերունդների ներկայացուցիչներ:

Նիստին մասնակցողների մեջ կային Կարմիր Բանակի գեներալներ, Ստալինյան մերցանակի լաուրեատներ, միներտներ, պետական ու հասարակական գործիչներ, ուսանողներ:

«Մոսկվայի Սովետական Հայաստանի կուլտուրայի Տաճ 25-ամյակը» զեկուցումով հանդես եկավ պրոֆ. Ա. Մ. Արշարունին:

— 25 տարի առաջ, 1921 թվի սեպտեմբերի 29-ին, — ասաց նա, — Սովետական կառավարությունը դեկրետ ստորագրեց նախկին Լազարյան ճեմարանի բազայի վրա Մոսկվայում Սովետական Հայաստանի կուլտուրայի Տուն ստեղծելու մասին: Այն օրվանից այս հիմնարկը վերածվեց ուսումնական ժողովրդի և Սովետական Հայաստանի կուլտուրաների կապի կենտրոնի:

Մոսկվան անցյալում եղել է հայ ժողովրդի կուլտուրայի ու հոգեկոթի կյանքի վճռական սակավաթիվ կենտրոններից մեկը: Այդ եղել է այն ժամանակաշրջանում, երբ հայ ժողովուրդը չունի իր պետականությունը, իսկ հայերը հարկադրված էին իրենց կուլտուրան զարգացնել համաշխարհային կուլտուրայի խոշորագույն կենտրոններում:

Մոսկվան, հատկապես XIX դարում, ու-

նեցել է այն նշանակությունը, որ նա ամրապնդել է քաղաքականության դարձիկը տրադիցիաները ուսումնական ու հայ ժողովուրդների միջև: Այստեղ, Մոսկվայում են առաջին անգամ հայերեն լեզվով տպագրվել Պաշտոնի, Լեռնատու (1843 թ.) և Երկրի թարգմանությունները: Այստեղ են ուսանել, աշխատել և ակնավոր դարձել XIX դարու առաջատար հասարակական մտքի մեր գործիչները՝ Ռ. Պատկանյանը, Մ. Նալբանդյանը, Ս. Նազարյանը, Ս. Շահազիզը, Ա. Մատուրյանը, Վ. Տերյանը և ուրիշներ: Մոսկվայում են, և հատկապես Լազարյան ճեմարանում, հռչակ ստացել այնպիսի գիտնականներ՝ Բ. Կարսի, Մ. Մանուկյանը, Գ. Խաչատրյանը, Կ. Կոստանյանը և շատ ուրիշներ: Մոսկվայում է տեղի ունեցել հայ ժողովրդի լավագույն զավակների՝ Մ. Նալբանդյանի և մյուսների ծանոթությունը Ռուսաստանի 60-ական թվականների առաջավոր հասարակական մտքի հետ, Զերնիշևսկու և Գերցենի հետ:

Արդյունքի և մյուս հայ լուսավորիչների մտահղացումն ու պայքարը ժամանակակից նոր դարական լեզվի ստեղծման համար՝ 1858 թվից սկսած պաշտպանում և հրահրում էր Մոսկվայում լույս տեսնող «Հիստորիա» ժուռնալը:

Լազարյան ճեմարանը 1814 թվից սկսած, մեկ հարյուրամյակի ընթացքում հայ ժողովրդին տվել է ակնավոր հասարակական գործիչների մի քանի սերունդ, չհաջված դեռ նրա հրատարակչական, գիտական, գրական և թատերական գործունեությունը:

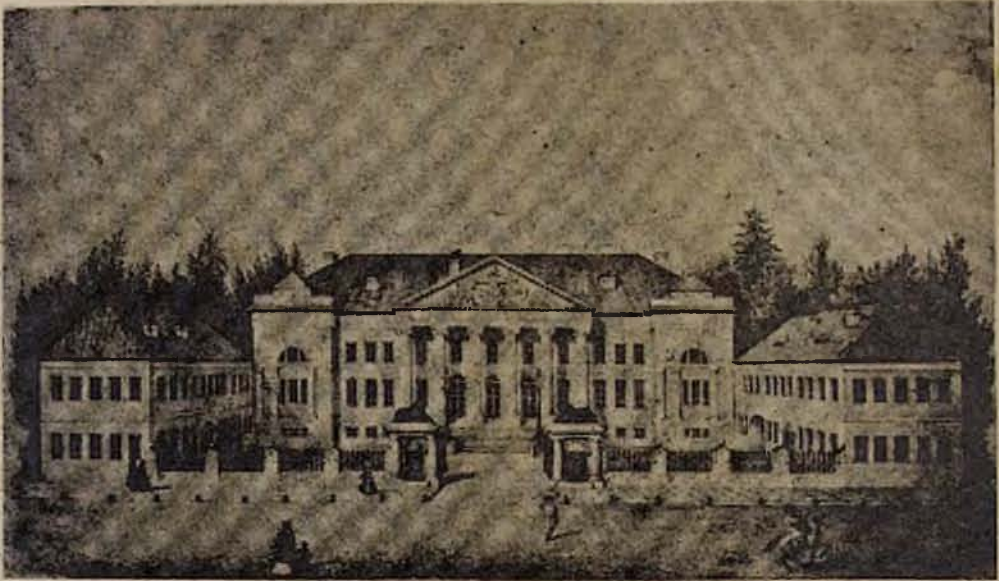
Այսպիսով ուսումնական ու հայ ժողովրդի կուլտուրաների տրադիցիոն կապերը սեր-

տացել են Մոսկվայում տասնյակ տարիների ընթացքում:

Ահա թե ինչու հայ պետականության ըստեղծումից տառացիորեն մի քանի ամիս հետո Սովետական կառավարությունը որոշում ընդունեց «Սովետական Հայաստանի կուլտուրայի Տուն» ստեղծելու մասին: Փոխվել են աշխատանքի բնույթը, բովանդակությունը, ծավալը, և չափերը: Ամենից առաջ բուն Հայաստանում՝ նրա մայրաքաղաք— Երևանը դարձել է խոշոր ու լիարժեք կուլտու-

րական և հասարակական-քաղաքական կենտրոնը հայ ժողովրդի: Իսկ «Հայաստանի կուլտուրայի Տունը» Մոսկվայում պետք է կատարեր Մոսկվայում մեր կուլտուրայի և Հայաստանի համար Սովետական Միության ժողովուրդների ու առաջին հերթին ռուս ժողովրդի կուլտուրայի «գեասպանորդի» ֆունկցիաները:

Մոսկվան Սովետական ժամանակաշրջանում հայ ժողովրդի համար հանդիսանում է ոչ միայն մեծ յոթնամյա մայրաքաղաքը, այլ և, ինչպես այդքան ասացինք, կենտրոնը ռու-

Հայաստանի կուլտուրայի Տան շենքը

սական կուլտուրայի, որի հետ հայ ժողովուրդը կապված է դարերով:

—Անցած 25 տարում,— ասում է պրոֆ. Ա. Արշարունին,— կուլտուրայի Տան կից կամ նրա իրավասության տակ գտնվող ստուդիաներում, ստեղծագործական լաբորատորիաներում, հիմնարկներում և կազմակերպություններում, առաջավոր վարպետների որակավորում են ստացել Սովետական Հայաստանի կուլտուրայի և արվեստի շատ ու շատ գործիչներ: Դրանց թվում Հայկական ՍՍՌ-ի ժողովրդական արտիստներ Ա. Գուլակյանը, Վ. Աջեմյանը, Դ. Մալյանը, Մ. Քոչարյանը, Ա. Գաբրիելյանը և ուրիշներ: Այստեղ է ստացել իր որակավորումը Սովետական Միության տաղանդավոր կոմպոզիտոր Ա. Խաչատրյանը:

Սովետական արվեստի Մոսկվայի բազմա-

թիվ գործիչներից կուլտուրայի Տան աշխատանքներին գործոն մասնակցություն են ցույց տվել, և հատկապես Հայաստանի համար որակյալ աշխատողներ պատրաստելու գծով, Կ. Ս. Ստանիսլավսկին, Ե. Բ. Վախթանգովը, Ա. Ի. Խաչատրյանը, Ռ. Ն. Սիմոնովը:

Հիմա Մոսկվայում կուլտուրայի Տան կից ստեղծված են բարձր տիպի ստուդիաների 5 խումբ— ռեժիսորական, կոմպոզիտորական, զինղանկարչական, քանդակագործական, խորեոգրաֆիկ, բարձրագույն գեղարվեստական կրթություն և որոշ ստեղծագործական փորձ ունեցող 47 տաղանդավոր երիտասարդ գործիչներ աշխատում են կուլտուրայի Տան կից:

Վերջապես կուլտուրայի Տունը Մոսկվայում հանդիսանում է Սովետական Միության

այն կենտրոններից մեկը, որտեղ սխառեմատիկաբար հանդիպումներ են ունենում Սովետական Հայաստանի ականավոր գործիչները ՍՍՍՐ մայրաքաղաքի հասարակայնության ներկայացուցիչների հետ: Սովետական Հայաստանի հասարակական-քաղաքական և կուլտուրական կյանքի նվազ կամ առավել չափով նշանակալից որևէ երևույթ կուլտուրայի Տան աշխատանքներում առանց

համապատասխան արտացոլման չի մնում: Երեկույթը վերջացավ մեծ համերգով, որին մասնակցեցին ՀՍՍՐ ժողովրդական արտիստներ Վ. Փափազյանը, Պ. Լիսիցյանը, Ս. Քոչարյանը, Ա. Գաբրիելյանը, կոմպոզիտոր Ա. Դոլուխանյանը, Մեծ թատրոնի մեներգիչ Բեդրուսյանը, Աղբթեյանի ՍՍՐ վաստակավոր արտիստուհի Ք. Գրիգորյանը և ուրիշներ:

ՀԱՅ ՏՊԱԳԻՐ ԳՐԲԻ ՊԱՅՄՈՒԹՅԱՆ ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԵՍԻ ԲԱՑՈՒՄԸ

Սեպտեմբերի 28-ին, Երևանի Պետական Հանրային գրադարանում բացվեց հայ տղապարի գրքի պատմության ցուցահանդեսը:

Դրադարանի կլոր դահլիճը լեփ-լեցուն էր գիտության, արվեստի, գրականության, պարտիական և սովետական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներով: Այդտեղ էին նաև Հայաստանի Սովետական գրողների համագումարի պատգամավորները, արտասահմանից: Մոսկվայից և եղբայրական մյուս ուսուցիչականներից եկած հյուրերը:

Ամբիոնի վրա լին ՍՍՍՐ Գրողների Միության գլխավոր քարտուղարի տեղակալ ընկ. Ն. Տիխոնովը, Հայաստանի սովետական Գրողների Միության նախագահ ընկ. Ավ. Իսահակյանը, գրողներ Գ. Դեմիրճյանը, Ս. Բորոգինը, Լեոնիձեն, արվեստի վաստակավոր գործիչ ընկ. Գ. Լեոնյանը, Հայկական ՍՍՐ Գրողների Միության քարտուղար՝ ընկ. Հր. Գրիգորյանը, պրոֆ. Կ. Սարգսը, ժողովրդական արտիստ Գ. Ջանիբեկյանը և ուրիշներ:

Բացման խոսքով հանդես եկավ Հայկական ՍՍՐ Միության արհեստի Սովետին Կից կուլտուր-լուսավորական հիմնարկությունների գործերի կոմիտեի նախագահ ընկ. Ա. Եռահայանը, որը հակիրճ կերպով բնութագրեց կուլտուրական խոշոր նշանակություն ունեցող այդ ցուցահանդեսը: Այնուհետև ցուցադրված հայ տղապարի գրքի պատմության, ընդհուպ մինչև մեր օրերը նրա զարգացման մասին խոսեցին ընկերներ Գ. Լե-

վոնյանը և Հր. Գրիգորյանը, որից հետո հյուրերը հրավիրվեցին դիտելու ցուցահանդեսը:

Ցուցահանդեսն ունի «Հայ տղապարի կարևորագույն օջախները» բաժինը, որը սկսվում է 1512 թվին լույս տեսած առաջին գրքի օրիգինալի ցուցադրումով և ավարտվում է Վենետիկում, Կոնստանտինոպոլում, Ամստերդամում, Մոսկվայում և այլ օջախներում լույս տեսած գրքերի նմուշներով: Այդ բաժինն ունի նաև առանձին ենթաբաժին, որն ընդգրկում է հայ տղապարի գրքի ցուցադրումը՝ սկսած 1850—1920 թվեր: Ցուցահանդեսի մյուս բաժինը պատկերում է հայ գրքի տղապարի տպագրական ջրանը, որն ունի մարքսիզմ-լենինիզմի կլասիկների, քաղաքական, գեղարվեստական, հայագիտական, արվեստի, մանկական, մասսայական գրքերի և բառարանների բաժիններ:

Ցուցահանդեսը ունի բազմաթիվ իլյուստրացիաներ, որով պատկերված են տղապարի օջախները, առանձին տղապարիչներ, խմբագիրներ, հրատարակիչները և հեղինակները: Բոլոր բաժիններն ունեն կարծիքագույն պրեքի և օջախների բացատրություններ, որոնք նպաստում են ցուցահանդեսի ցայտուն լուսաբանմանը: Ցուցահանդեսի ձևավորումը կատարել է նկարիչ Ս. Արտաշեսյանը:

Ցուցահանդեսի բացումը նկարահանվեց Երևանի կինոստուդիայի կողմից:

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՐՁԱՆԻ ՀԱՆԴԻՍԱՎՈՐ ԲԱՑՈՒՄԸ

Հոկտեմբերի 5-ին, Քանաքեռում տեղի ունեցավ հայ մեծ վիպասան Խաչատուր Աբովյանի արձանի հանդիսավոր բացումը: Բացման հանդեսին մասնակցում էին ՍՍՍՐ Գրողների Միության պլխավոր քարտուղարի տեղակալ ընկ. Ն. Տիխոնովը, Հայաստանի սովետական գրողների համագումարին հյուր

եկած արտասահմանյան հայ գրողները, Սովետական Հայաստանի գրողները, արտասահմանի հետ կուլտուրական կապի Հայաստանի ընկերության աշխատակիցները, Քանաքեռի կոլխոզային աշխատավորները, պարտիական-հասարակական կազմակեր-

միջնորդի երկերի նմուշները, ինչպես նաև վկայարանություններ, հին բանահյուսություն, առակադրություն, տաղերգեր: Բա-

վականին հարուստ են ներկայացված նաև նոր գրականությունը և սովետահայ գրականությունը:

ԿՈՄԻՏԱՍԻ ԼԱՎԱԳՈՒՅՆ ՊՈՐՏՐԵԻ ՄՐՑԱՆԱԿԱԲԱՇԽՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

Հայ մեծագույն կոմպոզիտոր-երաժշտագետ Կոմիտասի ծննդյան 75-ամյակի առթիվ Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետին կից Արվեստի գործերի վարչությունը հայտարարել էր Կոմիտասի լավագույն պորտրետի մրցանակաբաշխություն՝ սահմանելով գեղանկարչության, քանդակագործության և

զրաֆիկայի գծով մրցանակներ: Մրցանակաբաշխությանը մասնակցեցին Հայաստանի սովետական կերպարվեստագետները, ժյուրին ներկայացված էր 40 գործ (գեղանկար, քանդակ, զրաֆիկա):

Մրցանակաբաշխությունն անցկացնող ժյուրին սեպտեմբերի 6-ին ավարտեց իր

ԿՈՄԻՏԱՍ. գործ եկարիչ Ն. ԳԱԼՍՏՅԱՆԻ

աշխատանքները, մրցանակները բաշխելով հետևյալ կերպ՝ քանդակագործության գծով առաջին մրցանակը տրվեց արվեստի վաստակավոր գործիչ քանդակագործ Սուրեն Ստեփանյանին, երկրորդ մրցանակը քանդակա-

գործ՝ Նիկողայոս Նիկողոսյանին, գեղանկարչության գծով՝ հրկրորդ մրցանակը տրվեց նկարիչ Սլմոն Գալստյանին, զրաֆիկայի գծով՝ երկրորդ մրցանակը տրվեց քանդակագործ—նկարիչ Երվանդ Քուլարին:

ՀԱՅԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՍՈՎԵՏԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Սույն թվի սեպտեմբերի 10-ին ընկ. Մ. Պ. Պապյանի նախագահությամբ տեղի ունեցավ Հայկական ՍՍՌ Գերագույն Սովետի նախագահության հերթական նիստը:

Նախագահությունը որոշում ընդունեց

վերջերս Սովետական Հայաստան վերադարձած տնօնիչ մի մեծ խումբ Հայկական ՍՍՌ քաղաքացիության մեջ ընդունելու մասին: Սովետական քաղաքացիության մեջ են ընդունվել 9.092 մարդ:

ՀՈՒՆԱՍՏԱՆԻՑ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԺԱՄԱՆԵՑ ՀԱՅԵՐԻ ՄԻ ՄԵԾ ԽՈՒՄԲ

Օրերս Հունաստանից Սովետական Հայաստան ժամանեց հայերի մի խումբ՝ կազմված 2.380 մարդուց։ Նրանք մի նամակով դիմել են Հայաստանի Կ(Բ)Պ Կենտկոմի քարտուղար ընկ. Գր. Հարությունյանին, որտեղ իրենց անսահման երախտագիտությունն են հայտնում սովետական կառավարությանը, բոլշևիկների պարտիային և մեծ Ստալինին, որ հնարավորություն ստացան երկարատև պանդխտությունից, թափառումներից և վարած դժնդակ կյանքից հետո վերադառնալ իրենց հայրենիքը՝ Սովետական Հայաստան։ Այդ մասին նրանք իրենց նամակում գրում են.

— Տասնյակ տարիներ թափառելով երկրից-երկիր, անտուն և անօթևան, անտեղ ու անպաշտպան, հայրենիքից հեռու, մեր հարազատներից հեռու պայքարել ենք օտարերկրյա բռնակալության դեմ և անընդհատ հրազել ենք ու փափազել վերադառնալ հայրենի օջախը, հայրենի հողը և ահա այսօր կատարվել է մեր տասնյակ տարիների երազը։ Այդ կատարվեց շնորհիվ ժողովուրդների իմաստուն առաջնորդ, հայ ժողովուրդի բա-

րեկամ մեծ Ստալինի հայրական հոգատարության։

Այնուհետև նրանք իրենց նամակում հավաստիացնում են, որ իրենց ամբողջ ջանքերն ու եռանդը կդնեն Սովետական Հայաստանի ժողովրդական տնտեսության հետագա բուռն զարգացման համար։

— Մենք 2.380 հայերս, — գրում են նրանք, — հավաստիացնում ենք Մեծ Ստալինին, որ Սովետական Հայաստանի կառավարության և բոլշևիկների պարտիայի գլխավորությամբ կլծվենք չորրորդ հազարյա պլանի կատարման և գերակատարման պատվաբոլոր գործին։

Ապա նրանք նամակը վերջացնում են ընկեր Ստալինին ուղղած ողջույնի հետևյալ խոսքերով.

— Թող հրկա՛ր ու երկա՛ր ապրի ժողովուրդների հայր, հայ ժողովուրդի բարեկամ մեծ Ստալինը։

Նամակը Հունաստանից վերադարձած հայերի հանձնարարությամբ ստորագրել են ընկ. ընկ. Բաքիսյանը, Քեհյանը, Բահրազյանը, Մարկոսյանը, Սարգիսյանը, Աղասյանը և Սեֆիրյանը։

ԱՐՏԱՍՈՒՄԱՆՑԱՆ ՀԱՅԵՐԻ ԺԱՄԱՆՈՒՄԸ

Բաթումի. 19 օգոստոսի (ՏԱՍՄ). — Բեյրութից (Սիրիա) ժամանեց «Պրեքա» մարդատար ջերմանավը, բերելով Սովետական Միության վերադարձող արտասահմանյան

հայերի հերթական խումբը։ Բնակչությունը ջերմոթեն դիմավորեց 1.030 սովետական նոր քաղաքացիներին։

ՆԵՐԳԱՂԹՈՂ ՀԱՅԵՐԻ ՆՈՐ ԽՈՒՄԲ

ՄԻԿՈՅԱՆ. — Օրերս Միկոյան ժամանեց Իլլանից ներգաղթած հայերի մի մեծ խումբ բաղկացած 500 մարդուց։

Դեռ քնացքի ժամանումից շատ առաջ նորաշեն կայարանում ներգաղթողներին դիմավորելու էին եկել շրջանի պարտիական ու սովետական կազմակերպությունների ներկայացուցիչները։

Կայարանում տեղի ունեցավ ցնծալից միլիոնադա։ Նորեկներին ողջույնի ձառով դիմավորեց Հ(Բ)Պ Միկոյանի շրջկոմի քարտուղար ընկ. Բ. Սարգսյանը։

Ջերմ շնորհակալական խոսքերով հան-

դես եկան ներգաղթող հայեր՝ Ս. Նարինյանը, Վ. Ավետիսյանը, Լ. Միրոյանը, որոնք իրենց երախտագին շնորհակալության առաջին խոսքն էին տւղղում ժողովուրդների սիրելի առաջնորդ, Գեներալիսսիմոն Ստալինին, որի հայրական հոգատարության շնորհիվ նրանք արժանացան իրենց սրբազան Հայրենիքին՝ Սովետական Հայաստանին։

Նորեկներն ավտոմեքենաներով մեկնեցին շրջանի գյուղերը, որտեղ կոլխոզներին ի պատիվ իրենց ներգաղթած եղբայրների խնճուքներ կազմակերպեցին։

ՍԵՎԱՆԻ ՊՐՈՔԼԵՄԻ ԼԱՅՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄԸ

Սեպտեմբերի սկզբներին տեղի ունեցավ Սևանի Կոմիտեի երկու նիստ, որ կազմա-

կերպվել էր Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիային կից՝ Սևանա լճի մակերեսի

իջեցման հետ կապված բնական փոփոխությունների դինամիկան ուսումնասիրելու հարցերը համաձայնեցնելու համար: Նիստերը լսեցին կոմպլեքսային այն էքսպերիցիայի նախնական արդյունքները, որը կազմակերպել էին Գիտությունների Ակադեմիայի 7 ինստիտուտներ համատեղ:

Սեպտեմբերի 4-ից մինչև 6-ը տեղի ունեցան Ջրա-էներգետիկ ինդուստրիալ գիտական խորհրդի և Հիդրո-էլեկտրիկ լաբորատորիայի գիտական խորհրդի 3-րդ սեսիայի նիստերը Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի իսկական անդամ Ի. Եղիազարյանի նախագահությամբ: Սեսիան նըվիրված էր Սեանա լճի և Զանգվի-Արաքսի օգտագործման պրոբլեմին, Արարատյան դաշտավայրի ոռոգման և Հայաստանի էլեկտրիֆիկացիայի պրոբլեմներին:

Նիստերում լսվեցին պրոֆ. Գ. Օգանեզովի, տնտեսական գիտությունների թեկնածու Ս. Խրիմյանի, ավագ գիտական աշխատակիցներ Ս. Մանասերյանի, Մ. Լեբեդևի, Ա. Հովսեփյանի զեկուցումները, որոնք ամփոփում են Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետի և Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի Ջրա-էներգետիկ ինստիտուտի հանձնարարությամբ 1939 թվից մինչև 1946 թիվը կատարված մեծ աշխատանքը:

Սեսիան լիակատար հավանություն տվեց Սեանա լճի ջրի կոմպլեքսային ոռոգիչ-էներգետիկ օգտագործման հիմնական դրույթներին և սխեմաներին, որոնք հաշվի են առնում ընդհանուր հաշվեկշռում նաև ջրամատակարարման շահերը:

Առանձնապես կարևոր է այն հանգամանքը, որ սեսիան ընդունեց Սեանա լճի ջրերի բաժանումը ոռոգման և էներգետիկայի միջև, որը առաջարկել է Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիան և որը վիճելի էր համարյա այս տասը տարվա ընթացքում: Նոր սխեմի համաձայն, ոռոգմանը հատկացվում է 641 միլիոն խորանարդ մետր ջուր:

Սեսիան անհրաժեշտ գտավ արագացնել Արզնիի հիդրոէլեկտրակայանի հետախուզումներն ու նախագծումը (որը Զանգուկաս

կադի հաջորդ աստիճանն է Գյումրիի հիդրոէլեկտրակայանից հետո), հաշվի առնելով ոռոգման շահերը, ինչպես նաև արագացնել հետախուզումներն ու նախագծերի պատրաստումը Արաքսի ու Որոտանի (Բազարչայի) հիդրոէլեկտրակայանների համար:

Սեանա պրոբլեմի կապակցությամբ հարց է ծագում, որ Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիան, մասնավորապես նրա Ջրա-էներգետիկ ինստիտուտը, ձեռնամուկ լինի առանձին գիտական պրոբլեմների մշակմանը, այն է՝ ցամաքեցվող Մեծ Սեանի գոլորշիացումը, ֆիտրացիան, նրա ջրային ու վառելանյութային բաղադրանքները, ջրի տարածումը ցամաքեցվող Մեծ Սեանի տեղում և Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի հնգամյա պլանի մեջ մտցված մի շարք այլ պրոբլեմներ:

Երկրաբանական և Ջրա-էներգետիկ ինստիտուտների առջև դրված են մի շարք լուրջ խնդիրներ, որոնք կապված են Սեան-Զանգվի հիդրոէլեկտրակայանների էներգետիկ ռեժիմի բարելավման հետ, Կրկրորդ ժամանակաշրջանում (լճի մակերեսն իջեցվելուց հետո) Սեան-Զանգվի հիդրոէլեկտրակայանների էներգետիկ ռեժիմը և մասնավորապես ստորերկրյա ջրերի օգտագործումն ուսումնասիրելու հետ:

Սեսիան զբաղվեց նաև Անդրկովկասի հիդրոէլեկտրակայանների առաջիկա ճյուղավորման հարցով:

Սեսիայի աշխատանքներին մասնակցեցին ՍՍՌ Մինիստրների Սովետին կից Հիդրո-մետառոյակության ղեկավար, վարչության, ՍՍՌ էլեկտրոկայանների Մինիստրության, Լենինգրադի ջրաբանական ինստիտուտի ներկայացուցիչները, ինչպես նաև Հայկական ՍՍՌ Ջրային Տնտեսության Մինիստրության, Հայէներգոյի, Հայհիդրոէներգոպրոեկտի և այլ կազմակերպությունների ներկայացուցիչները:

Սեսիայի մասնակիցները սեպտեմբերի 6-ին և 7-ին այցելեցին հիդրոէլեկտրակայան լաբորատորիան և ծանոթացան նրա սարքավորման հետ:

(229)

Գ Ի Ն Ո Ւ Ն Ո Ր Գ Ո Ր Ծ Ա Ր Ա Ն

ԻՈՅՆՄԱԲՐՅԱՆ. — Ստալինյան նոր հրահանգի պլանում նախատեսված է շրջանի Ղալաչ գյուղում կառուցել գինու և կոնյակի նոր գործարան, որը տարեկան արտադրելու է 80 հազարից մինչև 100 հազար ղեկալիտր գինի և 20—25 հազար ղեկալիտր կոնյակ:

Իններորդ ամիսն է, ինչ սկսվել է շենքի կառուցումը. քարային աշխատանքի մեծ մասը կատարված է, լրիվ չափով ավարտված է նկուղը: Ծինարարության գործում մեծ օգնություն և օժանդակություն են ցույց տալիս շրջանի սովետական ու պարտիական կազմակերպությունները: Բանվորներն ու

ինժեներական ամենակազմը, մտնելով Համաթիւթեան սոցիալիստական մրցու-

թյան մեջ, խոստացել են ժամկետից 4 ամիս շուտ գործարանը հանձնել շահագործման:

ԿԱՌՈՒՑՎՈՒՄ Է ԳՈՐԾԱՐԱՆԻ ԲԱՆՎՈՐԱԿԱՆ ԱՎԱՆՆԸ

ՍՊԻՏԱԿ.—Շաքարի գործարանի շինարարության տեղիտորիստում առաջ է մղվում բնակելի շենքերի կառուցումը: Շինարարական բրիգադաները ներկայումս կառուցում են 9 միահարկ շենքեր, որոնցից յուրաքանչյուրը բաղկացած է իրենի 4 բնակարանից: Դրանցից երկու շենքը աղդեն կառուցված է, մնացած շենքերը շահագործման կհանձնվեն մինչև այս տարվա վերջը:

Նորակառույց գործարանի բանվորական

ավանում արդեն կառուցված են № 1 և № 2 երկհարկանի բնակելի շենքերը, որոնցից յուրաքանչյուրը բաղկացած է 32 բնակարանից: Օգոստոսի 16-ին այդ շենքերից մեկի երկրորդ հարկում բնակություն հաստատեցին Բուդարիայից հայրենիք՝ Ստալինական Հայաստան ներգաղթած մի խումբ հայեր, որոնք բոլորն էլ աշխատանքի են անցնելու Շաքարի գործարանում:

ԵՐԵՎԱՆԻ ՄԱՀՈՒԴԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ՇԵՐՅԻ ԳՈՐԾԱՐԱԿՈՒՄԸ

Օգոստոսի 21-ին մայրաքաղաքի գործող ֆաբրիկաների և գործարանների շարքը մշտավ ստալինյան նոր հնգամյակի նորակառույցներից մեկը՝ Երևանի Մահուդի գործարանի առաջին հերթը:

Գործարանը հագեցված է նորագույն առաջնակարգ տեխնիկայով: Գործարանի կոնկրետիվը սկսեց աշխատել մեծ խանդավա-

ռությամբ: Արդեն դազգյահները տվել են մահուդի առաջին տասնյակ մետրերը:

Օգոստոսի վերջին գործարանը կտա զանազան տեսակի 900 մետր մահուդ, իսկ մինչև այս տարվա վերջը 100 հազար մետր:

Գործարանի նախագծային կարողությունն է տարեկան 300 հազար մետր նուրբ մահուդ: (229)

ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ԿՈՐԵԱՅԻ ԿՈՒՆՏՐՈՒՐԱԿԱՆ - ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒ-

ՔՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾԻՋՆԵՐԻ ՊԱՏՎԻՐԱԿՈՒՅՑՈՒՆԸ ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ

Սեպտեմբերի 20-ին Երևանի ժամանեց Հյուսիսային Կորեայի կուլտուրական-հասարակական կազմակերպությունների գործիչների պատվիրակությունը ՍՄԽ-ի հետ կուլտուրական կապի Հյուսիսային Կորեայի ընկերության նախագահ պ. Լի Գի-ենի գլխավորությամբ:

Պատվիրակությունը դիտեց քաղաքը, ժա-

նոթացանք ժողովրդական լուսավորության և առողջապահության դրվածքին ռեսպուբլիկայում. այցելեց պատկերասրահը, Հանրային գրադարանը, Մատենադարանը, բարձրագույն ուսհիմնարկները:

Պատվիրակության ղեկավարները էջմիածնում ընդունելություն գտան Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Զ-ի կողմից:

ԼԻՏՎԱԿԱՆ ԳՐՈՂՆԵՐԸ ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ

Հոկտեմբերի 22-ին Երևանի ժամանեց Լիտվական ՍՍՌ գրողների դեմագոգիան, որի կազմումն են Մովսեսական Լիտվայի Գրողների Միության նախագահ ընկ. Պետրաս Յվերկան, լիտվական ամսվանի գրողներ Ա. Ժուկաուսկաս-Վենուոլիսը, Իոզաս Պտաշինսկաս-Պաուկշտեիսը, Ալեքսան Ժուկաուսկասը:

Լիտվական գրողները Հայաստան ժամանելով նպատակ են դրել ծանոթանալու Սովետական Հայաստանի արդյունաբերության,

գյուղատնտեսության, կուլտուրայի, արվեստի և մասնավորապես սովետահայ գրականության նվաճումներին:

Հյուրերը հոկտեմբերի 22-ին երեկոյան դիտեցին «Անուշ» օպերան: Հոկտեմբերի 23-ին ևս կինոստուդիայում, որտեղ դիտեցին «Երկիր հայրենի» լիամետրաժ կինոխորհրդանիշ և «Հայկական կինոհամերգը»: Նույն օրն եղան Հայկական Պետական Ձեռագրատանը, իսկ երեկոյան դիտեցին Սոսո-դուկանի ամսվան թատրոնում «Օթելլո» ներկայացումը:

ԳԱՂՈՒԹԱՅԱՅ ԿՅԱՆՔ

ԿԻԼԻԿԻՈ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԳԱՐԵԳԻՆ Ա-Ի ԿՈՆԴԱԿԸ

ԳԱՐԵԳԻՆ ԾԱՌԱՅ ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԵՒ ԿԱՄՕՔՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՒ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՄԲ ԱԶԳԻՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊՈՍ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ, ՇՆՈՐՀՔ, ՍԷՐ, ԽԱՂԱՂՈՒ-ԹԻՒՆ Ի ՏԵԱՌՆԷ ԵՒ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՈՂՋՈՑՆ Ի ՄԷՆՋ

Սիրեցյալ ժողովրդյան Մերում որ ի Լի-բանան և ի Սուրիա:

Հայտնի է ամենքիդ որ Սոսնի Հայաս-տանի կառավարությունը որոշել է սփյուռ-քի մեջ ցրված Հայության բնկորները ըստ հնարավորության հավաքել հայրենիքի մեջ: Դյուրին չէ տասնյակ և հարյուր հազարա-վոր հայեր աշխարհի ամեն ծայրերից ըն-դունիլ Հայաստանի սահմանների մեջ, հոգալ նրանց փոխադրության ծախսերը, բնակա-րաններ պատրաստել և տեղավորել, գործ ու ապրուստի միջոցներ հայթաթել մինչև կը լծվին բնականոն կյանքի և աշխատանքի: Այս որոշման գործողությունն ու իրագոր-ծումը կապված է անթվելի մեծ ծախսերի և ընդարձակ աշխատանքի հետ, որի մասին երևակայությամբ դժվար է իրական և ամ-բողջական գաղափար կազմել:

Բնականաբար սփյուռքի հայությունն էլ յուր պարտականությունն ունի յուր եղ-բայրներին ու քույրերին օգնության հասնե-լու, որքան և փոքր լինի այդ օգնությունը ընդհանուր ահավոր ծախսերի համեմատու-թյամբ: Քիչ չեն լինի այդ ներգաղթողների մեջ այնպիսի ընտանիքներ, որոնք աղքա-տության երեսից հնարավորություն չեն ու-նենա հողալ այն անհրաժեշտ ծախսերը, որոնք կապ ունին տեղափոխվողների սկզբնական հոգսերի հետ: Մեր պարտա-կանությունն է հատկապես այդպիսիների անուանով եղբայրական օգնության ձեռք մեկնել:

Հայ Բարեգործական Ընդհ. Միությունը բարի և հայրենասիրական միտքն է հղացել մի միլիոն աղքատ հանգանակություն սկսել սփյուռքի մեջ ներգաղթողների եղբայրական օգնության գործին: Կարգադրված է յուր յուր ճյուղերին, որոնց թվում և Լիբանանի ու Սուրիոյ ճյուղերին, կազմակերպել այդ գործը: Որպեսզի խաչաձևություն ու դժվա-րություն չստեղծվի, նույն տեղում և նույն նպատակով տարբեր հանգանակություններ կատարելու, որ միայն շփոթություն կարող է ստեղծել ժողովրդի մեջ, բանավոր է հա-մարված կենտրոնացնել այն Բարեգործա-կանի Վարչությունների ձեռքում, Մեր ընդ-հանուր հովանավորության տակ, իբրև եղ-բայրական օգնության գործ:

Այս բացատրությունից հետո, Մեր հայ-րական հորդորն է Կիլիկիո Կաթողիկոսու-թյան բոլոր թեմերի մեջ նույն նպատակով կատարվելիք հանգանակությունները հավա-տալ Բարեգործականի ճյուղերին, որոնք ժո-ղովրդական այլ և այլ խավերի ներկայա-ցուցիչների հետ հանձնախումբեր կազմելով գործի կանցնին Մեր Թեմերի մեջ: Անշուշտ մեր օգնությունը շատ փոքր կլինի կարիքի համեմատությամբ, բայց կատարած կլինինք մեր պարտավորությունը հնարավորության սահմանների մէջ դեպի հայրենիք և ազգա-հավաքման նվիրական գործը: Կառաջարկենք այս կոնդակը կարդալ եկեղեցիներում, իսկ հայ թերթերին հրատարակել իրենց էջերում ի գիտություն ժողովրդյան:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԳԱՐԵԳԻՆ Ա

Տուալ կոնդակս ի թուականիս մերում ՌՅՂԸ

ի 23 յունիս ամսոյ 1946 ամի

յԱՆԹԻՂԱՍ

ՀԱՅԵՐԻ ՇԵՐՔԱԿԱՆ ԽՄԲԻ ՄԵԿՆՈՒՄԸ ՍԻՐԻԱՅԻՑ ՈՒ ԼԻԲԱՆԱՆԻՑ ԴԵՊԻ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ԲեՅՐՈՒԹ, 13 սեպտեմբերի (ՏԱՍՍ).— Երեկ Բեյրութի նավահանգստից դուրս եկավ սովետական Վլաչեսլավ Մոլոտովը շոգենավը, որի վրա կային Սիրիայից ու Լիբանանից Սովետական Հայաստան մեկնող 2.417 հայ: Նրանց ուղևորելու էին եկել հազարավոր հայեր, որոնք ժամանակավորապես մընում են Լիբանանում և սպասում մեկնելու

իրենց հերթին: Մեկնողները խանդավառ տրամադրությամբ մեջ էին: Նրանք երգում էին հայկական ու սովետական երգեր: Նավի վրա բարձրացրված էին բազմաթիվ կարմիր դրոշներ, հայերեն ու արաբերեն լոգոնաններ: Սովետական Հայաստանի հիմնի հնչյունների տակ լողենավը հեռացավ Բեյրութի նավահանգստից:

ՀԱՅԵՐԻ ՍԻ ՆՈՐ ԽՄԲԻ ՄԵԿՆՈՒՄԸ ՍԻՐԻԱՅԻՑ ԵՎ ԼԻԲԱՆԱՆԻՑ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ԲեՅՐՈՒԹ, 28 սեպտեմբերի (ՏԱՍՍ).— Սեպտեմբերի 27-ին Սիրիայից և Լիբանանից մշտական բնակության համար Սովետական Հայաստան են մեկնել 6.000 հայեր: Բեյրութի նավահանգստում մեկնողներին ճանապարհ էին դնում ավելի քան 20 հազար մարդ: Հրաժեշտի այցելության համար շոգենավ էր ժամանել Մերձավոր Արևելքի հայ ակնդեցու ղեկավար Գարեգին առաջին

կաթողիկոսը: Ուղևորման համար ժամանել էր նաև Լիբանանում ու Սիրիայում սովետական ղեկավարող ընկ. Սոլոթը:

Տեղական ժամանակով ժամը 18-ին սովետական «Ռոսիա» շոգենավը հարյուրավոր նավակների ուղեկցությամբ Սովետական Հայաստանի հիմնի հնչյունների ներքո մեկնեց Բեյրութի նավահանգստից:

„ՎՅԱԶԵՍԼԱՎ ՄՈԼՈՏՈՎ“ ՇՈԳԵՆԱՎԸ ՏԱՐԱՎ ՆԵՐԳԱՂԹԻ Ծ-ՐԴ ԵՎ ՎԵՐՋԻՆ ԿԱՐԱՎԱՆԸ ՊՈՒԼԿԱՐԻԱՅԵՆ

Շաբաթ, 28 սեպտ. կես գիշերին Վառնայի նավահանգիստը խորհախեց Վլաչեսլավ Մոլոտովը հսկա շոգենավը, Բուրգասեն առած 500 ներգաղթողներով: Տեղվույս ներգաղթի կոմիտեի և Վերանա-ի մասնաճյուղի անդամներու և մեր երիտասարդներու կազմբուռն բազուկներու աշխատանքին շնորհիվ, Բերնիքական և մատակարարման գործը կարճ ժամանակման մեջ ի գլուխ հանվեցավ ու շոգենավը հաջորդ կիրակի օրը Վառնային մեկնող 200 ուղևորներով ալ հավաքած էր արդեն:

Օրկուշաբթի, 30 սեպտ. 1946-ի առավոտուն Վառնայի հայությունը ակնդեցվո բակը կհամախմբվեր ու Թափորը ճամբա կելլե օրվան պատշաճ լոգոնաններով, կարմիր դրոշակներով և Ստալինի, Տիմիտևի, Միկոյանի մեծագիր նկարներով: Թափորը քաղաքի կմտնե շոգենավի կամրջակին վրա խոնաված ներգաղթողներու ծափերու տարափին տակ:

Հոն են մեր հարգելի լրագրող պատվիրակները՝ ընկերներ Խրիմյան, Օթարյան, ինժ. Ավետիսյան, Կիզոր, Վարչության կողմն ընկ. Կ. Գուրպանճյան և Գեր. Տ. Գր. Ս. Կարապետյան: Տեղական կոմիտեի կողմն Կ. Էլմաճյան խոսք տվավ կոմիտեի ներկայացուցիչ ընկ. Կուրպանճյանի, որ ոգևոր ճառ մը խոսեցավ: Խոսք կսուռն Բանվորական կուսակցության կողմն երեսփոխան Բենեվ, որ երկու քույր ազգերու միջև սերտ գործակցություն կթելադրե: Վերջին խոսքը ընկ. Ա. Խրիմյանինն է, որուն շինիչ և խրատաբանական կոչերուն տակ շոգենավի սանդուղը կը քակուի, զինվորական ֆանֆաուր կնվագե, Թաշկինակներ կճոճին և Վառնային նվիրված Ստալինի ու Տիմիտևի նկարները, և հայերեն ու պուլկարերեն լոգոնաններ շոգենավը կհեռանա 700 գաղթականներով, փակելով 1946 տարվան ներգաղթի ճեռնարկը:

ՈՒՒԼԻԱՄ ՍԱՐՈՅԱՆՆ ԻՐ ՄԱՍԻՆ

Թեև ես գրում եմ անգլերեն, և թեև ծնունդով ամերիկացի եմ, բայց ես ինձ համարում եմ հայ գրող:

Իմ գործածած բառերը անգլերեն են:

Միջավայրը, որի մասին ես գրում եմ, ամերիկյան է:

Ոգին, սակայն, որ մղում է ինձ գրելու, հայկական է:

Ուստի ես հայ գրող եմ:

Ես խորապես սիրում եմ հայ գրողների մեծ ընտանիքին պատկանելու պատիվը: Կս հպարտ եմ հայ ժողովրդի ազնվությամբ, արիությամբ, հմայականությամբ, ուժովն ու պարզությամբ, սրամտությամբ, նրա հանձարով ու խիզախությամբ:

Այս բարեֆասնությունները ժառանգություն են բոլոր ճշմարիտ հայերի:

Նրանք անուցանել են իմ ոգին հենց սկզբից, և ես երախտապարտ եմ:

Աշխարհն երբեք չի կարող պարտության մատնել մի ազնիվ ժողովուրդ:

Վաղապակալոր ապրելու տենչը. հզոր է հայի մեջ:

Հայաստանի ուժը թվի մեջ չէ, այլ մարդ անհատի սրտի մեջ: Մա՛ է միակ իրական ուժը, որ մարդիկ, մարդիկ իրեն անհատներ, կարող են ունենալ:

Թվերի մեջ եղած ուժը ստորագրա է և անարժեք: Անասնական ուժ է: Անարժան քաղաքակիրթ մարդ էսկի համար: Ինչ նա անում է, անարժեք է մարդու վայելու ու բարի զարգացման պատմության մեջ:

Գալիք տարիներին, նույնիսկ երբ աշխարհը վայրագանա, հայը պիտի լինի հավատարիմ հոգեկան այն օրենքներին, որոնք նրա ժառանգականությունն են կազմում:

Մենք պիտի աճինք: Ո՛չ թե թվերով: Ո՛չ թե աշխարհն անիմաստ կերպով լեցնող մարդկային էանքներով: Այլ իրենք իրենց ցեղը, իրենց ժառանգությունը, ազնիվ ու բեղուն կյանքով ապրելու իրենց պարտականությունը գիտակցող անհատներով: Մենք պիտի աճինք մարդկանցով, որոնք ժամանակ չեն վատնում աշխարհի համար:

Ազնիվ ծնված մարդիկ արժանի են ավելի լավ աշխարհի, քան այս աշխարհը:

Ուլիամ Սարյան

Լավ աշխարհը, սակայն կստեղծվի մարդկանց ձեռքով:

Հայի ոգին հզոր ոգի է: Նա չի պարտված չար աշխարհից: Ընդհակառակը նա պարտության է մատնում չար աշխարհին: Նա այդպես է անում հայտնաբերելով այդ աշխարհը իրեն համար և մնալով անկեղծ նրան: Ես հավատում եմ մարդու քաղաքության: Ես հավատում եմ, որ մարդու ճակատագիրը ազնվական ճակատագիր է: Ես ասում եմ այն տեղերը, որոնք ձգտում են կործանել մարդու ազնվությունը:

Ես հայ եմ:

Ես գրող եմ:

Աշխարհի ապականված ուժերի դեմ իմ գեներն են՝ անաղարտ աչքը, պարկեշտ միտքը, մաքուր սիրտը, որոնք մղում են ինձ գրելու:

Քարգմ. Ս. Վ.

(Եկեղեցուց թիվ 202, 1946 թ., Թեհրան)

ԱՐՍԼԱՆՅԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԹՈՒՆԵՐԸ

Կ. Պոլսո Պատրիարքական Տեղապահի երեք թոռները՝ Վահագն՝ ջութակահար, Վա-

րուժան՝ դաշնակահար և Վարդան՝ թավջութակահար, նվագահանդես մը տված են 9 մա-

յիսին խուռներամ բազմոթյան մը առջև: Ներկա կըլլան Հայ և Հայ կաթողիկ կղերին կարգին Միփթարյան մեծավոր Հ. Հմայակ

Մ. Վրդ. Համբարյան, արվեստագետներ և քննադատներ
(«Ծրիտասարդ Հայաստան» թիվ 30, 1946 թ., Նյու-Յորկ)

„ԿՈՄԻՏԱՍ“ ԴԱՐԺԱՊԱՏԿԵՐԸ ՖՐԵԶՆՈՅԻ ՄԵՋ

Ասիկա Երկրորդ շարժապատկերն է արտադրված Հայկիվուտի մեջ, որ քրառու ֆրոտուշընը մեզ կհրամայեն:

«Կոմիտաս Վարդապետի կյանքն ու ներգերքը խոսուսու շարժանկարը կարճ, բայց գրավիչ ժապավեն մ' է:

Կոմիտասյան սիրուն երաժշտության մը արթննալուս խորհրդավորության մեջ ահա երևան կուգա համեստ հայ տան մը հյուրասենյակը, ուր դաշնակին առջև փոքրիկ աղջնակ մը իր փորձերը կընե: Նախանձախնդիր մայրը, որ կուսկնդրե իր զավկին, երբ հերթը կուգա հայ երգին, մանավանդ Կոմիտասի ստեղծագործության, առաջ կուգա ու զգացված՝ բացատրություններ կուտա Կոմիտասի հորինած երգերուն մասին: Ու այդ առիթով մայրը իր աղջկան կպատմե տարաբախտ Վարդապետին կյանքը, նկարագրելով անոր ոգորումները երգահավաքության մեջ, ամուր սքանչելի համերգները մեծ մայրաքաղաքներու մեջ, հուսկ հետո անոր պատերն ու բանտը, որում հետևանքով դալլալուղ սոխակը կդառնար կենդանի մեռյալ մը մինչև իր մահը:

Պատմության ընթացքին Կոմիտասի կյանքն է, որ կտեսնենք: Խնամքով պատրաստված տեսակ մը համերգ է ան, որ կլսենք ու կտեսնենք փոխն ի փոխն Երգված, դաշնակի և խմբական երգերից: Կոմիտասի միջոցով:

Գրավիչ տեսարաններ են վար ու ցանի և դաշտային այլ աշխատանքները, որոնց վրա հիացմամբ նայող և հայ փողերին տնկնդիր Վարդապետը անոնց քաղցրիկ խաղերն է, որ կհավաքե մեծ տնկյով ու փափաքով:

Պր. Ս. Վարդյան, որպես Կոմիտաս Վարդապետ, վայելչորեն կներկայացնե զայն: «Կալի հորովներ»-ը, «Ալագյազ»-ը տպավորիչ են, որոնք շարժանկարին ընձեռած առավելություններովը գեղեցիկ պատկերներ կդառնան: Ո՛րքան մեծ վայելք է տեսնել արտն ու կալը, սարն ու մարմանդը, որոնց վրա ինքն աշխատող հոգին իր երգերը կհյուսե և կերգե:

Րաժին առնող արվեստագետներին շատեր մեզ անծանոթ են, բայց անոնցմե յուրաքանչյուրը իր լավագույնն ջրած է խաղին հաջողության համար: Երգիչ Պարդե Հյուսյան բաժին առնողներն մին է, իսկ Տիկ. Զարուհի Էլմասյան Վարդյան մեծ սատարն է համերգին:

Պրն. Զարկ Մերձանյան, որ արտադրողն է այս և «Անուշ» շարժանկարներուն, ներկա ըլլալով հետաքրքրությամբ կհետևի բազմության կարծիքներուն և թելադրության:

ԹՂԹԱԿԻՑ

(«Նոր օր», մայիս 9 1946 թ. Ֆրեզնո) -

ԼԱՏԻՆԱԿԱՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԵՐԿՐԵՐՈՒՄ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄ ԵՆ ՄԻՏԻՆԳՆԵՐ ՊԱԶՆԱԶԵԼՈՎ ՎԵՐԱԴԱՐՁՆԵԼ ԹՅՈՒՐՔԻԱՅԻ ԼՍԻ ՏԱԿ ԳՏՆՎՈՂ ՀԱՅԱԿԱՆ ՀՈՂԵՐԸ

ՄՈՆՏԵՎԻԴԵՆ. 19 օգոստոսի (ՏԱՍՍ).— Մոնտեվիդեոյում տեղական հայկական կոմիտեն օգոստոսի 18-ին կազմակերպեց մեծ միտինգ, որի մասնակիցները պահանջում էին ազատագրել Թյուրքիայի իշխանության

տակ փախուղ հայկական նահանգները և դրանք միացնել Սովետական Հայաստանին: Միտինգը հեռագիր տղարկեց Փարիզի փառապաշտան կոնֆերանսին, որով Ուրուգվայի հայերը խնդրում են Հայաստանին վերա-

դարձնել թյուրքիայի լծի տակ գտնվող հայկական վաղեմի հողերը:
Ստացված հաղորդագրությունների համա-

ձայն միաժամանակ նման միտքներ են անցկացրել Արգենտինայի և Բրազիլիայի հայկական կաղմակերպությունները:

ԱՄԵՐԻԿԱՆ ՀԱՅԵՐԻ ՊԱՀԱՆՋԸ

ՆՅՈՒ-ՅՈՐԶ, 14 սեպտեմբերի (ՏԱՍՍ).— Ամերիկայի Հայկական ազգային խորհուրդը շարունակում է եռանդուն կամպանիա անցկացնել հայկական հողերը թյուրքական լծից ազատագրելու և հայրենիք վերադարձող հայերին օգնելու համար: Խորհուրդը լույս է ընծայել մի բրոշյուր. «Ի՞նչ են ցանկանում հայերը» վերնագրով, որի մեջ տրվում է Հայաստանի սլատուկայան համառոտ ակնարկը՝ սկսած հնագույն ժամանակներից: Բրոշյուրում նշվում է հայերի հերոսական պայքարը իրենց ռեսպուբլիկան ստեղծելու

համար և նկարագրվում են սովետական հայերի սխուղությունները համաշխարհային երկրորդ պատերազմի ժամանակ: Բրոշյուրը նշում է, որ Սովետական Հայաստանը ներկայումս հանդիսանում է ծաղկուն երկիր, բայց նոր հողը հաղթվ է քավականացնում բնակչությանը, մինչդեռ թյուրքերի կողմից զավթած հայկական հողերը ներկայումս անմարդաբնակ և ամառի են: Բրոշյուրում նշվում է նաև, որ հայերը պահանջում են միայն արդարություն, այն է վերամիավորել վաղեմի հայկական հողերը:

ՀԱՅՈՑ ՆՇԱՆԱԿԱԼԻՑ ԹԱՓՈՐԸ

Հուլիսի 14-ին Ֆրանսայի Կղզային մեծ Տոնին առաջին անգամն ըլլալով մասնակցեցան օտար ազգերու ժողովուրդներ, որոնց կարգին էին Հայերը:

Տոնակատարությունն իր էությունը փառաշուք էր:

Ժամերով հոսող թափուրներուն մեջ Հայկականը ամենեն աչքառուն, ամենեն պատկերալիցը և ամենեն լավագույնն էր: Դիտող միլիոններու ոգեկոշող դրդագին ծափահարություններուն ի տես Հայերս իրավ որ հպարտացանք:

Ֆրանսական ճաշակունքներով զարդարուն մեծ ինքնաշարժ մը, որ կկրեր Հայկական բնիկ տարազներով հափնված գեղընտիր Հայ աղջիկներ և պատանիներ, Հայ արվեստի էն հրապուրիչ զարդարանքներուն մեջ ծափացող Հայուհիները գարնան թիթեռնիկներու հմայքով կարծես կթևածին դեպի ազատություն, դեպի՝ անկախության հանգրվանները իրենց ընկերացնելով Ֆրանսայի ազատության անվահեր ոգին... Հայաստանի

սիրտը կազմող այս պանծալի թափուրն կհետևեր 500 Հայերու թափորը գեղեցիկ վերտառություններով, որոնք որ հրապարակե և որ պողոտայն որ անցան՝ արժանացան բոլոր ծափահարություններու:

Ֆրանսահայ Ազգային ճակատը կրնա հպարտանալ իր այս փառավոր պատրաստություններով, որովհետև Հայկական թափորը իր տեսակին մեջ անմասն և անգերազանցելի էր:

Պասթիեն մինչև Հանրապետության Հրապարակը դրդագին ծափողչուններու հետ «Կեցցե Հայաստան», «Կեցցեն Հայերը» բացականչություններ իրար հաջորդող ալիքներու միմյան բարձրացան, բան մը, որ առաջին անգամն էր, որ կլավեր Փարիզի հրապարակներուն վրա: Այդ օրը մենք հպարտացանք և ապրեցանք:

Հայոց թափորը Հայկական Հարցի լավագույն պրոպականդան հանդիսացավ: Պատիվ կազմակերպիչներուն:

(«Ներխուսաարդ Հայաստան» թիվ 29, 1946 թ.)

ՀԱՅԵՐԸ ԷՎԵՐԵԿԻ ՄԵՋ

Էվերեկ-Ֆենեսեի մեջ ներկայիս կգտնվին 130 հայ ընտանիք, որոնք իրենց սերունդն արհեստը, խաճուժը և զբաղումը ունին: Էվերեկի մեջ կան 8, իսկ Ֆենեսեի մեջ ալ 20 տուն չքավորներ, որոնց երբեմն Ամերիկայի Ռուբինյան և Մեսրոպյան Հայրենակցական Միությունները կնպաստեն: 25-ի

ավելի տղաքներ կհաճախեն պետական դպրոցներ: Էվերեկ-Ֆենեսեի հովիվն է Նդիշե քահանա Թադվորյան: Իսկ Կեսարիո Առաջնորդական Փոխանորդ Հայկազուն Հ. քհն. Կարապետյան:

(«Ներխուսաարդ Հայաստան» թիվ 30, 1946 թ.)